

Festival priče Zavičajne staze – Bihor 2015

BIHORSKA ENIGMA

Izbor sa četvrtog konkursa za
neobjavljenu priču
inspirisanu Bihorom

Petnjica, 2015.

Biblioteka
Savremena proza
Montenegro, 2015.

Bihorska enigma
(Zbornik priča)

Izdavač: **Centar za kulturu –Bihor, Petnjica**
E mail: ck.bihor@t-com.me

Urednik: **Mirsad Rastoder**

Redaktor i lektor: **Safet Sijarić**
Recenzenti: **Dragana Kršenković Brković,**
Esko Muratović

Dizajn: **Petar Vujović**

Autor skulptura na korici: **Adin Rastodr**

Tehnička priprema i korektura:
Misera Suljić Sijarić
Enver Muratović

Koordinatori:
Mirela Kočan
Enver Rastoder

Štampa: **DPC, Podgorica**
Tiraž: **500**

Objavlivanje knjige podržao je **Fond za zaštitu i**
ostvarivanje manjinskih prava u Crnoj Gori

Uvodna riječ

Šta će sa nama biti?

„Hajd' pogodi,
šta je to i kud je to što dolazi,
a mora se k njemu,
a ne zna se kako je,
ni kad će da bahne?“

(Zagonetke, E. Halilović, SENT 2015)

Ima u narodu jedna šaljiva dosjetka da je u životu najteže: „orati ledinu, održavati brak i nagrađivati ljude“. Koliko ima istine u tome svaki čitalac će tumačiti na svoj način, kao što će, vođen iskustvom, osjećanjima i saznanjima, vjerovatno tražiti i, sigurno, naći sebi bliske i po njemu najbolje priče u ovoj knjizi. U tome i jeste osnovna draž Festivala, za koji stručni žiri ocjenjuje književno-tematski uspjelu priču – pod njenom šifrom, a ne pod imenom autora.

Čitalački, zaista se možemo radovati svakoj, od nagrađenih – do onih koje su više rezultat želje da se neka emocija zabilježi negoli zanatskog umijeća ili iskonskog književnog dara. Pripovijedanje je, ipak, zanat koji osim talenta zahtijeva i znanje, kako se ne bi svodilo na slog pukih informacija. Znalci napominju da to nije pusto deklamovanje već naracija vlastitim jezičkim izrazom, prilagođena čitaocima, sredini i okolini...

Kod mnogih autora u ovoj knjizi osjeća se duboka odanost zavičaju, čak i onda kad ga pisac samo naslućuje kroz sjećanje na neko svoje imaginarno putovanje. Ali svaka priča na svoj način otkriva dio bihorske enigme, djelić onog zaumnog što u ljudima, njihovom htijenju, ljubavnoj čežnji, zabludama i opstanku na

pograničnom prostoru budi inspiraciju za literaturu.

Čak i stilski, zahvaljujući iskusnim piscima, ova knjiga ima posebnu ljepotu, jer je začinjena kako romantičarskim opisima događaja, tako i realističnim prikazima stanja duha u određenom trenutku, ali i kompariranjem toka svijesti u historijski različitim periodima, metodom „ogledala“. Prateći svoje junake, autori metaforično šire prostor identifikacije sa Bihorom kao da u njemu stanuju svi zavičaji – iz korijena čupanih naroda.

– Ne znamo šta će sa nama biti... – kazao je jedan od azilanata iz ljetošnjeg talasa odlazaka ovdašnjeg življa u svijet i time otkrio srž bihorske zagonetke što lebdi prostorom koji su pohodile velike i male sile, uvijek trgujući za sebe. Padale su carevine, raspadale se države, natopljene krvlju, nasiljem, pljačkom i masovnim progonima. A Bihorci su ostajali usamljeni na ognjištu il' dugim drumovima, svejedno. Sami sa sobom, a nikad dovoljno udruženi da dišu jedni za druge. Nije im se dalo. Učili su ih da budu nešto drugo, da žive tuđe živote, kao bedeli, konvertiti, špijuni, poltroni... A oni, svojeglavi, u iščekivanju da smrt „bahne“, opstajali hodajući i gledajući u zvijezde, da njihovim prahom ogrnu svoje sudbine. Tim iskrama poprskana je ova zbirka, da pripovijeda o teretu obmane i čežnje za ljudskom srećom, koja je nedostižna ako jedni drugima zagorčavamo život. „Putevi očajnika“ se ukrštaju, dok u svakom od njih živi svemir, jer „nikoga nije rodila kobila“. Al' samo mudri prepoznaju i slijede najbolje, da makar iskru zavičaja očuvaju.

Mirsad Rastoder

Festival priče Zavičajne staze – Bihor 2015.

Odluka žirija

Na konkurs za priču inspirisanu Bihorom koji je raspisao Festival priče *Zavičajne staze – Bihor 2015*, u predviđenom roku do 21. maja tekuće godine pristiglo je 39 tekstova, iz raznih krajeva Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srbije... Tekstovi su slati pod šifrom. Svi žiriju dostavljeni radovi zadovoljavali su uslove konkursa. Mišljenje žirija je da su priče bile prilično ujednačenog kvaliteta, bez izrazitijih posebnosti.

U skladu sa propozicijama konkursa žiri u sastavu Faruk Dizdarević, predsjednik, Nadija Rebronja, član, i Miraš Martinović, član, ponaosob, iščitao je radove i svaki ocjenjivao poenima od jedan do deset. Nakon konkursom predviđene procedure žiri je jednoglasno donio slijedeću Odluku:

Prva nagrada pripala je priči **ODABRANIK**, šifra *Snijeg*, autora **Misere Suljić Sijarić**;

Druga nagrada dodijeljena je priči **PRSTEN**, šifra *Priča228*, čiji je autor **Ajtana Dreковиć**;

Treća nagrada pripala je priči **VODENI ZAVIČAJ**, šifra *Bilješka25*, autora **Seada Husića**.

Nagradu čine Plaketa Festivala priče *Zavičajne staze – Bihor* i odgovarajući novčani iznos.

Šiže **prvonagrađene** pripovijesti **Odabranik**, koja govori o potresnoj sudbini bihorske žene, znalački je komponovan kratkim pasażima, skoro filmskim sekvencama. Uočljiva je lakoća pripovijedanja, očarava izvornost jezika kraja gdje se radnja dešava; stoga je jedan od značajnijih momenata

u ovoj pripovijeci upravo leksički krajolik. Rečenice su jednostavne, oslobođene suvišnosti, a dobro izabrani detalji uspješno dočaravaju likove i atmosferu.

Autor ove priče pokazuje izvanredan smisao za detalj i deskripciju, poput renomiranih majstora pisane riječi. Ova potresna pripovijest, koja se na momente doima skoro dokumentaristički, proizvodi efekt spajanja pripovjedačeve i čitačeve vizije, čime se ostvaruje snažno čitalačko poistovjećivanje.

Drugonagrađena priča **Prsten** oslanja se na nekoliko ravni, prije svega simboličko-mističkoj.

U jednom postranjenom bihorskom selu, gdje je život jednoličan i gotovo pravolinijski, slučajno pronađen prsten unosi pometnju, osvjetljavajući karaktere ljudi i njihove naravi, prikazujući ih u svjetlu koje je drugačije od onog za šta su do tada važili. Ovo je priča o ljudskoj prevrtljivosti, ali i o ljudskoj mudrosti. Naracija je puna kolorita, izražena je živopisno, sa finom dozom humora. Uz izvanrednu kompoziciju, detalj je začim ove zanimjive priče.

Treća nagrada pripala je priči **Vodeni zavičaj**. Ona je izvjesno poigravanje epistolarnom formom. Fabulativna okosnica, tematsko središte priče je književnik Ćamil Sijarić kome se narator obraća. Ono što čini ovaj zapis dinamičnim jesu njegova leksička i stilsko-poetička širina. Iskaz je jasan i decidan, prožet lirsko-meditativnim pasažima, što odražava, pored ostalog, autorovo dobro poznavanje Sijarićeve poetike. Priča je stilski i perceptivno bogata; dinamično premještanje narativnih polja djeluje poput brižljivo izrađene čipke. Pismo se završava jednom sasvim solidnom pjesmom.

Osim nagrađenih, žiri smatra da treba pohvaliti priče: **Farbanje života**, šifra *Adet05*, autor **Abid Jarić**; **Dukat**,

šifra *Odiseja*, priča koju je napisala **Rebeka Čilović**; **Murat i Milorad**, šifra *Živa istina*, autora **Safeta Sijarića** i priču **Fetva**, šifra *Most*, autora Šemsudina Hadrovića.

U skladu sa propozicijama i principima rada žirija Festivala priče *Zavičajne staze* – kao najautentičnija priča inspirisana Bihorom izdvaja se **Svadba**, šifra *Lasta*, autora **Ruždije Kočana**, te je žiri preporučuje za **Specijalno priznanje za autentičnost**.

Napomena: Ukoliko Organizator namjerava štampati zbornik priča sa ovogodišnjeg Festivala, žiri je mišljenja da sve na konkurs prispjele priče zaslužuju da budu objavljene.

Faruk Dizdarević

Nadija Rebronja

Miraš Martinović

Petnjica, jul 2015. godine

BIHORSKA ENIGMA

NAGRAĐENE I DRUGE PRIČE

Prvonagrađena priča
Donator nagrade ZK - BIHOR, Luksemburg

Misera Suljić Sijarić

Odabranik

Iako je snijeg bio podobro zatrpao stazu, staru Malku to nije spriječilo da u ranu zoru stigne kod Hankuše i njezine Ajne. Presjedila je čitav dan, i opet joj se od njih nije išlo. Kako je Malka Ajnu *prifatila*, tako ju je doživljavala kao svoje dijete, a i za samu Ajnu je ona bila neko posve blizak, i kao kakva zaštita. Voljela je da joj Malka razbaja protiv uroka, donese mirisne travke... Kao mala bi se jako radovala kad je ono majka pošalje da zovne Malku da je časkom *pr'obuče*. Ponekad bi Ajna i izmislila da joj nešto nije dobro, samo da Malka dođe, prouči joj šta, da osjeti njenu ruku dok je umiva vodom na koju je učila, pa da se ne briše već počeka da se voda sama kupi. Sve joj se činilo ljepšim kad je Malka blizu – kao da je proljeće nosila sa sobom. Kad bi ostala kod njih da prenoći, Ajna bi jedva čekala da joj stara Malka počne šta pripovijedati. Dokasno bi ostale i razgovarale, učile dove, i ta bi noć poprimala druge sfere, u kojim bi duši bilo slobodno i široko. O vilama bi Ajna slušala ne trepćući, te ih pomalo doživljavala kao neku Malkinu tajnovitu rodbinu. Isto tako, nikad neće zaboraviti ukus i miris čaja od korijena koji je samo Malki bio poznat, njegovu slast je vječito nosila u ustima. Malka se u razgovoru često sjeti kad je mala Ajna htjela da se vine u visine, da poleti. „Ja letim! Uuuuu, ja letim!“ i tresss. Nije ni zaplakala. Sakrila se da niko ne vidi

bruku. A, bolje bi bilo da je znala zaplakat, mislila je Malka. Bogami se u životu često mora plakati, tvrdila je. I jeknut pokatkad, nego! Da Bog da da ova ljepota nađe dobru sreću, često je mislila i u sebi molila. Toliko me za nju strah. Kad bih mogla šta da učinim pa rast'eram tu tamu što nasrće, šaputala bi. Ajna je za nju bila kćer koju nije imala, dijete koje nije rodila, iako je porodila više no dva sela, a boktepita i koliko sretnica potpasala. No, njih dvije, Ajna i Hankuša, bile su njena porodica, ona njihova vidarica.

– Nemo' ti, sine, da te ko prevari! Dobro otvori oči i vidi ćeš otis.

– Ma, jok, tetka, čuvam se ja – ubjeđivala bi je Ajna, smiješeći se.

– Kaži ti mene, pa ću i ja vid'et, prov'erit.

– Hoću, tetka, hoću.

No tu skoro nije se smijala. Bila je zbunjena, zamišljena.

– Ajno, nijesi mi nešto vedra? Da se ti nijesi kom rekla, futo?

– A, nijesam, tetka. Ma, ja to nešto onako.

– I da jesi, ako si nesigurna, nemo' is. Ti svakako nećeš pobej. Tvoji ti to ne bi oprostili.

Ajna joj ne reče ništa.

– A da ti slijem stravu?

– Jok, jok, tetka, ne treba, sve je dobro – priđe i zagrli je, pa brzo zamače u sobu da donese šta da je ponudi.

***

I jutros se Hanka raspričala sa svojom jedihnicom:

– Vala se ja, Alema sine, Altuno moja, Ajnuša vilo, Ajno dušo, ispričam s tobom svakog bogovitog jutra, a nikad nijesam sigurna dal si mi budna ili spavaš. A s kim ću do s tobom? Hoću sa muškadijom? Jok, bogme. Bres šćeri nema

razgovora. A kad mi, srećo moja, neđe odeš, s kim ću? Usta da mi se zadahnu. Sat pričam sa svojom vilom, što majku odmijeni. No, nećeš mi ni ti dugo. Drugi će mi se ponosit s tobom. Snijevam ja svašta, rode moj... Eh, majka, futa... Kad bi me, vilo moja, poslušala i udala se tu za Rasima – pa da ti ne brinem. Olakšala bi mi, prekinula majci brige. Dobar je momak. A odavno te i ište. Odmalehna je išo za tobom i viko da ćeš bit njegova. Skoro me zaustavi pa veli da se moremo pokajat ako mu te ne dadnemo... A bogme, sine, ništa ti tu ne bi falilo. Imaju dobru kuću i u kući svega, a nemaju mlogo roblja. I bila bi mi blizu, ne mora majka is dan hoda da te vidi. Odeš li daleko, srce će mi za tobom prepuj. Laknulo bi mi da znam da smo te udomili. Braća ko braća, neće mlogo hátat. Svako svoje, sine moj. Čuješ li me ti, Ajno? Jok. Ona, bogami, spava a ja sama sa...

– S kim to pričaš, majko?

– A ni s kim, vallaha sine. Ja mislila da si budna. Kad i'san pogleda u te tvoje oči, i dok spavaš čini mu se da su otvorene. A, i nešto me u zadnje vrijeme san muči. Sve mi se jedan te isti vraća. Da nije ovog snijega, išla bi' do Malke da mi slije stravu. A ni ti mi nešto nijesi dobro, vidim ja. Nikad mi se nijesi dugo izležavala.

– Onako, majko. Sad ću ja. Dobro sam, dobro – hitro skoči i poče slagati postelju. – Taman bi kasnije i mogla otis, a ja ću polako raspremit kuću.

– Hoću, vilo, ne valja mi više ni časit. Ne smijem navečer oči sklopit... – pričala je Hankuša, nekako više za sebe.

***

„Šta li je to majka snijevala?“

Dok je visoko podizala noge u snijegu pokušavajući slijediti trag Serdarev, za čijim okom je na ljetošnjem teferiču

uzdrhtalo njeno srce, mraz je sve žešće stezao, brideći je svud gdje mahrama nije pokrila. Ponekad zapuhne tako da još malo treba pa da je okrene nazad.

Njezin Serdar gazi ispred, povremeno se osvrnuvši da pogleda dokle je.

Njih dvoje jedno iza drugog kao kakve crne tačke koje se smjerno pomjeraju cijepajući beskrajnu bjelinu, i više nigdje ničeg živog. Osim što se pokatkad pojavljivao neko ko je tamo rubom šume, svojim nekim putem, išao nekud u istom smjeru, pognut pod udarima vijavice.

***

Pred mrak stigoše u selo i uđoše u kuću. Jedno iza drugog. Nju smjesta odvedoše na čardak, u đerdek, i tu je ostaviše.

U sobi nije gorjelo ni svjetlo ni vatra.

Ajna pored prozora ugleda obješenu lambu a na ramu šibicu. Podiže krhko šiše i zapali fitilj. Čardak se tiho ispuni nježnom svjetlošću, a miris petroleja joj zatitra oko nozdrva.

Spusti se pokraj furune i pokuša da je naloži. Vatra je teško prihvatila mokru bukovinu. Namještala je vlažne oblutke kako bi se najbolje održali a da ne ugase ono što je nesigurno oblizivao blijedi plamičak sa sićušnih grančica, ali kad bi plamen trebao da krene ka debeloj bukovini, brzo bi se utahnuo.

Ajna je iznova pokušavala. Skidala koru sa rijetkog brezova drveta, sušila je trljajući dlanovima, te palila i okretala da je plamen sa svih strana, što bolje prihvati. Tad bi zapaljenu koru unosila u peć i pažljivo umetala između oblica. Opet nije išlo.

Najzad je među drvima našla i nešto brezovaka koji prihvatiše vatru, pa se soba malo umlačila i gotovo da je postalo ugodno, naročito poslije tolikog hodanja kroza snijeg.

***

Kad svekrva Šerifa, visoko zadignutih tumajlija, a šamije spuštene preko lijevog oka, dobro izvrnutog naviše, otvori vrata i poput kakvog skakavca pređe prag čardaka, Ajna pohita da joj poljubi ruku.

Svekrva je pogleda i zbog nečeg posrnu, ustuknu nazad. Ovakvo nešto ona ipak nije očekivala, niti je ono jedno desno za njena vijeka tako lijepo čeljade vidjelo. Mnogo toga prostruja Šerifi kroz glavu dok joj je mlada držala ruku, primičući je usnama pa čelu. Svekrva se trže i brzo okrenu da izađe, teško izgovorivši:

– De, uvrni ta' fitilj da ne prsne šiše!

Kad izađe sva se strese i lijevom rukom navuče šamiju preko onog bijelog oka, a desnu podiže k prsima.

– Majko, kakva je snaha? – pohita s pitanjem mlađi sin Azem, vraćajući se žurno od amidžine kuće s puškom o ramenu. Ali brzo primijeti da je majka nešto uznemirena, pa se pokušava izmaknuti.

– Šta me tu pitaš i zavitlavaš?! Daj mi to ovamo! – posegnu za pušku. – Nek se zna za koga je došla!

Dograbi oružje i tri puta opali, nekako prijeteći, kao da je iz sebe izgonila sve ono što joj se maločas nakupilo, a dajući znak i o n o m e da je posao za svagda obavljen i da se u sudbinu više niko ne miješa.

***

Ni za'va Muljka nije bila manje radoznala. Od časa kad je čula kako je Serdar za tu Ajnu rekao da to majka nije rodila, Muljka kao da je još za nekoliko nijansi potamnijela. Ona ko da ni žensko nije, a ta Ajna naka ljepotica, kraljica. Baš je jedva čekala da je vidi.

Od Muljke i majke joj svak je zazirao, pa bi se zbog njih

uz Marat ostajalo budno po čitavu noć, kružilo i nadziralo okolo da se koja od njih ne bi primakla kući ili štali.

Muljka užurbano pojmi k čardaku, al' majka viknu:

– Kud ćeš to ti, haaa?! Smir' se tu! Nek niko gore ne priviri sem ko treba!

– Samo da je vidim. Neću ništa do to, da pogledam.

– Šta je imaš gledat?! Žensko k'o žensko! Šta se tu drugo može vid'et? Da je i gorska vila, pa šta? No, hajd! zamuti mi malo šerbeta. Nešto me probada u prsima.

Muljka se nevoljko suvrati, ali ubrzo donije čašu u rukama:

– Evo, uzmi. Šta veliš, hoćel ostat?

– Kak'a ti je to priča, „hoćel ostat?“ No šta, no ostat? Ko je t'ero da dođe? Došla za momka – dobiće momka.

Pa kao da se dodatno prisjeti:

– Da se nije ko uskopilio da o n o ime u ovoj kući ikat pomene!

***

Altuni se učinilo da je soba odviše mračna pa je podigla jezičak u lambi. Gas zamirisa a plamen jasnije zatreperi po stranicama čardaka, prelamajući neobične figure sjena po gredama i brvnima. Prejak plamen brzo zahvati jednu stranu šišeta i polovina začas potamni. Ajna shvati da staklo može puć, hitno uvrnu fitilj, pa vidjevši da je šiše potamnijelo skide ga s lambe i krpom koju nađe na polici uze da ga očisti. Zagrijano staklo se nije dalo dirati, pa ga pušuci u dlanove spusti na tren da se hladne.

Dok je polahko tiskala krpu u unutrašnjost zagrijanog šišeta i oprezno ga okretala, brišući čađu sa unutrašnjosti tankog stakla, vrata čardaka kao kakva noćna ptica zapištaše.

„Serdar“, pomisli, leđima okrenuta vratima, pa tiho, tiho da ne čuje njeno uzbuđenje, pokuša kontrolisati disanje.

Ovakav mrak sada joj je baš i odgovarao. Stidjela se okrenuti i pogledati. Pričekivala je da joj priđe, dotakne je, zagrlji, zadigne joj kosu... Poželjela mu je reći...

– De, da vidiim... – zategnuto progovori nepoznati glas.

Ovo nije bio Serdar!... Šiše joj ispade i rasprsnu se po podu.

– Ko si ti?... – trže se ona odskočivši preko skrhanog stakla ustranu. Parče joj se zari u lijevi taban i krv brzo natopi čarapu.

– Ko?! Tvoj čo'ek. Ko da sam?!

– Al' ti nijesi...

On joj munjevito šakom začepi usta da to ime ne izgovori.

– Tvoj čo'ek, Galjan. Ko da sam?!

– Jelj' sve uredu, Galjko?! – ču se majka ispod prozora.

Bio je to Galjan, Šerifin sin, od kog se kao i od sestre i majke mu narod u selu i okolo držao podalje. I šumari su s njim izbjegavali susrete. Galjan se volio vući sa balvanima te dobro na građi zarađivao. Gdje niko ne može i ne smije, išao je on. Kažu da se s mečkom u planini susreo još vrlo mlad. Pričalo se, a i sad se priča da je uspio vezati je za bukvu, te da je tamo i ostala dok se nije usmrđjela.

– Jes, majko! De dones' mi fenjer! – riknu sa vrata.

Prišao je i prstima ugušio fitilj koji je širio crn dim po sobi.

– Eto nesreće!... Eto, rekoh ti ja! – gundala je Šerka trčeći po fenjer.

Shvatila je Ajna zašto se njen Serdar danas onako žurio. I zašto ni riječi nije prozborio.

Dok je Galjko, Šerifin sin, kidao ono što sa nje još nije spalo, Ajna, Ajnuša majkina, vraćala je današnje slike – hodila sniježnom stazom, onim tragovima koji je dovedoše do ovih vrata.

Ništa Ajna nije osjećala. Nešto je bilo umrlo u njoj.

Umrlo, ali ona to neće reći. Nikom. Nikad.

Ono je Galjan bio što je danas poput privida promicao horizontom. Nije Galjko ništa prepuštao slučaju. Ponesenom mislju da mu ona dolazi, nameti mu nisu mogli zapriječiti put – s lahkocom se prebacivao sa brda na brdo. Jer mu dolazi ona koja je pri svakom susretu sklanjala pogled s njega k'o da on nije ljudsko biće.

***

Iako ni sebi nije znala objasniti zašto je šamare od samog dolaska dobijala, Ajna je taj dom uzela kao svoju sudbinu i nije otišla iz njega ni kad su njeni sa vlastima došli da je vrate.

– Ne! – rekla je. Nije tražila pomoć. Sama je birala, sama izabrala. Nosila se baš onako kao kad je pokušala poletjeti. Samo što ovog puta nije bilo Malke da joj duši olakša.

Njeni se više nisu ni pojavili. Nakon ovog, otac se zakleo da ona u njegovu kuću živa više neće.

Malka nije odustajala od ubjeđivanja da hitno moraju Ajnu otuda izbaviti... Ali sve je bilo uzalud.

***

Trpjela je Ajna svašta, pa i udarce koji su bili sve učestaliji. Trpjela, svjesna da je s njenim ulaskom u ovu kuću svojoj sudbini udarila katanac. Dobijala je svoje za svako sjećanje na onog čije se ime nije smjelo pomenuti, a pogled joj se gasio sa svakim zamahom njegove ručerde il' okvašenog konopca.

Gasio se i sa svakim pucnjem iz one zahrđale puške.

A svekrva je sve to onim njenim, jednim, lijepo primjećivala, i sviđalo joj se što snajkin sjaj polahko splašnjava, što se iz dana u dan kod nje gubi ono što je vidjela prve večeri.

Dopadalo se to i Muljki.

Kad bi se okupili oko sofre, jedina strana na koju se moglo pogledati bio je djever. Ponekad je osjećala da je pokoji šamar ili bič uslijedio i zbog njega. A zapadalo ju je i bez određenog razloga.

***

Kad jedne večeri stara Šerifa ču kako njena Muljka u snu spominje Serdara, izvuče svoju drugu, pušku ispod dušeka te iziđe pred vrata i držeći za cijev poče zamahivati oružjem po zraku kao da razgoni nešto samo njoj vidljivo, prijeteći da će rastjerati duhove što su joj napali kuću. Pa umorna od jurnjave i razmahivanja, poče mahnito pucati. Tolika pucnjava usred noći prepade i Galjana pa je i sam pomahnitalo skočio, da vidi šta se zbiva. Skočio, ne znajući na koju bi stranu prije da udari.

Ajna se uspravi u postelji iščekujući ono što je bilo uobičajeno da uslijedi.

Njen muž nađe snage da vikne:

– Majko?!... (???)

– A šta, Galjko?! Vrag je vraga donio, eto šta je!

Ponovo Galjan po Ajni okuša svoje ruke.

– Jelj to on ne zna da sam ti ja čo'ek? Hoćelj da mu pušćim svoj krefet?! – teško je čupao glasove i sastavljao u riječi, a Ajni je to izgledalo kao cijepanje i mučenje neba pred oluju. Svaka potreba za bilo kakvim oglašavanjem bi ga u ovakvim trenucima razbjesnila, i nakon što prozbori, kad krene s pričom, za riječima se ospe i pljusak udaraca, pa mu se riječi doživljavaju kao grmljavina. Tad bi mu nekontrolisano udaranje po Ajni olakšavalo izgovor pa bi se sit izgalamio, sve dok ne osjeti da je onemoćao, a riječi mu se opet negdje skrile i zamrle.

– Kurfa, ni glas da pušći! Pušći' će, pušćit. Jeknuće majčina šcer. Biće ona tu stalno, ja joj to kažem, Ga-ljan! – gundao je i mucao hodajući oko kuće, sve dok se negdje ne izgubi.

Ajna nije tražila odgovore na sve ovo. Svaki trag konopca je poredila sa tragom njenog dolaska onog decembarskog dana za Serdarom, podešavajući svoj korak prema njegovom.

***

Najesen je dobila sina. A u njemu je vidjela nešto od onog što je imao – Serdar.

Vidjeli su i muž joj Galjan i stara Šerifa da je dijete upis. Tako je svekrva onim svojim jednim upravljala čas na snahu čas na Galjana, pa opet na dijete.

– Pokri'te to govno! Šta ste ga utotrčili tu?!

Sve više uvjeren da je Ajna zahvaljujući nekim čudima i vradžbinama zalutala ovdje, mladi Azem se, ne znajući šta bi, izmicao kad bi naleti bijesa uhvatili Galjana ili majku mu. Vrijeđalo ga je to što ne može ništa da promijeni, ali... Nije smio ni pomisliti da pride kad i odbrani je. Ali otkako je dijete došlo, uzeo bi ga ponekad te skrajnuo da bar ono ne sluša očevo krkljanje.

Pucnji puške i fijuci konopca Ajni su se duboko urezali u mozak, čula bi ih i kad ih nije bilo. Ponekad bi je trznuli i usred noći. Poskočila bi sva uzdrhtala, a onda shvatila da je san. Prišutjela bi se nakon trzaja i tako, ukočena, ostala budna do zore, u strahu da on ne osjeti, da šta ne posumnja.

***

Od Serdara više, iako se po selu mnogo toga o njemu nagađalo – nikad ni traga. Ali Galjanu i majci mu Šerifi, stalno je bio u pameti. I sve što su činili nosilo je poruku:

istjerati ga iz ovog doma, prognati ga daleko od ovog mjesta i njihovih misli.

A sinčić joj je, čim se pridigao na noge, počeo i sam dobijati sljedovanje. Ajna im ga sklanjala s vidika, ali opet, kad god ga ugledaju, kao da bi im nešto palo na pamet i „taj njozjin pogan“ bi bio ćušnut il' udaren. Šakom ili nogom se razgovaralo s njim. Mali je naučio da se izmiče, a ponekad bi pobjegao i k amidži.

***

Sa drugom trudnoćom je znatno oslabila. Nije se žalila, ali je sve teže ustajala, i sve sporije se kretala. Stomak je bio nisko, a leđa je nisu popuštala. Ponekad je i krv mokrila. Dani su prolazili usporeno i do porođaja je bilo poteško izdržati.

To što je bila tako teška, nije je spriječilo da ponovo usnije kako leti. Sinoć je baš letjela, ma stvarno letjela. Ovog puta nije pala, ali se ne sjeća kako se spustila, i da li se spustila. Vidjela je ozgor majku i Malku, a baba i braću ne. Malka joj je nešto govorila, ali je Ajna nije dočula.

Jutros joj je bilo malo lašnje. Kao da se vratila u djevojačko doba, bila je sva u svojim mislima, osjećajući se posve svojom. Čak joj je i sinčić bio nekako dalek, i na tren stran.

***

Galjan je ugleda kako ide od štale. Nešto mu u duši zadrhta, zatrese se. Nešto ga prepade. Priđe joj bliže i unije joj se u lice. Ajna nesvjesno zakrenu glavu.

– Šta je, kurfo? Ne mo'š da me gledaš? A ne mo'š više ni da se krećeš. E nema ti njega, neće te tak'u, trudnu! – i udari je nogom. Ajna se sniza. Krv, pomiješana sa onom prozirnom iz vodenjaka, razli se, a Galjana to kao da još više uznemiri pa izbezumljeno stane udarati, nogama i rukama,

onako mahnito, ludo.

– A šta to mene fali da me i ne pogledaš? Da zakrećeš glavu! Gledala si njega. E, eto ti njega! Ovđe te to tak' o gledanje dovelo! Za pare mi te doveo! Prodo te, mene te prodo, jado jadna! Zato ćeš da truhneš onđe đe sve truhne! Truhnut će i te tvoje oči što nijesu znale đe da se zaustavu. Truhni, kurfo!

Gledala je to Muljka ne pomjerajući.

Azem upade i uhvati ga za ruke.

– Ubi ženu, luđače! Ubi ženu, Bog te ubio! Tebe nije ni trebala žena. Za tebe je mečka, divljače! Da se hrveš, kolješ!

Sjetila se Ajna dana kad je za Serdarom hodila pokušavajući da prati njegov trag kroz namete snijega, sjetila i Serdareva zadnjeg pogleda, sjetila i onog dana kad je Galjan na teferiču iznenada zgrabio pokušavajući nešto da joj kaže, a ona okrenula glavu. Zaboravila je Ajna dal je šta rekao, ali je sada znala zašto je tad osjetila onu neobičnu bol, zašto ju je njegovo prisustvo i njegov dodir toliko uznemirio.

Posljednji pogled diže na sinčića koji dotrča i zavrišta kad ugleda majku kako leži u krvi. Bilo mu je sada gotovo četiri godine. Ručicom je pomilovao majčino lice, vidjevši ga prvi put bez onog osmijeha koji je bio uvijek samo njemu namijenjen.

Ajna ga dotače prstima po obrazu, pokušavajući mu obrisati suze koje su se susretale na bradi, ali mu sad umjesto suza ostaše krvave mrlje.

I Altuna, Alema, Ajna, Ajnuša majkina izdahnu.

Svekrva je pristigla nakon što je mali zavriskao.

– Eto ti proklete žene! Eto ti zla što mi ga vrag donije! Evo mi sina u krf uvuče, proklet bio dan kad mi u kuću uđe! A vi, paščadi! da kome o ovom nijeste pisnula! Umrkla pri porođaju! Jestel čula? I maknite to štene da ne gleda!

***

Ajnin mezar je spušten udno imanja, do rijeke, gdje rijetko ko prođe. Selo ju je voljelo i razumjelo. O njenom životu u Šerifinoj kući ovdje se znalo više no što će Ajnini ikad saznati. Zato svak ko naiđe podno imanja prouči Elham za njenu dušu.

Sin je obiđe jednom godišnje, kad navrati iz inostranstva. Rano je pobjegao od kuće i nikad u nju ne svraća. Zagradio je komad zemlje oko mezara i naredio da se u njenoj blizini niko ne kopa. Niko!

***

Danima se selom pričalo o jednoj neobičnoj posjeti mezaru. Primijetili su neku gospođu iz grada gdje skrušeno diže ruke i uči. Neki tvrde da su iz prikrajka čuli kako moli Ajninu dušu da oprostí za izdaju koju je njen muž počinio. Šaptala je dugo i satima se od mezara nije odmicala.

Seljani su to povezali sa Serdarovom prevarom.

Žena se vratila uplakanih obraza.

***

Danas čujemo da „čov'ek“ Ajnin, Galjan, Šerifin sin, u samrtničkoj postelji ždere jorgan u smradu koji svako zaobilazi.

Kažu da mu je najgore kad se noć spusti.

Drugonagrađena priča

Ajtana Dreковиć**Prsten**

Proljeće sam uvijek zamišljao kao breskvu, koju raspjevana djevojka drži u rukama, osjećajući kako ju je lako stegnuti i iscijediti. Te kapi, koje bi potekle niz prste, uvijek su u mom sjećanju dozivale rano proljeće. Poslije zime ja se bojim u putu zastati i nešto upitati one koji izdaleka dolaze. Ne znaju oni bihorsku zimu, i bojim se zato proljeća s njima. U svijetu jabukovog i kruškinog granja svoje mjesto ove godine bjehu našle i neke pritke duž staze, kojom se stiže do kuća Agovića u Orahovu. Jer, kad zimi snijeg napada i sve pobijeli i poravna kako zna biti mjesecima, teško je pogoditi onaj izbrisani put kojim se i ljeti prilazi kućama. Njima neko bješe zimus označio stazu, a danas stoje nijemo i nepotrebno dok svijet postaje breskva.

Uz pritke se bjehu jednoga dana okupili seljani zagledani u predmet koji narednih dana među njima stvori neočekivana zbivanja. Na jednoj pritki bješe okačen potežak zlatni prsten, ko o tanak prst kakve vitke, koščate nevjeste, koju bi žene manje begenisale što nije punija. Na prstenu vidješe urezana dva slova, A i V, blago razmaknuta. Bihorci, koji se tu nađoše, odmah se dadoše u tumačenja. Hamdija, gologlavo i bistro momče duguljasta nosa i kosih očiju, s nešto jedva izrasle riđe brade i brčića oko punih usana, koji je još kao dijete volio da se među starijima nađe i tumači zbivanja prije svih, pomenu kako je možda neko izučio nešto na prsten, pa ga tu okačio da se prvi ko naiđe zaleti. To se ostalima ne učini interesantno, pa nastaviše da

zbore šta bi još moglo biti. S mješavinom naglo probuđene zainteresovanosti i spremnosti da se pretvara kako mu nije stalo do prstena, progovori Devro Čašić kako mora biti da je to od velikog Boga znak, te slovo A pretpostavi da znači Allah, a slovo V – *Velik, Valja, Vama*. Govoraše o tome kao o najvećoj istini, sa sigurnošću.

„E, pravo zboriš!” – poskoči Vehbo. ”To i jeste od velikoga Boga znak. Jučer mi je jedna ovca crkla. Plak’o sam k’o dijete, đe ću bez nje, najbolja mi bila. Ne stigo’ da klanjam od brige ni akšam ni jaciju, pa u po noći skočih te nafilu otklanjah i tek tad mi san dođe na oči. Ja sam siguran da to A znači Allah, a što se tiče toga V, to vam je moje ime, Bog me pogledao: Allah Vehbu. Daću zlato i uzet još bolju ovcu. Jok jednu no, bogme, možda i dvije dobre. E!”

„E s tom pameću, moj Vehbija, haj niz džadu pa klanjaj kol’ko hoćeš. Ima ih još u selu što se zovu na slovo V, a veći su od tebe v’ernici. I najposlije, nije tvoja majka azbuku sastavljala pa izmislila slovo samo za tebe. No, evo tebi ovu pritku, izvadi i nosi, pa ako te Bog tol’ko haje ti svaku noć nafilu klanjaj kol’ko snage imaš, za po jedan prsten” – doskoči Devro opet, jer sve ovo bješe preveliko iskušenje za njega da bi glumio nezainteresovanost, a već pomjeraše desnu ruku sporo i značajno, uvježbavajući kako će prsten nositi, i to na kažiprstu, pa kad nešto bude govorio taj će prst izdvajati i k nebu ga podizati mudro.

Tu se bihorski ljudi uzgalamiše, izotimaše, podijeliše, no niko da odstupi neće. Bećir Agović se prićuta, nakrivi kapu, promeškolji se, prokašlja, uozbilji pa dubokim i svečanim tonom, gledajući naniže k napupalim kruškama, predloži da se prvo raspitaju po selu ko je tuda danas prolazio, da nije kakav stranac, putnik dobronamjernik, il’ sam đavo da ih posvađa međusobno. A poslije, ako se vlasnik prstena ne

javi, valja im naći najmudrijeg u selu da odredi kome prsten da pripadne – onom ko ga je našao ili nekom drugom, znaće on kome. Ali tu ponovo ispade problem, jer među sobom nisu mogli naći odviše mudroga, a niko i ne htijaše da se potruđi da ga za najmudrijeg proglase – jer onaj ko sudi tome prsten neće pripasti, njegovo je samo da odluči. Tu se razidoše da do večeri razmisle, a prsten osta kod Bećira. Predveče udari grad, a žene se kasnije kleše da su padale grudve leda veće od stegnute pesnice, i to muške. Uveče udari i grom te raspolovi jedno stablo na livadi Bećirovoj. Ismet, dunđer, čovjek s dva klizišta pod očima, koja su godinama potiskivala obraze i opustila ih – jedan od onih iz sela koji se uveče okupiše da se dogovore šta će i kako će – dosjeti se da protne priču o ukletosti prstena. Kroz dim i miješanje starijih i grubih glasova s onima momačkim, još uvijek piskavim i pomalo ženskim, progovori s vješto odglumljenom jezom u glasu, a prethodno se prokašlja da bi skrenuo pažnju na sebe:

„Eto, ljudi, tek što se prsten pojavi, a poče nevrijeme, grad! Eno, ne pamtim da je crnje nebo bilo za mojega života, a grom pogodi baš Bećirovu livadu! Ta kod njega je prsten. Ko zna s čije je to ruke! Bože mi oprosti, možda s neke mrtvačke! Hodi mu znadi, đavo odnio šalu. Samo da i nas ne ponese.” Tako je žestoko govorio, naglašavajući sve one riječi na koje čovjek nije ravnodušan – *grad*, *grom*, *mrtvačka* i *đavo*. A Bećir će na to smireno, prozrevši njegovu namjeru:

„E vidiš, Ismete, može biti da ti jesi u pravu... Ama, šta ako je to prsten od nekog davnog sultana il' sultanije, a možda i od kakvog austrougarskog vladara? Sultane je Bog volio i pola su zemlje u ruke držali. Šta ćemo ako je tako?” Bećir je skoro šapatom progovarao, a poslije svake rečenice bi začutao po nekoliko sekundi. U sobi bi se tad čuo samo

jeziv smijeh neke žene iz susedne sobe. A oduvijek su stari govorili: *sačuvaj me, Bože, žene koja se glasno smije!* Sve dobi prizvuk ozbiljnosti i ljudi se pogledivahu, povremeno i značajno.

„Dobro zboriš, Bećire! Nego, ti još i ne reče što misliš, a meni na pamet pade nešto. Ne nađosmo da je iko danas kraj pritke proš'o, sem našija ljudi. Rekosmo da ćemo onoga ko je najviše mudar da izaberemo pa da on odredi šta ćemo” – siguran u sebe i sa nekom skoro opipljivom zločestom namjerom nastavi dunder. „Evo kako ćemo, ima da zađemo u svaku kuću i pregledamo namještaj. Na čijem krevetu il' fotelji nađemo najveće udubljenje, taj je najmudriji, jer čim je mnogo sjedio, onda je mnogo i mislio. Takav ti je najmudriji!” I kako bi se njih dvojica smjenjivali u razgovoru, tako bi se onima koji su s njima sjedili presijecao dah kad nastupi Ismet, a širila čula kad progovori šapatom Bećir.

Bećiru, svjesnom da je u Orahovu jedan od najkrupnijih ljudi, ne bi pravo, jer zna da kad sjedne, krevet se udubi do dasaka, pa namještaj kojim je zamijenio stare minderluke još prije nekoliko godina izgledaše najstariji i najviše korišćen, dotrajavao, pohaban. Stade se braniti kako ništa ne valja to čega se Ismet dosjetio, jer je u nekim kućama više djece pa skaču i unište sve po sobama, a tu su i krupne bihorske žene kojima snahe završe sve poslove po kući i oko kuće a one se ne podižu s kreveta, i to sjede baš na onom mjestu gdje gazda poslije, uveče, na muškom sijelu sjedi. Tako ubijedi ostale da ne traže najmudrijeg, nego da sačekaju do sutra.

Pola je proljeća već oteklo, i miris ko od paljevine uvijaše se oko granja i kuća. Niz selo, s lijeve strane džade, uz jedno čvrsto i zrelo kruškino drvo, neko se dijete rukama uhvatilo za granu i ljulja se zamahujući nogama, pa ih podigne da ne dotakne zemlju dok se tijelo ne umiri od zamaha. To je

ponovilo nekoliko puta dok ga majka ne dozva s prozora da uđe u kuću, jer je akšamsko vrijeme a tada se, kako stari govorahu, šejtani puštaju. Pored njega staro i suho drvo razdjeljeno na granje iznajmljuje veće za svoje lako bdijenje. Ni vjetar, ni čovjek više mu ne mogu ništa, ni ono dijete list da mu počupa, ni da mu se plod prije vremena otkine. Usamljeno nije, dosta je takvih s ove strane svijeta, na ovim brdima čudnih imena. Kako ovo proljeće dolazi kad jednu krošnju budi a drugu potresa suho, dok se jednako na putu blato vrpolji? O tome se ovaj narod ne pitaše. Samo jedna sjenka zamače ka šumi, preko neravnog brda.

Sutradan se pred Bećirovim vratima nađe Bejtulah, čovjek piskavog glasa i uvijek podvrnutih rukava i nogavica, s neobično čistim opancima i premalim stopalima u odnosu na visoku i stasitu priliku njegovu. Okupiše se i drugi važniji seljani i Bejto ih uputi za sobom ka šumi. Dovede ih do kamena na kojem bjehu uklesana dva velika slova, A i V. Tu se svi zagledaše, odmjeravaju onaj kamen i njegovu težinu, neki primiču i glavu da osluhnu čuje li se šta iz njega. U taj mah Bejto predloži da se kamen zagleda sa svake strane, ne bi li uočili još kakav uklesan zapis, te najposlije Ismet pokuša i da ga pomjeri, pozva i ostale da mu pomognu. Kad se kamen prevrnu i otkri ono vlažno stanište za gliste, ukazaše se riječi pomalo prekrivene zemljom slijepljenom za veliki kamen. Bejto prvi uze da počisti ona mjesta gdje imaše zemlje, i pročita glasno: „Srušite džamiju i podignite bolju. U temelj ostavite prsten. Allah je Velik.” Ne osta nijedan, a da ne priđe da svako slovo odmjeri i naglas pročita, prosto ne vjerujući i osjećajući kako mu se jeza podiže od nogu sa svakim šumom koji se iz šume začuje.

Već sutradan počеше da ruše džamiju. Žene su donosile pite, birijan i mlijeko, a najviše se utrkivaše za Guljerin

zeljanik, i sve mirisaše oko još uvijek neporušenih zidova džamije. Dogovarali su se, radeći, da svaka porodica koja ima nekoga u dalekoj Njemačkoj ili Rusiji uloži u izgradnju džamije. I zaista, još prvih dana novac poče da pristiže. A kad se džamija sruši, ljudi se stadoše pitati gdje će sada obavljati namaz dok se nova ne podigne, jer Bog je ostavio da se u džematu klanja, rame uz rame s drugim ljudima. I tu Bejto dočeka svojih dugo priželjkivanih pet minuta. Onako zabrinuto kao da poklanja neku stvar za koju je posebno vezan godinama, dok je noć spuštala svoje zastore a na njegovim uglancanim opancima se ukazivao mjesec žut i pun, on predloži da drugi sprat svoje kuće oslobodi za obavljanje namaza. Tada ljudi u njegovim očima ugledaše dobru noć, i svi mu se stadoše zahvaljivati i bratom ga nazivati. Kad se izredaše i uputiše lijepe riječi, Bejto otpoče govor o danima kada je svoju kuću podizao, koliko je puta na krovu zanoćio i djecu zapostavljajući, te na kraju završi riječima: „Eto ne tražim ništa mnogo, ja sve što imam za selo bih dao, ali kol'ko ko može nek mjesečno odvoji novca i nek donese da mogu održavati sprat i kuću, te ispred kuće, jer mnogo je nas pa kad se blato raznese muka ženi na glavu s kaljavim i odrtim ćilimima. Eto, sad su ovi euri, šta ima to po desetak eura mjesečno da odvojite...”

Ljudi prestaše govoriti, skoro i disati. Sada kad su ga najpijre nahvalili kao dobrog, kad su ga izgrlili ko brata rođenog i prozvali ga dobričinom i požrtvovanim za v'eru i tradiciju, niko se ne usudi odustati od riječi svojih, da se u Bihoru ne pusti glas kako zbog deset eura ljudi iz Orahova ruše džemat. Ismet sto puta promisli i na kraju odustade od bilo kakve reakcije.

Navrh mjesec dana poče se, do stare, postavljati temelj za novu džamiju. Bećir je svečano, sporim i odmjerenim

korakom koračao ka kamenu temeljcu s prstenom na plišanom jastuku, a kada ga onako zlatan i očišćen tako da se blistao na popodnevnom suncu kao onaj mjesec na Bejtovim opancima, položiše kako je na šumskom kamenu zapisom zahtijevano, ljudi podigoše ruke i izučiše el-Fatihu, a onda pobjegoše ko oblak poslije velikog i kratkog pljuska. Izgradnja je tekla sporo, mjesecima, a Bejtulah je na svakih trideset dana dobijao novac i ugodno živio. I niko nije htio primijetiti promjenu na njemu i još jednom ga priupitati kako baš on onog dana otkri kamen u šumi. Ta ponos je narod bihorski, za veću rabotu predodređen. A kad god bi akšamski vakat pao jedna se djevojka pored džamije vraćala kući pjevušeći bolno i čežnjivo i tek bi na rijetke momente glavu okrenula naniže kao onim pritkama, kao da je time punila svoju pjesmu još većim uzdahom, prelazeći rukom preko prstiju druge ruke, meke i prazne.

Ljeto je i svijet se iscijedio. Tek se po dva oblaka sretnu na nebu i stanu prepirati koji da ostane i spusti kapi na zemlju. A bude izubaha i onih dana kad se sve zalije i speru se jadi i muka da se uzdasi ljudi ne propinju do neba. Bude svega, bude i prođe. Pa opet ostane ona želja da se još jednom otjera nečim učmalost sela. Džamija sada već imaše gotov prvi sprat, a Ismet i Bećir bi nižući blokove, kad god pomisle na temelj i onaj prsten pod njim, odmahnuli glavom i pomislili: „Da smo zdravo!“, a onda bi Bejtulaha samo poprijeko pogledali tapkajući po jedan blok preko maltera, ubrzano i grubo.

Trećenagrađena priča

Sead Husić

Vodeni zavičaj

Ćamilu Sijariću

Eto, moj dobri Ćamile, imadoh onoliko vremena koliko mi je potrebno da sjednem i napišem ti pismo. Neki će reći da pišem priču. I može biti da su u pravu, ali neću, moj dobri Ćamile, tražiti ravnine i udobna mjesta za sebe. Ti veliš da ne trebaju oni koji ravnine na pišćevu putu traže ni zalaziti na tlo koje ravnine nema. Nama te ravnine ne trebaju. Nama je priča sasvim dovoljna! Na počinku, na konaku pozvat ću jednu pripovjedačicu i neću je pitati govori li istinu. Istina je ono što je izmišljeno a izmišljeno je ono što je istinito, veli tako jedan čovjek koji te je slušao onda kada si govorio svoje kaze o Hasanu, o Dobroj vodi, o onima koji su došli i prošli, o onima čije su sudbine, i ženske i muške, dovoljne da budu ispričane. A čija priča, moj dobri Ćamile, nije dovoljna da bude ispričana? Eto i ona sitnica kojoj se uvijek vraćamo kada dolazimo u svoj zavičaj, da besjedimo sa svojom kućom, konjima i poljima, dovoljna je da bude kazana onim bajkovitim jezikom kojim si ti hodio po svijetu, ali nikada nisi izlazio iz njega. Tvoj jezik je tvoj zavičaj, tvoja bajkovita brda i zalasci sunca ostali su u sjećanju tvome kao ona kaplja Dobre vode, nepomiješana sa krvlju. Neću u ovoj priči kazivati o krvi. Neka ovo bude maglovita slutnja onoga koji piše i živi u zavičaju, beharkastom i vodenom, gdje konji danas lete na vjetar, ali nema sada onih stopa koje su nekada hodile tim stazama i putevima. Ja, eto, nek se zna, ne pišem rukom. Ne umijem! Kucam po tastaturi kao prstima u zraku,

vjerujući da će neko, može i to biti, pročitati. Priče se nekada i čitaju. Ima ljudi koji vole samo čitati i pričati. Ne vole slušati. Kao nije to za njih? A, eto ti, ja sam, čini mi se, od obojice nešto između: volim i slušati i čitati priče, a ponekad i napišem kakvu priču ili pjesmu. Ne znam ti sad ja kako to sve kod mene izgleda: kuda odu slova kad ih premećući slažem u retke kao da hodam pločnikom osluškujući kišu na olucima i obrazima. Obrazi su čas kišoviti, čas rumeni. Ima i onih obraza koje, kad bi ih vidio, pomislio bi kako bi od ta dva obraza mogla ispasti čitava jedna priča: sa veselim i tužnim završetkom. Ja bih, može biti, nisam siguran, vesele priče govorio tužnim ljudima dok bih tužne pričao veselim ljudima... nek i jedni i drugi vide kako ima svakakvih priča na ovom svijetu i kako nijedna nije toliko mala da je neko ne bi kazivao i zapisivao. Ali nisam ja sad neki pisac... šta ti ja znam koji? Mogao bih biti i onaj što je napisao priču o Hasanu, sinu Huseinovom... Ti ga, vjerujem, znaš: njegov miris, njegovu sećiju i mjesto u onom hanu u kojem si nekada sjedio da gledaš svjetinu u čaršiji. Svjetina kroz staklo, muljavo i prazno, izgleda zabrinutom i nijemom dosta više nego kad si ti tamo: u čaršiji, na pločniku, zbunjen poput čovjeka koji bi pošao nekuda samo ne zna kuda. Ko veli, kad odgonetne kuda i gdje bi se moglo poći, onda je lahko. Eto, sad bih ti mogao i jednu priču ispričati no nisam siguran kad ću ti poslati ovo pismo i na koju adresu. Možda i sačekam da mi se javi odnekuda zvuk, šapat ili hod kojim ću odaslati pismo a u pismu priču o zavičaju i vodi, o Hasanu, velikoj pričalici za kojom bi i naša junakinja iz prohladnih zimskih noći pomalo uzdahnula, kad se svjetina i komšiluk okupi u kući a kuća nasred njive pa opletu priču, a neko bi pletući priče ispleo i vunene čarape, pape (uvijek bih se kad bi neko spomenuo pape, nasmijao, ne znajući zašto). Ti

dobro znaš koja to žena pričajući priče spašava život a spašavajući život kazuje priču kao malo ko prije nje. I, sad sam u dilemi: kazati ili ne? o kojoj se pričalici radi. Eto, neka mi bude oprosteno. Može biti da neko slabije upućen u prošlost priče pročita ovo pa se ne bude mogao sjetiti o kome govorim. Neka bude zapisano da je to Šeherzada, koja bi pričajući priču gradila mir kao kakav gradimir koji mireći gradi a gradeći miri posvađanu svjetinu u čaršiji, na pločniku dok sunce se ogleda u hodu! I sve je to bilo i moglo biti: da se ljudi tek tako posvađaju pa se pomire, i vole se, pa se, ne znajući ni sami šta žele, zagledajući u sebe, čude jedni drugima kako im smeta kod drugih ono što kod sebe imaju, ali se ne čude sebi i svojoj kući! Eto ti, nisam siguran koliko dugo pišem ovo pismo i sve mi se čini da bi od svega mogla ispasti i priča. Jah, uvijek je to tako ako se malo bolje zagledamo: priča i jeste pismo, dok bi pismo putujući nekome, možda i ovo tebi, moglo biti i izmijenjeno... Eto, toga me strah: da neko ne otvori pismo, pocijepavši hartiju u ljutnji i bijesu, i počne mijenjati sve ove retke u koje udijevam sebe poput slova: slovo po slovo i jedna rečenica dobro složena i na vrijeme pročišćena mogla bi započeti priču kakvu malo ko pamti... Nisam siguran je li i Šeherzada dok je putujući pričala onom zaljubljenom caru, čija je sujeta odveć bila povrijeđena, mogla znati za takve priče, bajkovite i nježne isto kao kad snijeg svjetluca. Snijeg me svjetlucajući uvijek podsjeti na dječake dane kada sam, ko uinat svima, uzimao svoj leteći ćilim pa preko snijega u čaršiju, gurao se među svijetom i vikao, a ponajviše tiho prolazio pokraj drugih slušajući šta govore, šta ih brine, jer vidim da su im lica mahom zabrinuta i nijema, jesu, nema zбора da nisu, ali stalno sam motrio ne bih li ugledao Hasana, sina Huseinova, kako u kakvu hanu jal, može biti,

kafani sjedi u ćošku čekajući da noć padne i snijeg sve zakrči do čaršijskih vrata, da oni kojima i nije do priče ne bi imali kuda otići sve dok jutrom ne bi neko otvorio vrata, krčeci snijeg do nas koji smo, uspravani pričom o starom dijelu grada, uviđali kako on postaje novinom u našim životima. Ali nisam nailazio na Hasana. Ne znam u kojem je dijelu grada mogao biti. Obiđem ti tako svaki dio grada a ono ga nema; sve mislim da mi je za korak brži, a i kad pitam koga je li ovdje bio Hasan uzvratili bi: koji Hasan? A ja, zbunjen i sa crvenilom na obrazima, kažem: kako koji Hasan?! Oni bi opet: čiji Hasan? Ima Hasana ne zna im se broja. Ja kažem: Hasan, sin Huseinov, a oni me pitaju: koji Hasan i Husein? Čijeg je Huseina sin Hasan? I tako u nedogled i ja vidim da mi nema druge nego ponovo tražiti, ali ne bi ni Hasana ni Huseina, samo su mi, kad bih dođi kući u zoru, dok je snijeg promahivao u sobi, odzvanjala ta dva imena pa nikad nisam bio načisto čiji je Husein sin, dok sam znao da je Hasan sin Huseinov i kako su Husein i njegov otac pričali priče i bili tako učeni kad je Hasan, sin Huseinov, umio onako lijepo govoriti i kazivati dokasno u noć. I onda bih, ne znam koliko je pametno to bilo, pomislio da sam ja, u najmanju ruku, ako ne Hasan onda onaj koji je nekada čuo priču o Hasanu, sinu Huseinovom. Uvijek bi se ta mogućnost otvorila i ne znam šta bih tada mogao uraditi: pričati priče ili slušati, ili samo sjediti (e toga je najviše bilo), čekati da prođe dan u kakvoj izbi, slušajući cvrkut ptica što u obližnjoj šumi udaraju o drvo, ritmično poput pjesme! I sada dok pišem pismo sve malo-malo mislim da sam Hasan, sin Huseinov, ali me tješi što znam da je Hasan govorio a ja, evo, čini mi se, pišem. Sad, opet, ne znam da li i pišem. Prije će biti da ga tražim kucajući slova i tako mi rečenice popunjavaju hartiju... I znam da moje priče ne sliče Hasanovim. Hasan je

to umio dosta bolje od mene. Ja ti malo od dosade malo od sebe pišem priče, i tako se desi da sam u svem tom zanosu i bunilu napisao jednu o čovjeku koji piše priče. Taj ti se kao i Hasan, ne krio nego sklanjao od ljudi i bilježio njihove priče. Nije puno govorio, a nije ni imao kome. Živio je tiho i mirno, bilježeći sve ono što bi moglo postati pričom. A šta sve nije moglo postati?, pitao bi se često. Sve je priča. Za razliku od Hasana, on nije sjedio u hanu „Kolobara“ niti je zalazio plaho među ljude. Ono što je izbivao u čaršiju bilo mu je sasvim dovoljno da napiše priču. I tako je to sve i bilo. Niti ja lažem nit kažem da je drukčije bilo. Tako i nikako drukčije. Ima, u jednoj je priči umetnuo i bajku o caru, i bio je hapšen više puta zbog te priče. Sačekaj malo da pogledam gdje mi je ta bajka... Imao sam je negdje na stolu. Evo je:

Bio jednom jedan car. Nije šala biti carem, a nije šala ni družiti se s ljudima koji nisu šala. A car nije šala! No, neka bude rečeno i ovo. Car, nezadovoljan svojim statusom, poželio je da ostane u pamćenju. Carevanje će proći ali ja, veli car, trebam ostati u sjećanju ovih ljudi što ne vide da sam ja odveć go, do pasa, pa čak i više! No, neka bajka počne. Bio jednom jedan car i bila jednom jedna želja. Poželio car, vele njegovi najbliži ljudi, da sve što dotakne postane zlatom. Ko, zlato nije srebro, pa zato. I sve je to lijepo trajalo dok car nije ogladnio. A car ko car. Nije kmet. Nije dao drugima da ga hrane, a bio je gladan. I neka bude rečeno i ovo: car je umro od gladi; sve što je dotakao pozlatilo se. Ko veli car, zlato nije srebro! I bio jednom jedan car i njegova želja: cara više nema a želja mu osta pusta, a zlato su mu raznijeli po carevini oni kojima je car želio ostati u pamćenju. Eto ti! Nije šala biti carem, a nije šala ni družiti se s ljudima koji nisu šala!

Eto, to ti je ta bajka. Ne znam hoće li se kome svidjeti. Možda je onaj mačak bolja bajka od ove? Dok nisam

zaboravio. Može biti da se ti pitaš zašto ja tebi sve ovo pišem; govorim ti o ovoj pričalici koja nije pričala, nego zapisivala priče. Najprije će biti da su obojica na istom tlu: i Hasan i ovaj što je zbog bajke, koja ti se već možda i svidjela, bio uhapšen više puta. Zadnji put kada su bdjeli nad njim kao ja nad Hasanom rekao im je da je sve to bila šala i da ga ne treba uzimati zaozbiljno, jer, veli on, neozbiljni ljudi samo pričaju priče i ništa više. Nakon što su odahnuli svi u ispitivačkim redovima, rekao im je jednu stvar koja je postala moto te policijske stanice. Bilo je ispisano na ulazu, iznad vrata, sljedeće: *Kad se šalim govorim istinu, kad govorim istinu ne šalim se!* Šta je poslije sa njim bilo ne znam?! Drugi razlog što ti sve ovo pišem jeste da sam čitao u „Beharu“ tvoga Hasana, a i poslije toga isti taj bajkoviti pisac koji nije ozbiljan ni kad se šali objavio je priču o čovjeku koji piše priče. Ti si o Hasanu koji kazuje, a ovaj o onome koji piše. I ja mahom budem zbunjen: koji govori a koji piše? A ko sluša? Možda si ti umio, moj dobri Ćamile, isto tako slušati kao i pisati priče. Vjerujem da jesi!

Sad, evo, vidim, napolju snijeg pada kao u kakvoj priči o Hasanu pa ne znaš šta je stvarnost a šta nije, šta te boli a šta ne, gdje pobjegne apsurd a gdje logika, gdje nestane svjetlo kada, nakon što ti završim pismo, puhnem u svijeću... I meni sada sva ova noć liči na jednu izuzetnu atmosferu u kojoj priči i nema kraja, niti može biti da ima kraja! Čuj? Prije će biti da je priča uvijek prisutna u nama, u sobi, u snijegu, u retku... Priča pa da ima kraja? Jok! Ja ne pristajem na tu stvarnost. Neka priča otpočne...! Ali, može biti da je nepristojno da plaho duljim. Ne znam u kakvu si poslu sada? Kakve te priče muče? Ja sve vidim kako će biti problem da nađem adresu na koju ću ti poslati pismo! Znam da ću, nakon što završim posao, gledati u daljinu, u zavičaj

koji snijegom prekriven kao da je i beharom pa ti vidi sada šta je šta: je li behar tamo gdje je nekada bio ili je zavičaj snijegom prekriven. Kovertu sam, evo, već pripremio. Sada na njoj piše da onaj koji šalje umije pisati priče pa ti vidi, kad pročitaš, ima li šta u ovim slovima tebi poznato i zanimljivo, a kao primaoca navest ću: mom dobrom Ćamilu... No, još jedna napomena. Priznajem, čitao sam te: strastveno, jako, bajkovito, i bilo mi je muka kada sam vidio na vijestima onog decembarskog dana, ono kad je podivljao zavičaj (ti o tome ne znaš mnogo), da si samo malo koraknuo izlazeći iz stana u kojem šoljica kahve i kutija „partnera“, uz koju si sjedio sabran, sa prstom na čelu, i danas govori o odsutnosti, koja je prisutna u stvarima, u knjigama, u mirisu i tvom stolu, i koljenu na kojem si pisao...

Vidi, ima još jedna stvar. Napisao sam pjesmu! Može li proći? Ako mi odgovoriš da može, objavim je u kakvom časopisu. Može biti i u „Beharu“. Evo pjesme:

Pismo

Reci mi, Šer-Ane, zacijele li rane
koje se javljaju kao ožiljci na tijelu
koje sam pokupio braneći čast
bivajući u Mitu i prevaren Trojancem
kao i oni sa kojima ne stigoh
popiti kahvu
čitati poeziju
cijediti nar
ljubeći se uvečer sa svojom sjenom
želeći je preskočiti?

Ili biva teže, Šer-Ane,
uz plamen svijetle sjetivši se uzdaha
i pogleda na dane
kada sam odrastajući spoznao
da su one rane u djetinjstvu kao pramenovi
koji nikada ne stare?

S poštovanjem!
Tvoj Sead, sin Muneverov!

Specijalno priznanje za autentičnost

Ruždija Kočan

Svadba

S prvim sumrakom nepregledna kolona luksuznih auta oteгла se Turijakom i lagano se spušta prema magistrali. Bajraktar i svatski starješina opet usporavaju, sad da im se pridruže još novi prijatelji, pa onda svi – pravac Rožaje.

Bila je i ova svadba. Zora se tek najavljivala, a ista kolona vraća se prema Kalici. Sad još duža, razvučena, nepravilna. Ima onih kojima se opravdano žuri, neki su samo nakratko zastali, a ima i onih što su se našli ispod puta.

***

Odjutriilo, a Mehmedova majka već nekoliko puta dolazi do njegove kuće. I opet je tu, obilazi oko kuće, zastaje ispod prozora, osluškuje. Uzalud, niko se ne čuje. Počesto on popije, katkad i malo više. Ćorda je – prav, brzać, zadržt i ne da na sebe. Na deda je, a možda je i njegovog igbala, pomišlja u sebi. Od jutros čeka da ustane. Sad se ne vraća. Hoda, strepi, nema mira. Njen nemir dodatno pojačava neka iznenadna, zlokobna tišina. Ni daška vjetra. Samo dva gavrana kruže visoko iznad kuće i povremeno grakću. Prigrijalo, a iznad Pešteri zatamnilo. Razjede je briga, ne može više da čeka. Grlo joj se suši, želudac se u čvor pretvorio, a stotine crnih misli vrzmaju u glavi. Opet stoji ispred vrata na koja je maločas zvonila. Sad kuca. U rijetkim i sve rjeđim nepravilnim pauzama prisluškuje, pa nastavlja da lupa po vratima. Opet ništa. Ledi joj se oko srca i probija

je hladan znoj, koji povremeno briše krajem šamije. Najzad, ču se kratak promukli glas. Laknu joj. Napravila je još nekoliko krugova oko kuće. Zna, Mehmed se teško budi, pogotovo poslije svadbe.

– Ti si, majko? – veli, pošto širom otvori vrata. – Hajde da popijemo po jednu, ja ću zakuhati.

Jedva je dočekala da uđe; otjera svoje teške misli. A čestito ga nije ni vidijela, nakon tolikog vakta – nedaju svadbe. Posontale se, i sve opet tamo preko Turijaka, kao da se i to mora.

Dok se motao okolo tražeći upaljač da pripali cigaru, pa mali plin za kahvu, neprestano je pričao, nestajući i pojavljujući se iza lučno svedenog zida velike kuhinje. Tek kad se primakao stolu, učini joj se da ne priča očekivano – o svadbi. Pripremajući fildžane, koje mu je ona davno, prva, još prije useljenja donijela na naselje – nastavlja priču kao da ga je sve čula.

– ... a šljive rodiše one godine kao nikad. Rađale su one uvijek, ali ono je bilo nešto što niko nije upamtio. Danima, od jutra do mraka, kupilo je staro i mlado, malo i veliko. Kace za džibru bile su vrhom napunjene, pekmez ispečen da traje sve do novog, i malo dalje. Stare, još preostale napuštene brvnare i čardaci, prazni salaši, kolibe i hisovi bili su nakićeni đerdanima šljiva koje su se sušile na blagom jesenjem suncu, a dim iz pušnica, dan i noć, raznosio je miris voćki, najavljujući nove hošafe.

Ona sretna, vidi da je zdrav, ali čudno joj što poslije svadbe ne priča kako je bilo, koga je sreo, ko je pitao za nju, poselamio, nego razvezao o nekim godinama kojih se ona kao kroz maglu sjeća. Gleda ga i sluša.

Sin prinosi kahvu, sjeda pored nje. Priča neprestano, ona još ne zna o čemu, a neprijatno joj da ga prekine i pita.

– Znaš, majko, ono kad smo pravo iz škole dolazili kući, ne švrljajući ni lijevo ni desno, nijesmo žurili da kupimo

šljive, nego zbog Saita, onog majstora koji je popravljao naše stare kace za džibru – skrenu pogled ustranu, kao da joj je odao neku dugo skrivanu tajnu.

– Sve kace smo bili napunili, pa smo morali kupovati nove ili popravljati one stare, rasušene, kojima je bilo natruхло, mazuklo više od polovine duga i nedostajalo po nekoliko obruča. Nove su bile skupe, a trebalo ih je i navakat naručiti. Babo se odlučio da popravi onih nekoliko već zaturenih starih bačvi i buradi što je godinama stajalo prazno pod skromnim natkrivom od tahte, uz drvenu kolibu u kojoj smo čuvali lijes, smještali musafirske konje i pekli rakiju. Dotad, te bačve i burad služili su samo kao skrivalište kad bismo se igrali žmurke. Uzet je Sait da ih popravi i pripremi za džibru. A vala hasul bješe majstor Sait. Mogao je i on zanovijetati, fursatiti kao i ostali naši majstori, jer je bio jedini koji je popravljao kace. Možda i zato, od početka do kraja posla pratili su ga lijepi jesenji dani, pa nije radio u staroj kolibi koja je bila pospremljena za to, nego ispod našeg oraha. Tu nikad nije bio sam, a to mu je i bilo najvažnije. Nije morao ni da rani, jer su noći bile vedre i hladne pa i jutra svježa, uvijena maglom, baš pogana za ovakav, vanjski posao. Tek kad bi odjutriло i ogrijalo, on je počinjao s poslom, a i s pričom. Umio je oboje istovremeno, sjećaš se, majko?

Zastade malo, džezvu i fildžane pogura ukraj stola, pa nastavi.

– „Sine moj“, govorio je svima koji su po uzrastu sličili njegovoj djeci. „Ne znaš šta beše teže, kad adžgan, sitnina ogladni a ti lomiš ruke, nemaš šta da him daš, da hi nahraniš, ili kad nemaš dosta za sve pa se pitaš kako muku da podijeliš. A nije čare. U komšiluk, u selo nemaš kud. Siromaha niko ne haje. A svi smo muftač. Poneko što ima, brine za sebe i svoj evljad. Neki su bogme i pomagali – deci i sebi ispred usta

izmicali. No treba zasvirat i za pojas zadenut, ko bi nahranio cijelo selo! Kad bi stalno davali, kako bi imali? Na kraju, nijesu ni dužni. Svako najviše voli sebe. Ko nije za sebe nije ni za drugoga. Ne ostaje ništa no put pod noge pa preko Turijaka i Kule za Peć. Jeste, jeste, za Peć“, ponavlja još jednom, sad malo jače, kako bi razbio očiglednu nevjericu koju čita u pogledima svojih slušalaca. „Skoro cijelo selo, i druga sela, čitav kraj tako. Dogovori se i usput pričekuj jedni druge. Sam čovek je nizakud. Jeftin! Može za dekik da ode, ko pas s mosta. Ima pusije i pljačke, otimanja, fursata, prebijanja, koliko hoćeš. I pogibije! Tavnina te pojede i – nikom ništa... Preko Turijaka otešla bi se kolona. S konjima, a još više onih bez konja. Moraš, glad nema ni pameti ni sabora, ne čeka, a i ne bira. Po svakakom vremenu. Luža, molava, snijeg, mraz, il vrućina – oči da iskapaju... Dan i noć! Nema premišljanja.“ Skida nakrivljeni kačket, spušta ga pored i nastavlja: „Sibijan gladan čeka. Zamisli kolik je gladnom sahat. A dan il dva! I ne znaš šta je gore, briga ili glad, ni kom je teže, gladnoj sitnini il onim starijim što strepe – kad, i da li će se uopšte čovek vratit, ili tek onom što je stavio glavu u torbu jer treba da hi najede. Gladnom, njemu je najgore. A glad i čekanje kad se udruže... Glad i briga. Gladnom dan nije godina no vijek! I ne donosiš gotov hleb. Nema hleba, no vreća kolomboća. A šta onda, kukala ti majka? Će je vodenica?! Zared. Nemaš kud, nemaš kad, no mlati. Tuči, tuči, nego šta. Pa tek onda kačamak. Svi tako. I oni što su imali zemlju, rodnu zemlju; zadžaba radiš. A sirotinju ni Bog ne voli. Zaboš – sušne godine. Badihava muka. A Boga mi bili smo i lijeni, neradnici. I oni što su imali dobru i plodnu zemlju, podvade, sve: sa' ću – pa ću. Vrijeme prođe, hora prođe, poslije zalud. Kad više nije vakat, neki bi bajagi bili pišman što nijesu orali i sijali. Il nemo, il ne

umio – isto ti je to. Isto, sine moj! U sirotinju, u hal se začas obreteš, a iz sirotinje – iskoprčaj se, de, majkoviću. Sirotinja smo bili stalno, sine moj, vazda smo patili. Kod nas su svakad bile teške godine – nikad nas neka muka nije lišala. I turske i švapske, i crnogorske i srpske, sve su bile mučne. E Tito, on nas je najeo.“ Odlaze nastranu popravljenu dugu, ustaje i blago se klanja, pa sjedne i počne da mota još jednu cigaru. „Grehota ga je sedeći pomenut. Kolobotnjice nema više, nularica kod svakog. Jah, beljuhan, bratko moj, beljuhan... A prije, odavde tabanaj na Rožaje, pa preko Kule i Žlijeba do Peći, i nazad. Ko ima konja – ima, a ko nema – sam je konj. Potrguj pa natrag. Natovari kolko možeš i ne možeš. E koliko je ljudi i konja urniso onaj Žlijeb, helać bilo. Survalo se i polomilo, promrzlo, glavom platilo.“

– Raspremi Sait sve oko sebe, privuče još nekoliko starih duga i zasjedne. Svima koji su sjedjeli unaokolo, kratkim ali upadljivim pogledima najavljuvao je da ovo nije kraj.

„Januar mesec. Iscibrilo se, pljuni – smrzni. Odocnio bijah sa pazarijom. I usred bijela dana sumnja me proći onim halilukom, a ne po mraku. No, tako se načine, nema druge...“

Jedanak stadoše Brnjaš i Putalj, ko ukopani. Poznaju dobro put, a nijesu ni čivgini ni prizorljivi. Oguglali su na sve, ko da su ciganski.

‘Koji s ti tamo?’ povikah glasno, insan da me čuje a divinu da oteram.

Čulo se krpentanje i rijetko, tumolo stenjanje. Potraja malo duže, pa se začu:

‘Evo ja.’ Po glasu nijesam razabrao ko je.

‘A koji si?’

Opet ono isto krpentanje, koje se sve više gubi u fijucima hladnog vetra.

Ta šutnja me natera da, brže nego sam i mislio, privežem

konje i pohitam k sentu odakle je stizao glas. Uz sami put, sakriven povećom stijenom i skupinom od nekoliko kleka – jarak ispunjen vodom i ledom. Mokri džakovi, mokr konj, a najmokriji – Avdo. Kolani konju preko leđa, samar dole. Nekoliko punih prtenih vreća naslonjenih jedna na drugu i bisage malo ustranu. Prosut kolomboč žuti se na mesečini kao zlato.

Avda sam znao samo onako – merhaba za merhaba.

,Taksirat imadoh. Omrkoh. Da uzmem još ovo, još ono, za pola sela, pretovarih ga, ogriješih se o ovog hajvana. Tavnina me već dole ufati. Pohitah, karnuh ga malo, vala, da se izvučem iz ovog klanca i dofatim puta za mesečine', s pola daha, i očiglednim osećajem krivice, jedva čujno žali mi se Avdo. Konj mu posrnuo, pao – obalio tovar. Tek ga beše oslobodio tovara. Zajedno razvezasmo kolane a samar okrenusmo kako treba. Mršav a krupan, Baljoš se tek tada strese i poprška nas hladnim kapljicama vode i blatom. Uz puno muke natovarismo, mokre i teške vreće. Imao je igbal te sam i ja okasnio. Kako bi, bezbahtnik, sam?! – pomislih, ali mu ništa ne rekoh. Utezali smo sve još po jednom. Kolane, praće, vreće. Na kraju, bisage pripučismo, prebacismo preko samara. Kad je bilo sve gotovo, on protrlja mokre dlanove, i izvadi kutiju sa duhanom. Pruži mi je. Prsti su mu bili krvavi, a iz rukava, koji su se polako već kočili na mrazu, cijedila se povremeno voda. Kožni opanci i vunjene čarape, puni vode, škripali su sa svakim njegovim korakom. Pripalili smo po cigaru, a on će poslije kraće pauze i nekoliko duboko udahnutih dimova duhana:

'E moga igbala! Šta bi' ja sam?' Obraća mi se gledajući u nebo. 'Meleci te doniješe.'

Predložih mu da nabiljušimo malo drva i naložimo, da se ugrijemo, a on prosuši mokru odeću i obuću.

‘Slaba fajda od toga. Obrešće se neki vakat, bolje da hmilimo. Zagrijaću se ja.’

Krenusmo. Nudio sam mu svoj sukneni kapot i moje, malo manje mokre, čarape. Ni da čuje Avdo. ,Malo je ovo no još golog da te skinem’, otkratio je.

Putovali smo svunoć. Samo nas je duhan grijao – pričao mi je ovo ko zna koliko puta Mahmut, stari kiradžija. “ Tu Sait duboko uzdahnu i zastade. Očigledno je htio da nas uvjeri u svoje dobro sjećanje i istinitost svakog detalja. Ne diže glavu – preko koljena vrti već gotov metalni obruč.

„Svega je bilo, pomenulo se – ne povrnulo se“, dodade, i sve nas je pojedinačno kratko pogledao – provjerava da li smo čuli, pa prisloni obruč uz već uspravljene i pripremljene duge, i onako sjedeći izmače se malo više ustranu. To je bio znak da je za ovaj dan njegov posao gotov.

Odužila se Mehmedova priča, a majka bi, kad je prebrižila, pitala za nove prijatelje, kakav ćeif sa mladom, kako je prošlo veselje, da nije bilo kakvog belaja... Ali on, nabrzinu pripalivši još jednu, ko zna koju po redu cigaru, primače joj se još malo bliže pa tiho, skoro stidljivo upita:

– Ti znaš kakvo je ovo bešare, majko?! Sinoć smo se zajedno vraćali preko Turijaka – mi svadbari iz Rožaja i naši stari iz Peći. Šuhbeli, oni voze auta, a mi na konjima i pješke. Avdo, Mahmut i Sait su isto tu. Zastadosmo. Napravi se gungula. I taman Sait poče, a ti me probudi, majko.

Umjesto očekivanog odgovora, tajac. Tišina, koju povremeno narušava samo ona daleka, umorna, odlazeća grmljavina poslije halovite ljetnje kiše. On oborio pogled, vrti prazan fildžan, a ona uvija kraj od zaprege i gleda kroz prozor. Sunce je provirivalo kroz razvučene tamnosive oblake i povremeno osvjetljavalo njihova zamišljena, mračna lica. Zagledanoj negdje u daljinu, iako još ništa nije

htjela reći, ote joj se:

– Eeeeeeee, moj sine – što je odzvanjajući salonom i kuhinjom učinilo nečujnim njen dugi i duboki uzdah.

Potom, opet zavlada ona ista tišina. Ona gleda u Mehmedovu pognutu glavu i prisjeća se priče – bila je suviše mala da bi pamtila – kako je na tom istom putu nestao i njen otac. Tražili su ga godinama. Ispredale se razne priče. Da su malo kasnije neki njegovog šaškinog Kulaša vidali negdje po Pešteri, kako se vratio starom gazdi, a da je zlatnožuti ćustek, taman kao onaj njegov, od kojeg se nikad nije odvajao, viđen nakon nekoliko godina kod nekog pećkog trgovca. Ali to su bile samo priče. Taj dan, od njega nikad – ni strva ni java.

I Mehmed ćuti. Zabrinuo ga prekinuti san. Još mu u glavi odzvanjaju Saitove riječi s Turijaka: „Vidite li, ljudi moji – mi il’ imali il’ nemali, isto nam je. Isto, isto...”

Abid Jarić

Farbanje života

1.

Bio je petak, 4. august. U općem žagoru glasova oko mene, ipak mi je glas spikera Radija BiH privukao pažnju. Ne znam zbog čega, ali sam osjećao da će iza vijesti koju je čitao doći nešto što će mene jako zanimati. I čuo sam. Govorio je:

Darman Čotić, četrdesetšestogodišnji bivši borac Armije RBiH iz Sarajeva, jutros u 5 i 35 izvršio je samoubistvo u svom stanu pucajući sebi u srce. Smrt je konstatirao dežurni ljekar, a uviđaj su izvršili službenici MUP-a Sarajevskog kantona. Motivi za ovakav čin još uvijek su nepoznati, međutim komšije tvrde da je u posljednje vrijeme živio sam iako je bio teški invalid paraplegičar. I žena ga je napustila prije nekoliko mjeseci, tako da je ovaj bivši komandant bio prepušten svojoj sudbini. Ovo je još jedan primjer nebrige nadležnih o bivšim borcima koji žive na margini društva. Pojedini od njih jedva preživljavaju. Dok političari razmišljaju o promjeni voznog parka, borci će i dalje neimaštinu rješavati samoubistvima.

Svoju početnu zbunjenost nisam mogao sakriti pred Mirasom, predsjednikom Savjeta Festivala priče u Bihoru. Bio sam gost Festivala. Osjetio je da se nešto dogodilo što me se jako dojmilo. Rekao sam mu. Pognuo je malo ramena i prstima nekoliko puta prošao kroz bradu kao da je iz nje želio istjerati nakupnine muke koju sam, eto, i ne htijući prenio u njegovu dušu.

– *Nijesmo dovijeka na ovoj zemlji, prijatelju. Što se može, htio me utješiti.*

– *Ništa se ne može, a nikad se nije ni moglo, nesvjesno izgovorih Darmanove riječi.*

2.

Cijele te noći mrak je u meni budio neke turobne misli. Gasio sam i palio lampu na noćnom stočiću i svaki put se iznova čudio kako se u meni ništa bitno nije promijenilo od vremena moje rane mladosti. Nikada, kada sam bio nervozan, nisam mogao usniti a da to bude duže od pola sata. Ustajao bih, palio svjetlo, pa ga onda gasio, odlazio do prozora i gledao uprazno ili u kakvu svjetiljku ako se kojim slučajem našla u blizini. Opet bih lijegao s nadom da će tog puta san duže trajati, a oči bi ostajale otvorene i zalijepljene za mrak. Onda bi odnekud dolazile slike svih tih ljudi zbog kojih nisam mogao usniti. Najčešće bi se pojavljivali u nekim dugim plaštovima, plišanim odijelima ili u haljinama sa dubokim dekolteima kroz koje bi se nazirala usahllost nekadašnje ženstvenosti. Već potpuno razbuđen i obučen, dočekivao bih jutro.

A ovo u hotelu „S” u Beranama ni po čemu se nije razlikovalo od svih ostalih jutara iza kojih je ostajala besana noć. Recepcionar mi je pružio cjeduljicu na kojoj je bilo nešto napisano i rekao mi da, ako želim, mogu u restoranu hotela doručkovati. Sala za ručavanje otvarala se za petnaestak minuta.

Iz koverta sam izvadio presavijen papir.

Izvini, pisalo je, nisam u prilici sačekati te da se oprostimo. Moram žurno u Podgoricu. Pričao sam ti o onoj radijskoj emisiji u devet. Tamo će biti i on. Pozdrav, M.

Znači, dogodit će se. Možda je i znao da će biti tako, samo me želio iznenaditi. To i priliči njemu, visprenom i punom neke čudne energije u koju je stalo svo njegovo biće. Miras je dobri duh Zavičajnih staza, njihova prva stopa utisnuta u bihorskoj zemlji. Naći će se s njim, s Racom Delavićem, knjižarom i izdavačem, i dogovoriti štampanje drugog izdanja mog romana *Farbanje života*.

Čuo sam za gospodina Delavića. Bio je jedan od rijetkih koje zavidno imanje i neka vrsta izdavačke slave nisu mnogo udaljili od onoga što se zove ljudina. Od oca, mjesnog apotekara, naslijedio je pristojnu biblioteku, a od Eliota, kojeg je obožavao od gimnazijskih dana, smisao za izuzetno. Počeo se baviti izdavaštvom i otvorio je najopremljeniju knjižaru *Gerontion* u Podgorici u čijem su se prostranom holu priređivale nezaboravne književne večeri. (Kao ona kada je autor intrigantnog *Wara*, predstavljajući svoj roman, rekao da je *literatura neobična pizdarija i ko se ne razume u takvu vrstu seksa neka ne stupa s njom u intimni odnos jer će najebati*.) Mnogi su žalili starog apotekara Goluba Delavića što iza sebe ostavi ovakvog besposličara i neradnika pa umjesto da Golubovu ušteđevinu troši u čojске posle i svrhe, on oko sebe okuplja sve što je majka rodila, a neće da radi no hoće da se pogачe dočepa bez motike.

Još uvijek sam bio uz pult recepcije kad se pojavila jedna mlada djevojka u ružičastoj haljini. Pažljivo se oslonila i vrhovima dugih prstiju zapucketala po metalnoj ploči.

Najprije je pogledala mene pa onda njega i progovorila.

– *Buen día, para tener una habitación disponible?*¹

Ja sam pristojno gledao ispred sebe, trudeći se da iz vidokruga ne izgubim ljepotu prizora koji se nenadano našao pred mojim očima. Recepcionar je zbunjeno okretao knjigu gostiju, gledajući čas u mene čas u nju.

– *Señor, tiene o no tiene?*²

On je molećivo upravio pogled ka meni, očekujuću pomoć.

– *Znate li Vi što ona hoće? Vi ste pisac. Vi biste trebali znati što ona govori.*

---

1   Dobar dan, imate li slobodnu sobu (šp.)

2   Gospodine, imate ili nemate

Tu mučnu situaciju prekinu ona koja ju je i izazvala i progovori na jeziku kojeg smo dobro razumjeli obojica.

– *Gdje god dođem, prvi kojeg sretnem je ili pisac ili slikar ili glumac. Ova zemlja kao da je sva umjetna, kako se to kaže. Ipak, najčešće je to kakav vagabund koji mi se slatkim riječima želi približiti da bi me orobio. Nadam se da to nije slučaj i s Vama, blago reče i nasmiješi mi se.*

– *Nemajte brige, mlada damo, ja upravo odlazim.*

– Šteta, a mogu Vam reći da mi se Vaša stidljivost jako dopala. Rijetka je to osobina među vama piscima.

– *No comprendo, señorita, izustih i odvojih se od recepcije.*³

Osjećao sam njen pogled na mojim leđima sve dok se iza mene nisu zatvorila vrata hotela. Još jednom sam se uvjerio koliko su velike razlike među ljudima, naročito ako ih stvara jezik.

3.

Dok sam se kretao prema taksi stajalištu, život u gradu se naveliko budio. Prolazio sam pored neke male pijace gdje je sve mirisalo na ribu. Prodavci su povišenim glasom svraćali mušterije do svog štanda. Domaćice su se žustro provlačile između stolova i birale najsvježije voće i povrće. Iz obližnjeg kioska mirisao je tek ispečeni kruh. (Jednom mi je Darman rekao da ima veliku želju otići u grad u kojem ima najviše pekara.) Jedan mladić i jedna djevojka dijelili su neke afiše i svaki put se uljudno zahvaljivali: *Hvala Vam, s nama će i Vaš život biti bolji.* Već sam bio na izlazu kad je naišao jedan mladić na biciklu i umalo me nije srušio. Sjedio je naopačke i veoma vješto okretao pedale. Ušao sam u jednu uličicu na čijem kraju se nalazilo taksi stajalište. Prozori na prizemnim stanovima bili su tako nisko postavljeni, i bez zavjesa, da sam mogao vidjeti čitave porodice za doručkom, u tako

---

3 Ne razumijem, gospođice

idiličnim pozama baš kao na platnima nizozemskih slikara.

4.

Sjedim u autobusu Podgorica – Sarajevo. Autobus je veoma komforan, ali poluprazan. Osoblje ljubazno i susretljivo. Sjeo sam na sjedište broj devet. Iako je bilo puno slobodnih mjesta, do mene se smjestila jedna gospođa kojoj je očigledno prostor sjedišta broj deset bio premalehan. Nastojao sam se učiniti što tanjim, ali bezuspješno. Ubrzo su se naša tijela dodirivala cijelom dužinom od ramena do potkoljenice. Osjećao sam snagu koja kola ženinim žilama. Miris nekog parfema miješao se sa mirisom znoja.

– *Ljudi su ofarbani u hiljade boja, izusti i još se udobnije smjesti na sjedištu.*

Promatrao sam krajolik u kome su prevladavale siva boja kamena i zelenkastožučkasta boja trave.

– *Umalo ne zakasnih na autobus zbog takvih, opet se javi i lakat svoje lijeve ruke duboko zarova između mojih rebara. Nešto je tražila po tašni.*

– *I on se ohladio. Tako to biva kad je neko hude sreće ovako kao ja, promrmlja i snažno zatrese glavom. Pramenovi njene crveno ofarbane kose razletješe se na sve strane i jedan od njih nađe se u mojim ustima.*

Razmotala je papir i s prezirom pogledala u razliveno tijesto, okretala ga u rukama mjereći njegovu težinu i kroz nosnice uvlačila, kao šmrkom, zrak koji je u kratkim razmacima nestajao u prsima ove zrele žene.

– *Kad si takav nikakav, ni ti mi ne trebaš, i burek umotan u umašćeni papir baci u korpu pored sebe.*

Hladnoća prozorskog stakla gasila mi je vatru na čelu. Zatvorio sam oči nastojeći se dovesti u stanje između sna i jave. I žena pored mene prestade se okretati. U autobusu se ništa nije čulo osim zvuka motora.

5.

Subota je bila jer sam subotom najradije odlazio u takve posjete.

Nije podnosio neiskrena prijateljstva, kao ni slučajne goste. Gnušao se toga kao i kafanskih tuča u koje je često bivao uvučen još dok je bio zdrav i dok mu se ono nije desilo. Uvijek se nalazio na nečijem nišanu. Izazovan i prkosan, bio je savršena meta. Godinu ili dvije prije nego što će se ono desiti, opsjedalo ga je sve što je u njemu izazivalo osjećaj gađenja.

Iako je od svega toga bježao, sve ga je to sustizalo i on se s time morao hrvati i nadjačavati. Na jednoj utakmici, mislim da je to bila posljednja na kojoj smo bili skupa, naglo je napustio svoje mjesto i otišao sa stadiona. Baš u trenucima kad je bio neriješen rezultat. Kasnije sam ga dugo tražio i jedva mi je priznao da je morao ići povraćati jer je iznenada shvatio da se ne nalazi među navijačima, nego među cirkuskim nakazama koje odjednom otkrivaju ljepotu besmisla u onome što se odvajkada nazivalo predstavom (sa simboličnim nazivom *kruha i igara*) u kojoj su: ideja, vođa, zajedništvo i pobjeda, bez obzira na žrtve, našli svoje pravo utočište.

– *Mislio sam da si već negdje odlepršao. Nema te dugo, dočeka me na vratima glasom u kojem se nije mogla raspoznati ljutnja.*

– *Izvini, nisam ti se javio. Baterija u telefonu crkla, a znaš mene. Ni nakraj pameti mi da je trebam napuniti.*

– *Ti možeš svakako, tebi ne zamjeram. Ti si moj. A je li se to za praznu bateriju kaže da je crkla? Crkla kao sijalica, crknuta kao šupalj život. Čuješ li mene, šupalj život. Postajem ti konkurencija, je li, Pisac?*

Sjeo sam tamo gdje sam i navikao, na dio kauča bliže prozoru. On se dokotrljao u svojim invalidskim kolicima tik do mene. Noge su nam se već dodirivale. Njegove suhe i hladne. Moje jake i vrele.

– *Kako si?*, izustih i odmah se pokajah.

– *Pusti sada to*, odreza i pogleda negdje mimo mene. *Nego, dobro je da si svratio. Trebaš mi.*

– *Otkad ti tražiš usluge?*, našalih se.

Čulo se kako ključ ulazi u bravu. Na vratima se pojavila djevojka sa punom korpom u ruci. Iznenadeno zastade kad me ugleda.

– *Izvinite, nisam znala. Ja...*

– *Otkud bi znala, Merjem. Ovo je Pisac, moj drug još od djetinjstva. Je li se to tako kaže?*, okrenu glavu prema meni i nasmiješi se. *Inače, ja sam jedan od likova iz njegovog romana Farbanje života. Uveo me u literaturu, a da me nije ni pitao. Samo što tamo, među koricama, nisam Darman Čotić nego Atif Dž.*

– *Doći ću ja kasnije. Imam ja vremena. Samo vi...* okrenu se i brzo nestade zatvarajući za sobom smeđa bukova vrata.

– *Merjem je djevojka koja mi pomaže u nabavci namirnica i pospremanju stana, zagonetno se nasmiješi i pogleda me ravno u oči.*

– *Zgodna djevojka, pokušah ga odobrovoljiti.*

– *Nije to što ti misliš. Dobra je i radišna, i što je najvažnije djevojka je od povjerenja. Nego, slušaj. Ti si čovjek od osjećaja. Razumjet ćeš ovo što ću ti kazati. Moraš mi pomoći.*

Pomislio sam da mu treba novac. Iako nikada nisam bio pri velikim parama, uvijek se moglo za Darmana naći onoliko koliko mu je trebalo.

– *Koliko?*, prekidoh ga.

– *Šta koliko?*, glas mu postade grublji. *Ne trebam to. Trebam pištolj.*

– *Pištolj?*, gotovo kriknuh. *Šta će ti pištolj? Ti se sigurno sa mnom šališ.*

– *Zar želiš da do kraja života sjedim u ovoj stolici i serem u pelene?*, počeo je vikati. *Ili hoćeš da se otrujem ili možda, još*

zgodnije, da se objesim. Kažu da oni koji se objese u zadnjim trenucima svrše, a ja to ni u životu, već odavno, ne mogu. Hoćeš da i na taj način sam sebe ponizim? Ako to nećeš, onda mi nabavi pištolj.

Poslije tog razgovora, nismo se više čuli.

6.

Autobus se lijeno uvlačio na peti peron sarajevske autobuske stanice. Na samom izlazu susreo me Jo i onako u mimohodu procijedio kroz zube: *Jesi li čuo što je uradio? Ludak. Samo ne znam ko mu nabavi pištolj. Sigurno neko u koga je imao povjerenja.*

Tek što sam otvorio vrata stana, zaskočio me zvuk telefona. Dok sam se dočepao slušalice, već je prestao zvoniti. Aldi sam uvijek govorio da je to mjesto za telefon veoma nepraktično. Uprkos tome, ostao je na istom mjestu iako nje nema već devet godina.

Telefon se javio još jednom.

– Da, Jakove, evo maloprije... Tek što sam ušao... Može, može... U koliko sati?... Dobro, na starom mjestu.

Jakov je bio moj i Darmanov drug. Zajedno smo odrasli u istoj ulici. Život nas je spajao i razdvajao, ali smo se povremeno viđali i družili sve dok se Darmanu nije desilo ono. Jakov mi je objašnjavao da mu je veoma teško viđati Darmana u onakvom stanju. I mene je rijetko zvao. Kad bi se to i desilo, uvijek je bilo iznenada.

Bife „Lovac“ bio je poluprazan. On je već tamo sjedio i kad me ugleda ustade i nasmiješi se.

– Čestitam za nagradu. Iz naše generacije ti još jedini dobivaš tako nešto. A za Darmana si čuo?

– Čuo sam, rekoh i sjedoh.

– Sahrana je bila jučer. Našlo se puno svijeta. Ipak, Darman je bio neko u ovoj čaršiji.

– *Otkud mu pištolj?*

– *Ne znam. Prije petnaestak dana nazvao me i tražio da mu ga nabavim. On nikada nije izgubio smisao za dramatično. Otkad ga Edna napustila kao da se raspametio.*

– *Vidaš li nju?*, pogledah ga ispitivački, ne bih li na njegovom licu otkrio bilo kakvu reakciju.

– *Viđam, znaš i sam. Za koji dan preselit će kod mene. Njemu je posljednjih godina bila potrebna sestra ili majka, a ne žena. Ona to više nije mogla trpjeti.*

Naglo sam se digao i krenuo. Nije me zaustavljao.

7.

– *Halo, Edna. Žao mi je. Nisam mogao prisustvovati dženazi. Saznao sam u Crnoj Gori.*

– *Ah, sve je ovo život. Nisam ni ja bila. Od smrti moje majke, takvih stvari mi je preko glave. On je davno sebi presudio. Nije mogao dalje. Jedino sam kivna na onog ko mu je doturio pištolj. Kad ćemo se vidjeti?*

Prekinuo sam vezu.

8.

Na mezaru buketi cvijeća.

Osjetio sam nečiji pogled na leđima. Bila je ona, Merjem. Držala je knjigu u rukama. Prišla je nekoliko koraka i rekla mi:

– *Htio je da Vam ovu knjigu uručim poslije njegove smrti. Samo da znate, ja mu nisam nabavila pištolj.*

Okrenula se i otišla.

Bio je to moj roman *Farbanje života* u izdanju *Bosanske stvarnosti*. Tvrde korice bile su u boji krvi čovjeka koji boluje od tuberkuloze pluća.

Otvorih knjigu. Crnom pelikan tintom pisalo je:

Mom Piscu. Ne čudi se, dalje se nije moglo. Za razliku od

tebe, ja vjerujem i u onaj drugi život. Uostalom, ti si mi olakšao da uradim ovo. I ne kajem se zbog toga. A nemoj ni ti, nemaš zašto. Otkud si znao da će Darman Čotić postupiti kao Atif Dž.?

Sav sam uzdrhtao. U meni se nešto propinjalo i svega me kvasilo. I stopala u cipelama plivala su u nekoj vlazi. Prsti sami počеше listati stranice i zastadoše na 113. Pri samom kraju, jedna rečenica bila je podvučena istom onom crnom, pelikan tintom. Nisam je trebao ni čitati. Znao sam je napamet.

„Kad sam ga vidio u invalidskim kolicima kako klonuo leži sa prostrijelnom ranom malo ispod lijeve sise i sa stisnutom desnom šakom iz koje je teško bilo iščupati pištolj, pomislio sam kako Atif Dž. i u ovoj situaciji izgleda dostojanstveno.”

Rebeka Čilović

Dukat

Od svega čovjek može pobjeći samo od sebe ne. Prelazila sam preko očevih riječi olako i rijetko sam se vraćala Bihoru, sebi. Bježali smo podjednakom brzinom kao da u tome leži spas, svanuće. Tog ranog oktobarskog jutra napustili smo ognjište. Kao i mnogi prije nas i mnogi poslije nas, otišli smo. Nijesu daljine presudne, blizine su oskudne. Postalo je sve traljavo, lažno i napola presječeno. Ko smo? Kuda idemo? To su pitanja djeteta koje tog jutra ostavlja djetinjstvo i kreće. Poznate su mi sve kaldrme bihorske, sve boje dimija i ojice šamija. Iako nisam svaki pedalj prošla, svako pleme i starješinu upoznala, rukovala sam se odlaskom. To je naš usud, naša tajna.

Grčevito sam se trudila da pamtim, da se sjećam, pa čak i onoga čega nisam uspjela ja sam izmislila. Živeći tako u azilu, samoj sebi sam rodila maštu. Je li to dio našeg bića? Pero i hartija, i to nam ja amanet od pradjedova. Zapisivala sam tako svoja kratka sjećanja još u Francuskoj, smještena u malom gradiću Metz, u još manjem kolektivnom smještaju. Znala sam da ću samo tako nastaviti da dišem, dok ne zaboravim, sve dok pišem. Nije odlazak samo egzistencijalni bijeg, on je bunt protiv getoiziranosti karaktera, protiv napretka koji sve ostalo koči osim našeg odlaska. Tog oktobarskog jutra 1997., poslije mnogo tišine, krenuli smo. Put je bio dug i neopisivo dostojanstven. Iako smo sa falsifikovanim pasošima prešli granice, nije mi smetalo, svakako sam znala da više nijesmo oni koji su ostali, a još manje oni koji su krenuli. Na tuđoj zemlji oči dobijaju drugu boju, naše su potamnjele, više nisu caklile kao pod nebom Radmanske

klisure. Stvari od toga dana nemaju vrijednost za nas. Kupimo, ostavimo, ali se ne vezujemo. Za ljude još manje, jer su uvijek spremni da nam pobjegnu za onoliko koliko im se približimo. Ta druga dimenzija života donijela je sukob u svima nama. Trudili smo se da savladamo jezik što prije, da savladamo prostor koji je moju sestru Eminu dovodio do beznađa. Nije se dobro orijentisala pa je otac morao da je čeka i prati pri odlasku i dolasku iz centra u koji je išla radi boljeg savladavanja jezika. Majka je čistila tuđe stanove, a otac radio u fabrici automobila. Falilo nam je knjiga, jer u ovoj ilegali nismo sebi mogli priuštiti kupovinu. Znam da je ocu, po vokaciji profesoru književnosti, jako falila naša biblioteka, ponijeli smo samo Dostojevskog – „Uvrijeđeni i poniženi”. Mnogo godina kasnije shvatila sam i zbog čega. Kada sam 1998. godine krenula u četvrti razred, već sam se koristila francuskim jezikom. To je bio cilj dolaska, zar ne? Školovati se, napredovati, imati bolji život. „Sistem nije blagonaklon prema emigrantima“ – govorio je moj otac, kao da je htio da okuraži naše napore i pripremi nas za nepravde koje će uslijediti. „Na dunjaluku nema pravde, samo Allah istina je” – govorila bi majka, podsjećajući nas ko smo, sa zebnjom da ne zaboravimo kada odrastemo. Školska godina je polako odmicala, oca su svako malo zvali iz škole i davali primjedbe na našu nespremnost da se „socijalizujemo“, nismo se uklapale ni Emina ni ja, ali smo zato učile i bile dobre. Valjda je to dug koji moramo vratiti ocu, njegova žrtva je kao planina, gorda i neosporna. Često je žalio zbog iseljenika koji se ne trude da uče, „nađu kakav poso koji Francuz neće i njima puna kapa“ – govorio je naš komšija Muharem, Sandžaklija porijeklom iz Delimeđa – Pešterska visoravan. „A i sam je svoju djecu na taj put poslo“ – mrmljao bi otac kada bi Muharem izašao. Slabo smo se sa kim družili.

Izuzev čika Muharema i komšinice Bise, udovice koja je sa dva sina živjela do nas, niko nas drugi nije posjećivao. Često je otac zvao svoga brata Iljaza u Radmancima, da čuje kako je, kako kuća i ima li šta novo. Čutao je i dugo, zamišljeno gledao kroz prozor, put skoro uvijek oblačnog Metza, nadajući se da će mu bratovljev glas pomoći da dokuči dio bihorskoga svoda. Godine su se nizale kao niske đerdana koje mi je, sada već rahmetli nana Mujesira nizala kraj potoka pjevušeći tankim glasom staru sevdalinku:

*Karanfil se na put sprema,
aman, aman, na put sprema i pjeva,
a draga mu konja sedla,
aman, aman, konja sedla i plače.*

Iz razmišljanja me trgnu majčin glas. Kao i obično, dijelila je kućne obaveze, govorila nam šta da pristavimo za ručak, jer ona već dugo ne stiže od „čišćenja po žena“, kako je to naša draga Bisa umjela reći, pa smo Emina i ja preuzele kućne obaveze. „Oui, mama“ – odgovorih, potpuno zanemarujući njen oštri pogled zelenoledenih očiju sa popriličnim brojem bora oko njih. (Ostarila je dosta za proteklih deset godina.) Zaboravljam da je u našoj kući zabranjeno da govorimo francuskim jezikom. „Otac bi te grdio da čuje tako da govoriš. Zar tebe treba da podsjećam da se s jezikom čuva identitet?“ – oštro progovori majka uzimajući kabanicu boje mastila i užurbano istrča iz stana. Ima još par minuta da stigne do metroa, a onda ide gospođi Šarlotti da pospremi stan i prošeta njenog psa Rudija.

Sve je određeno, sve sudbine su zapisane, a naši napori da prevaziđemo prepreke vraćaju nas na početak zapisanog puta. Tako je čovjeku lakše. Pomiri li se sa životom, živjeće

u skladu sa njim. Tako sam se izborila sa osjećajem nemoći kada je mademoiselle Karmen ušla u učionicu i obavijestila me da nijesam dobila stipendiju za fakultet na kom sam žarko željela da studiram književnost. U trenu kada mi je predala koverat shvatila sam da je to i očekivala. Valjda je Francuska već dovoljno za nas učinila, ko će još ispunjati moja mladalačka sanjarenja! Tada sam se pomirila sa svijetom u kojem živim i shvatila zbog čega je otac ponio samo tu jednu knjigu. Nijesam dijelila pomirenje ni sa kim, ono mi je pružilo ruku u tišini. Baš kao kada strašni div pusti mali plijen jer ga ne može zasititi, tako sam i ja ostala u Metz u sa roditeljima i pohađala školu za vaspitačice. Emina je uveliko odlazila u ulicu Rue da la Cheuve, gdje je u tamošnjem marketu učila kako bi dobila posao kasirke. Dani su prolazili bezlično, tihi, praćeni stalnim strahom od doznaka koje su stizale uvijek u isto vrijeme i obavještavale nas da nam je boravak produžen za još šest mjeseci. Naše režije, školovanje, sve je bilo više od očekivanog, malo šta smo uspjeli da uštedimo. Dio prihoda je išao našoj rodbini koja je ostala u Bihoru, to je bila naša obaveza kako bi nas manje grizla savjest što smo otišli ili kako bismo pronašli opravdanje što smo ostali. Na neka pitanja odgovori ne postoje, samo tišina naše djevojačke sobe mogla je da osujeti otuđenost i naše strahove.

Na desetogodišnjicu našeg boravka otac je predložio da majka uzme slobodan dan i da pođemo svi skupa u Pariz. Za sve ove godine boravka rijetko smo gdje šetali (ne računajući školske ekskurzije i kratke posjete daidži Šemsu u Njemačku), pa je to bila idealna prilika da provedemo dan skupa. Sve manje sam se sjećala Radmanaca, teže mi je bilo da se prisjetim stare česme i amidžinog voćnjaka. Sve mi je dalja bila pomisao da ćemo se vratiti. Otac me je brinuo, on

nije mogao da se pomiri sa svijetom u kojem smo odrastale a on stario. Bio je umorniji, sjetniji i često se budio dozivajući moje ime u snu. „Azra, Azra, sineeee!“ Majka je hitala i donosila mu vodu, brisala hrapavom rukom znoj sa čela, ali nije mogla da otkloni njegov strah koji ga je gušio i u kojem je grcao. Nikad se nijesam usudila da pitam šta sanja, jer sam u dubini duše znala da je ostvarenje sna strašno, a i blizu. Majka kao da je čitala moje misli, bez uvoda i duge priče prošaputala bi: „San je laž, Bog je istina“. Kao što sam i osjećala poslije tog divnog oktobarskog dana provedenog u Parizu gdje smo sa ushićenjem gledali to božanstveno zdanje, Ajfelov toranj, popeli se na vrh i gledali Pariz kako blješti punim sjajem, znala sam da i očeve oči kao i svjetiljke tog velegrada polako gube sjaj. Postajao je sve dalji i umorniji. Nije više čitao, nije se smijao. Ponor se otvarao pod tim krupnim tijelom koje je svakim danom gubilo svoju draž. Sve je teže obavljao poslove koji su se od njega zahtijevali. U proteklih deset godina radio je najteže poslove. Ne znam ni sama koliko ih je samo promijenio, obavljajući čak i po dva, a dobijajući otkaze zato što nije „simpatičan“ ili zato što nije bio vješt – razloga mnogo, opravdanja malo. Nikad bijesan, samo gord, taj krupni čovjek sa plavim damarom na visokom čelu, modrozelenih očiju poput mojih, venuo je kao i moja sjećanja. Ona su me samo nakratko vodila do livada koje više niko ne kosi. Davno je otac ostavio svoje zanimanje kojim se bavio u mladosti. Zamijenio ga je „iskrivljenom kičmom“, bezazleno je komentarisala Emina. Majka je bivala sve nervoznija, a njegovo stanje sve neizvjesnije. Kontrole koje je obavio nisu ukazivale na oboljenje fizičke vrste, ali depresija ga je obuzela. Ubrzo potom nije više bio sposoban za rad, danima nije ustajao iz kreveta, slabo je jeo i često plakao. Moj zavičaj, koji sam voljela kao što se samo

zemlja voli, oduzimao mi je oca. Ta tuga za Radmanskom klisurom, tuga za mirisom behara i daljina, pusta kao i ove ulice grada koji će mi uvijek ostati stran, odvukle su mog oca u dubine koje ne nazirem. Bila sam bijesna, bespomoćna i ljuta što sam žensko. Da je otac imao sina možda se ovo ne bi desilo. Bila sam prestravljena njegovim tupim pogledom sa kojim se pozdravljao. Znala sam da smo izgubljeni i da se tražimo kao da smo svi oslijepjeli i progledali u isti čas. Tuđina je jača od njegove ljubavi prema nama, njegova duša nemoćna da pobijedi čudovište koje se nadvilo nad njegovim pokretima. Ni tog maja kad smo dobili vijest da ostajemo i dobijamo državljanstvo francuske republike nije doprlo do njega, ostao je blijed i nepomično zagledan u svoga dželata. Ipak mu je duša bila puna Bihora, puna behara koji miriše duž Radmanske klisure, još mu je taj miris bio u nozdrvama. Tog kobnog juna 2008. godine, tačno u podne, moj otac, Safet Ličina, preselio je na ahiret. Nijesam plakala, samo sam nepomično stajala kraj njegovog još uvijek toplog tijela. Imao je blag izgled lica, kao da su najzad svi mučni džini koji su grizli njegovu dušu izgubili bitku. Izgledao je kao pobjednik. Iako je smrt gubitak, ja sam znala da je život za njega bio borba. Poput krvoločnih lavova koji raskomadaju svoj plijen, tako je i otac porazio život i vinuo se, spokojan, u neki bolji svijet. U tom trenu sam znala da je svojom smrću donio odluku o povratku. Moj otac će se vratiti i ležaće na groblju svojih predaka. To nije bio savjet ili molba, to je bila zapovijest. I majka i Emina su znale da je vrijeme za povratak. „Babo, vraćaš se kući“ – izustila sam i do narednog jutra se ničeg nijesam sjećala.

Tih dana smo izvijestili amidžu Iljaza i zamolili ga da obavijesti prijatelje i rodbinu kada će biti dženaza. Kad smo završili sve što je bilo neophodno, krenuli smo. Tokom puta

razmišljala sam kako bi otac bio srećan kada bi vido sunce iznad Podgorice, osjetio miris Crne Gore, kad bi samo mogao da namiriše Radmance. Suze su tekle kao potoci, ali uzalud, otac se ne budi. Na aerodromu nas je sačekao amidža Iljaz, njegov sjetan i izgubljen lik mi je rekao sve. Nikada nisam vidjela tako tužan susret dva brata. Znam da je otac, pored nas, imao još samo njega i da je njemu odlaskom ostavio nepremostiv gubitak. Stižemo lagano, nalazim se u transu, srce mi lupa i plašim se da će svi osjetiti bubnjeve.

Na ulazu u Petnjicu stoji motel, nanizalo se još par kafana i lijep dom kulture. Sve je isto, a zapravo nije. Sjećanja me napuštaju, igraju se slike ranog djetinjstva, zaboravljam boju očiju mojih drugara, plašim se da ću jauknuti. Stigli smo. Mnogo muškaraca, žena, a i hodža je tu. Kuća je tu, ali nije onako velika kao kad sam je ostavila, ili ja više nisam mala. Za dva sata ćemo ostaviti oca da zauvijek leži u svojoj zemlji. Crna radmanačka ilovača prekriće metalni sanduk u kojem leži i znam da miruje, jer je najzad svoj na svome. Nakon što su muškarci pošli na naše porodično groblje, sva iznemogla a ujedno i slobodna, pozva me amidžinica. „Uđi, šćeri“. U kući se dijelila halva i učio Kur'an. Zatim uđe amidža i pozva me u susjednu sobu. „Azra sine, dajem ti ovo pismo koje je tvoj otac poslao prije tri mjeseca. Predosjećao je da mu se bliži kraj i rekao mi je, kada taj dan dođe, da ti ga predam“. Sjela sam na minder do prozora i dugo držala bijeli koverat u ruci. Lagano sam otvorila, a iz koverta je ispao žuti dukat, pao na pod i vrtio se, uhvatila sam ga na prepad. Otvorila sam pismo u kojem je pisalo:

Draga moja mezimice,

Ostavljam ti sestru i majku u amanet, ostavljam ti dukat koji su mi darovali pri rođenju, želim da ga čuvaš i pokloniš

svome djetetu. Ne tuguj, nego pamti me po dobru i zapamti da je smrt vječnost u kojoj ćemo se svi stopiti. Moja Azra, ti si oduvijek bila moj željeni sin.

Safet Ličina, 23. marta 2008. godine u Metzu.

Safet Sijarić

Murat i Milorad

(Inspirisano stvarnim događajem)

Tri metra je iznenađeni Murčo ustuknuo kad opazi da se ispred njega mrdnu nešto na snijegu. „Uh!...“ šapnu mahinalno se pognuvši, s puškom već u objema šakama. U drugoj prilici pretpostavio bi da je vuk ili vepar, ali u ovo zlo vrijeme ratno ne pomisli se prvo na to. „Gotov sam!...“ reče što je u datom času bilo najprirodnije.

I zaista, pred njim se na snijegu crnio čovjek s kokardom. Lica masnog od blata i znoja i podobro garava od baruta i dima, onog što se u zraku još osjećalo nakon današnje pucnjave i paljevine, klečao je oslonjen o hrid.

Naš junak brže-bolje pridiže pušku, mada uvjeren da je kasno za bilo šta. Bješe se oprostio sa životom. Iz najveće vatre i bitke je danas izišao da bi sad, evo, poginuo...

Međutim crni otud, na silno njegovo iznenađenje, ne puca. Štaviše, nije ni držao u rukama oružje. Puška mu čak bijaše – dolje u snijegu. I nož iza pasa ležao mu dolje.

Prišavši bliže, naš se sretnik s čuđenjem zagleda u tuđinca. „Šta je s njim?...“

„Ja“, shvati. Mjesto puške čovjek je u rukama pridržavao, omotan zavojima, svoj trbuh i kuk. Nije to bio neprijatelj s oružjem no ranjenik vas u krvi, koja se u sumraku također crnjela. I snijeg pod njim bješe njome natopljen. Kidoljci od crna platna dolje okolo noža kazivahu da je parao i nešto sa sebe kako bi se previo. (Nož je, dakle, zbog toga potrazio, zavoje da reže.)

Tek sada Mule ču da čovjek stenje i ječi, primijeti da je u priličnom hropcu.

– Ha, junače?... – veselo se oglasi Murčo, nanovo rođen. Brzim pokretom noge razagna snijeg ispred sebe.

Tuđin zanijemio. Iako mu je puška predaleko a ovakvome sigurno i preteška nešto bi, naoko, pokušao... Ali Murga je sada spreman. Cijev njegova uperila i samo da plane!...

– Ao! – s radošću se presamiti Murčo kad se čova povuče i primiri. – Kako ti se desi to, nesretniče? – priupita. – Ako mi znaš ispričat.

Ranjenik je gledao u njega kako će drukčije no kao u samu smrt. Usto, ljutilo ga je njegovo likovanje. Ali šta će, morale upitan odgovoriti. – Šinu me odonud od Sipanja, eto kako.

Čuvši ovo, Murga se glasno nasmija. – E halal mu vera ko te dočeka – čestita on spretniku koji je to uradio. – Pozlatile mu se! – veli. – Ka što su mu se, na današnji dan.

Gledajući u cijev pred svojim čelom, čovjek na snijegu je, šta bi drugo, šutio, trpio. Jedino je s tugom poglednuo dolje na svoje oružje – pušku i nož, ali mu odovud Murčova cijev zato priđe još bliže. Samo što u cik ne bode!...

– Jok, neću te is puške – reče Murčo. Znao je da nije ni mudro puškom se ovdje, između dvije zaraćene strane, bez neke oglašavati. – No ću te – veli mu – zaklat! – I zadigne gunju posežući rukom k nožu, dok je krv u njemu grezla. – Lijepo ću sadekan – reče – tu da te zakoljem. Slatko, vala, ka vode da se napijem.

Sve mu kaza, iskreno i jasno. I smjesta se popripremi obećano da izvrši. Ovo je bila prilika da se osveti za protekli dan. Za ljude što izgiboše u neravnopravnom boju, godinu i po mlađeg brata što mu se, pogođen u samo srce, na njegove oči sruši...

Izginu se na braniku a oni ovamo, s jedne i druge strane, lukavo zaokolili brojnom svojom vojskom pa sleđa udarili na sela. I uništi. Kako ozdol od Lima tako i ovamogore do pod Vrhove, tjeraj odovud od bistričke klisure te uz Korita

pa hajde čak tamo pro Sipanja, sve je danas bilo u dimu i plamenu. Cijeli dan je prošao u očajničkoj borbi, uz užasnu pisku i figanj življa po selima. Odbrana je, vidjevši šta se zbiva, popuštala, napuštala, izvlačila se, povlačila, a on... Kako mu brat pogibe tako je bio poludio da je, uz bitku za njim suze lijući, udarao ne misleći na sebe. Dok najednom ne primijeti kako je na položaju ostao sam. A pozadi njega, kao da nije ni branjeno, sve gori! Njegova Dobrača tik za brdom – u dum.

Vidjevši šta je bilo dolje s kućom i cijelim selom, i uokolo drugim selima, shvativši da nema više šta braniti, spašavati, samo da će glupo izgubiti glavu, zagrnio je poginulog brata u snijeg pa, kroz ljuti dim i zagušljiv gar, napustio i on, ubijeden da mu sestra i roditelji nijesu iz ovog izdrali. (Pospustiti se niže da se u to i uvjeri značilo bi samo doći i sam pred cijev ili pod nož. Jer dušman je bio udario otud i odovud. I divljao.)

„Gotovo je, sve je gotovo...” šaptao je poražen. Povukavši se u goru i tu dahnuvši, povrnuvši se malo, potkraj dana prokradajući se upravi kud su i drugi – k Sipanju i Goduši.

Nešto kasnije njihovi su, konačno zaustavljeni tamo negdje iza Sipanja i odbijeni, počeli ustuknjivati, vrćati se – vidio je kako kao neki mravi vrve niz doline. Ali posao je na ovom terenu bio već obavljen – sve je bilo spaljeno, uništeno.

Išao je ne dirajući vruga. Jer i da pripuca, jedna njegova puška samo bi učinila da mravinjak uzavri...

E ovoga ovdje, jednoga, samoga, može sredit'. I s merakom će ga sadek...

– Ne stenji, ne ječi! – reče spremajući mu se. – Strpi se – veli mu – sa' ću ti ja lijepo... skratit muke.

Začudi se kad u tome, prišavši mu pobliže, primijeti kako je mlad. Iako je kao i svi bio pustio bradu, i ona mu bila već

prilično gusta, dobro se vidjelo da je premlad. Vidjelo po jedrim obrazima i sjajnoj, masnoj kosurini, vjeđama i uopće dlaci.

„Odlično“, reče Murčo za sebe, „biće ‘vo jedna lijepa osveta.“

– Kol’ko to imaš godina – veli mu – crnjane? Omrčeni.

– Imam dosta – prkosno će crnjan. – Osamnes.

– Pa more bit’. Gledajući bradu moglo bi se rej da toliko imaš – dobro ti je krenula. Po bradi ka da si rođen za to što si posto.

– Imam osamnes, punija.

– I odman su te pokupili.

– Nijesu me pokupili, sam sam pošo. Dragovoljno.

– Bogoti sam?!

– Jes.

– Hej, svaka ti čas’!...

Tuđin ga gleda. – Šta se čudiš?...

– Dragovoljno da... Na ‘vakaf, zli vakat.

– Ene, kako i ne bi’?! Kad slušam šta ste nam sve radili pet stotina ljeta...

Naš se junak poosmjehnu. – Pet stotina?!... Niko ti od nas nema toliko. Ja sam stari’ o’ tebe tri godine, a najstari’ naš čojek pot pušku ima hi šeset i sedam.

Ranjenik šuti. Nije mu do šale.

– A otkalen si, bogoti? – pita ga Mule.

– Od Mojkovca sam. Junačkoga.

– Ene, čak od Mojkofca?! Pa jesi l’ moro i pro Lima, jadane? Što udari čak ‘vamo, grdna ti majka?!

Mladić ubečio u njega. – Čuj, što udari... Kako da ne udarim?! Slizali ste se tamo s Krvatom – lukavijem latinom, pa biste još, zajedno s krvometnijem Šiftarom, da s’ u’vatite i ‘vamo s kletom Turskom a meneka vezu sa bratom od Šumadije kidate!...

– A-ha – razumjeda ga. – Ja’.

Tuđinac primijeti da ga je razumio, što ga sad na neki način i podstače, obodri. – Eto zašto sam udario – veli. – Zašto sam pošo da vas istrijebim. Ka što sam ve danas. – Bio je otpisao život i sad je čisto prkosio, unaprijed se svetio – toliko je mogao. – Po Bi’ora smo ti spržili. ‘Očasmo i drugu polu al’ nam se zasad ne dade.

– Ja’, spržili ste, al’ ću zato ja tebe sadekan... da prikoljem ka brava – uzvratu mu naš junak. – S merakom ću te zaklat’, sudbinu ti tvoju krvavu!... – I dobro mu se poprimače.

– Reci mi, bogoti, koji si – ime koje ti je – priupita ga. – Da bi’ zno bre kog sam... A ne mogu lijepo ni da te oslovim kad mi zatreba da se namehćiš, grlo da mi... Kako bi’ te rahat...

– Milorad sam. A namešćat ti se neću – ako si ‘adalj, od mene ti nije.

– E pa videćemo jesam li hadalj, Mile. Reče l’: Milorat?

– Ne Milorat. Milorad! Nikad mi ovo ime ne znate izgovorit kako treba.

– Šta...? A-ha!... Pa, mi to tako, hoćemo malo d’ uostrimo. Ka Murat i Mahmut, Halit i Ahmet (ne bilo primijenjeno), tako i Milorat. A i jesi Milorat, ha ti je bilo *milo* u *rat*, ha-ha-ha! Baš si Milorat, ha-ha-ha! Da nije tako, ne bi sadek bio tu đe si.

– A što se tiče izgovora – veli mu – vi ste mi tu krasni! Dva brata s naše strane: Ahmo i Hamo, za vas otut su ka imenjaci – A’mo i ‘Amo. – I u svoj svojoj tuzi i žalosti, odsrca se nasmija. – Ha-ha-ha!

Tuđin ubuljio u nj i šuti. Ne umije da se odbrani.

Ubulji sad i on u njega, ali sa svoje visine.

– Imaš li – priupita ga – majku, crnjo? Sigurno imaš ka’ si tako mlat, futane.

– Imam, jakako. Majku.

– E kukala ti ona kad joj te sadekan...

Gledaju se, dva teška neprijatelja... U jedan vakat, Murga se ozbiljno popripremi. – Daklen, Milorat – veli za sebe, da utvrdi, utuvi, kako bi znao bar toliko da je, eto, jednog Mila...

– A ot kojija si, bogoti? – priupita ga i to.

– Ja? Od čuvenoga plemena drobnjačkoga, eto od kojija.

– A-ha – razumjede. – Ima tija Drobnjaka i ‘vamo bliže – reče. – Došli nekat, birvaktile, u čifčiluk i posrećilo him se kad je naišlo vaše vrijeme te hi zapalo begofsko.

– Drobnjak – reče za sebe, i to da utvrdi, utuvi, kako bi znao čijeg je... Baš mu se spremao.

– A jesi l’ stigo, mrčane – gleda ga tako mlada – za to malo života žensko taj?

Streknuo je od ovog pitanja. Kao da puška na njega puče, top! – Jesam... – promuca neubjedljivo. – Stigo sam...

– Ne brojmo junice, ždrebice... Koze i ofce. Možda i krmače?...

Ovo ga još jače drmnu.

– Ti si možda to... – snađe mu se.

– Pa iskreno da ti rekнем, nijesam baš ni biro – našali se Murčo. – Šta ću dok sam siroti momak?! Dok sam neoženjen. A krmaču vala nijesam – tu priliku nemado’.

Šutnja...

Murčo: – Ha?...

Milorad: – Reko sam ti. Stigo sam.

Ovaj pročita situaciju. – Kamen crni.

Mladi Milorad se naljuti. – Samo danas šta sam i’ po tvom Bi’oru imo... Kol’ko sam ‘tio – reče prosto se nešto kajući.

Iskusni Murga sve razumjede. – E jesi – potvrdi mu – imo si... Al’ nemade kat mladi Milorat – složi mu kao u pjesmi. – Nemade – reče zabavljajući se – majkin Mile kat. Važni’ mu bi rat! – I unije se da mu kaže kako sve zna. – Zagrijo se za napat i preče ti bi da gromiš i kolješ, pališ i žariš.

– Što je bilo za prevrnut' prvo je prevrnuto.

– Sal što ti, eto, bi premlad za to. Sram te pre' drugijema. A i stra' te, ka da te ono dole more ujes'. To su radili oni koji se ne strašu ni sramu.

Mladić je bio dokraja otkriven, i sasma poražen.

– Al' si zato ždio i ništio – zaključi Mule. – Viđu, garaf si i kaljaf po 'brazu ka čergar.

– Sve smo vam spravili – uzvratil Milorad.

– Vidio sam, bogme.

– Usmrtili – što smo stigli.

– I to ti verujem... – zagrcnu se Mule.

– Vljeruj, slobodno.

– Sigurno sam osto... brez ikoga svoga.

– Lasno ti more bit' – reče mu tuđin. – Ti si iz...?

– Dobrače – kaza Murčo. – Ako znaš za Dobraču.

– Uj, znam. I Dobraču smo ti uždili.

– Poznato mi je. Sve sam vidio.

– Pa i zrno, dosta življa je i tu stiglo. Nož.

– Bio si, daklen, i na Dobraču.

– Jesam.

– I ubij'o, silo.

– Ka i drugi, što sam stigo – potvrdi tuđin. – I kako sam stigo. Kama, kundak, metak...

Murčo ga gleda. – Iskreno – priznade mu.

– Drukčije da ti pričam lago bi' te.

Naš ga junak motri. – Eto... – reče. – I šta bi' ja sadek do da te... lijepo zakoljem? Sam rekni.

I trebalo je s tim da završi! Da se ne igra više ka mačka s mišom. Jer noć je zauzimala i postajalo je već i pro hladno...

„Kolji krmka!...“ reče sebi. „Kolji!...“

Međutim, ruka mu nije htjela nožu... Shvati da ne može zbog nečeg... to učiniti. On koji ih je danas u boju vrebao

kao zečeve! I jaukne li koji pogođen ili okrznut, i sam bi ovamo za sebe vrisnuo od neke, kao ono lovačke, radosti.

– Ama, ne mogu da prljam gvohđe... – veli. – Ostani da skapaš tu noćas – reče spreman da nastavi put. Zatrebalo mu je trun vremena da se sjeti kud je pošao.

Opet mu ne bi baš svejedno te ga preporuči višoj sili. – Pa eto, da reknem onako lepše – ostavljam te tu bogu na amanet.

I pokrenu se.

Ali ne moga daleko! Morade se povrnuti. Kako d' ostavi živa čojeka...?

Nije više nišanio u njegovo čelo. Držao je pušku sasvim oborenu.

Ranjenik zuri u njega ne razumijući...

A on, mislio je šta da čini. Čisto se bješe našao na mucu.

– Mo'š li mi se dij kako na krkaču? – priđe da se ponamjesti.

Tuđin se začudi. – A šta bi to, ka...? – priupita zbunjen.

– Da te mičem ovdalen, eto šta. Iz 'vog jada i haliluka, s ovok snijega i leda. Šta bi' drugo?!...

Tuđinac jedva dođe sebi.

– Mać' se ne mogu – reče sa žaljenjem. – Mrdnem li se to me žigne...

Odlično ga je razumio. Objesi oružje o rame te priđe i lijepo se podmetnu da ga nekako sam prikupi na sebe. – Drš se...

Ali ma koliko s njim radio brižno i pažljivo, ranjenik jeknu.

– Ništa ne ječi – reče mu odovud Murčo, dižući ga bez obzira na sve. – Stisni se – veli mu – dobro ti je.

Ranjenik se stisnu.

– E, tako – pohvali ga Mule. – Bidni junak! – reče mu. – Jesi l' Crnogorac jal' jok?...

– Moremo l'? – upita popriuzevši ga. Pokupi mu – kad je njega uprtio – i pušku, koju kao i svoju objesi o rame. Pokupi mu čak i nož iz snijega.

Ranjenik se na njemu nešto mučio. – Moremo... – odgovori napokon.

– Je l'?... Znači, nosim te?

Ranjenik odobri. – 'Ajd – reče. – Nosi kad si lud.

– Jesam lud, znam – potvrdi Murčo. – Pretekneš li, jedan kaur više – nama utoliko teže. De pridžapi se nekako za mene. Kako goj.

Pridžapi se, lijevom rukom mu se uhvativši oko vrata.

– Za rame mi se drži – pouči ga Murčo. – Daviš me tako... – Pa više za sebe, progundā: – Dosta si hi pro dana, sa tvojim društvom, podavio.

Uhvati mu se nekako za rame.

– E, 'vako je bolje – ocijeni Mule. – Vej mi je lašnje.

Sad su bili jedan brk i jedna brada, ćulaf i šubara.

– Uh, bogomi si potežak.

– Znam da nijesam baš perce.

– Nabahto se krmetine.

Ranjenik se osmjehnu. – Volim je mimo svega.

– Vidi se.

– Jakako.

Kako teret nije bio sitan a Murat bio i umoran od današnje trke i bitke, odmah se začutalo. Čulo se samo kako dolje pod Murčovim nogama škripuće stvrdnuti snijeg.

– Moreš li da se držiš?...

– Držim se.

– E dobro, ka' se držiš. Daklen, krećemo polagaišno.

Ali kud bi sadek s njim?... Da ga ponese svojim putom svako će mu ga dotuj. Slatko bi mu ga domlatili! Ubili bi mu ga – pitali ne bi. 'Vako uprćenog bi mu ga dokrajčili. Pa i on sam pitanje je kako bi se proveo. Što izbavlja dušmanina, kletok...

I kud će drugo, lijepo je okrenuo sa njim – natrag. Izniće ga na prvi brijek i otalen se oglasit', zvat'. Da ga ko preuzme, prihati.

Gazio je koristeći zamršene tragove što su ostali iza strašne današnje bitke i zbjega. Te hvatajući, za svaki slučaj, zaklone – što zbog njihovih što svojih (njihovih u strahu za sebe, svojih bojeći se za njega).

– Kud me ‘oj to?... – primijetivši da je obrnuo s njim nazad, ibretio se tuđin za njegovim vratom.

– Nosim te tvoijema, kud bi’ drugo.

Čuvši ovo ranjenik se, u svoj svojoj mucu i patnji, nasmija čudu.

Šemsudin Hadrović

Fetva

... I da se od sada ne prezivaju Havadže, već Pačarizi, prema onome što su učinili. I da se rasele, kud znaju i umiju, na konak hoda od Havadže, najmanje. A ona njihova akreba i rođaci, bližnji i daljnji, što ostanu, da se bojkotuju, da im niko ništa ne pomaže, da im se na mobe ne ide, nit' na žalost i na radost...

Tako je kazivao Tahir-paša na Skadru, svom jaziji, koji je hitro umačući kalem u mavi mastilo jazio kazano, trudeći se da mu svaki harf bude jednačit, lijep i u ravni sa drugima, kako bi i time pokazao odanost svom gospodaru. Znao je pisar o čemu je riječ. Znao je i to koliko se Tahir-paša namučio da bi dobio odobrenje iz Stambola za ovakvu fetvu, osjećao je da se iza naoko mirnog glasa kriju ognjene munje koje razdiru srce i grudi Tahir-pašine. On je znao da je učinio sve što je u njegovoj moći da spasi glavu svom šuraku, mula-Hakiji. Time je za sva vremena dodatno zadužio svoju kadunu, i sve u tazbini. Koliku će cijenu morati da plati zbog svega toga, niko nije znao. Na Skadru su znali da se desilo nešto veliko, nešto važno, nešto što će za sva vremena iz korijena promijeniti ugled i uticaj čuvenih Havadža, tamo negdje u Bir-ordu. Znali su i to da će se umnogome promijeniti i Tahir-pašin ugled i moć. Ali, šta se može? Kismet! Allah jedino zna šta se i zbog čega sve ovo dešava.

Zaludu je Tahirpašunica danima molila svog gospodara da poštedi život njenom bratu. Znala je da je ta rabota bez fajde, da o tome ne odlučuje on, Tahirpaša, ali je ipak nastojala da ga pokrene da učini nešto. Da zamoli nekog tamo na Stambolu, vezira nekog, pa i samog padišaha, paša

je, može on to. Danima je i noćima sestrijski iskreno, sa dubokim bolom lila suze. Znala je da bi Tahir-paša najradije zaboravio sve to, kao da se ništa nije dogodilo, ali ne može, zakon ne da, hućumet je to.

Konačno, fetvu će donijeti sudija, neće niko drugi. On samo treba da je potvrdi i proslijedi dalje, ka Havadži. Pozvao je svoje sudije, da protumače uputu, da je usklade sa zakonom, da vidi još jednom šta će i kako će, prije nego aminuje svaku napisanu riječ. Protumačili su mu onako kako je u obrazloženju stajalo:

Ako je neko u očitom stanju opterećene svijesti učinio teški pačarizluk, te nekog lišio života, u čvrstom uvjerenju da time štiti opšte dobro, naročito ako to djelo nije bilo podstaknuto ličnim koristoljubljem ili interesom, ne mora mu se po svaku cijenu oduzeti život. Ako sudija stekne utisak da je djelo počinjeno u gore pomenutim okolnostima, kaznu oduzimanja života moguće je iznimno zamijeniti drugom, blažom. U ovakvom slučaju se kazna ne može izbjeći, a primjenjuje se kazna izgonu za sve pripadnike bliže rodbine, koji nose isto prezime.

Tahir-paša je mirno slušao. Osjećao je da ga popušta stisak u grudima, koji je nosio zadnjih mjesec dana. Počeo je lakše da diše. Nije bio dokraja uvjeren u ispravnost ovakvog prijedloga, ali je svakako osjetio olakšanje. Najvažnije je bilo da će se ispoštovati zakon i da će se, eto, Allahovom voljom, ispuniti želja njegove supruge, da joj brat ostane u životu. O drugim će stvarima razmišljati kasnije.

Željezni obručevi su popustili cijeli Skadar. Pročulo se da će Tahir-paša primijeniti blažu kaznu za mula-Hakiju u Havadži. Iako niko nije odobravao zločin koji je počinjen, posebno ne zbog toga što je počinjen u haremu džamije, svi su podržavali ovo što je Tahir-paša kanio da učini. Očito je veliki bio njegov ugled na Skadru, a posebno je ugled koji su

imale Havadže učinio da se fetva lakše prihvati.

Znali su Skadrani za Havadže i Havadžu. Tamo je to u Bir-ordu, pri vojnoj utvrdi na brdu pod kojim se rijeke Havadže ulijevaju u Lim. Karavani tuda prolaze, na putu od Skadra i Raguze ka Serbistanu, k Ipeku, Đakovi, Prizrenu i Jeni Pazaru. I opet natrag, istim putem preko Plava i Gusinja, za Skadar.

Na prostranoj poljani ispod tvrđave nalazio se podgrad na kojem se odvijao pazar. Karavani su tu noćivali, robu razmjenjivali. Neki su išli dalje sa svojim tovarom, a mnogima je ovdje bila zadnja stanica na kojoj su predavali svoju a preuzimali drugu, dogovorenu robu. Kiridžije su vješto radile taj posao. Ostajali bi tu dan il' dva, koliko je bilo potrebno, i onda nastavljali dalje. Ništa nije moglo proći bez znanja askera u tvrđavi. Oni su davali propusnice i odobrenja karavanima za prolazak dolje putem, koji je krivudao prateći obale rijeke. Važilo je to kako za ove tako i za druge teritorije koje su pokrивane carskom vlašću. Sa ovog živopisnog mjesta, gdje se nalazila tvrđava sa šezdesetak askera i drugih službenika, nadgledana je sva bliža i dalja okolina. Sa druge strane rijeke bio je Karadag i, podalje iza brojnih brda, visoke planine Komovi, podno kojih se prostirala duga ravnica koja je vodila ka Skadru.

Na ovoj, pak, strani, uz rijeku se pružala Havadža sa svojim živopisnim dolinama, brežuljcima i rijekama koje su izvirale ispod okolnih brda i planina preko kojih se išlo za Jeni Pazar, Trgovište, Ipek i dalje.

Pet rijeka u Havadži teklo je kao da su damari na toploj insanskoj šaci. Sve su međusobno bile podjednako udaljene, i sve su se poslije kratkog toka ulivale u jednu, koja je moćno prolazila kroz plodnu Havadžu, izbijajući dolje ispod tvrđave i otičući kroz Bioču u Lim.

***

– Jeste li čuli – počelo se prenositi po Havadži – stigla fetva sa Skadra! Došao glasnik, donio! Sjahao pred kuću mula-Mehmedovu i njemu dao. Njemu je upućena, da on prvi dozna i obejani.

– Hućmulillah! Šta li je presuđeno?! Ni mula Hakija još ne zna, jok. Pitale žene, one sve znaju. Nije mu još ništa rečeno. A brat mu je.

– Niko ne zna šta je Tahir-paša odlučio. Šta će biti, ja-rabbi? – govorili su s radoznalošću koju je pratio neki podmukli, jezivi strah. – Galiba će ga objesiti, gajtanom ugušiti, sabljom sa glavom rastaviti?

– Allahu veliki, šta li nas čeka? A bezbeli nas čeka, nije da ne čeka – govorili su po Havadži šapatom. Izgledalo je kao da taj mjesec dana, otkako je počinjen zločin u Havadži, niko ništa ne radi. Kao da su svi ostavili svoje poslove, i samo se provlače jedni pored drugih i zabrinuto se raspituju. Kao da je sve stalo! U njive niko nije zalazio. Livade počele da zarastaju. O hajvanu se tek onako „radi sela“ brinulo. Svi su iščekujući haber sa Skadra, bezvoljno i u strahu dangubili. Znali su da će fetva doći, prije ili kasnije, i da ih neće mašiti. Samo nisu znali šta će to u njoj biti napisano. Ta ih je neizvjesnost držala prikovane za zemlju po kojoj su kao bez glave hodili. Niko se nije nadao ničemu dobrom. A strepjeli su samo zbog toga što su znali da će ih neko zlo snaći. Nagađali su o tome. Te ovo će, te ono će biti.

– Jok, more, neće – govorili su jedni.

– Vallahi hoće, eto vidjet ćete – čulo se među drugima.

Neki su potajno priželjkivali da mula Hakija bude pogubljen, obješen, glavu da mu odsijeku. Znali su se oko toga podobro zakačiti i posvađati. Naprazno, onako dangube radi, a ponajviše da bi odagnali strah i strepnju koja se i

njih može itekako ticati. Znali su to i treptjeli, pričom i nagađanjem naoko odagoneći mogućnost da neka kazna stigne i njih.

A on, mula Hakija, otkako ga šejtan navede na zločin nije izlazio među narod. Zatvorio se u kuću i na sebi svojstven način prebira po mislima, sjećanjima. Duboko se kajao. Znao je da tog kobnog trenutka on nije svojom voljom podigao sablju, nije on to učinio, njegovom je rukom upravljao neko drugi, a ko drugi do šejtan! „Kako se to moglo desiti?“, ponavljao je bezbroj puta. „Allahu milostivi, jesam li to ja bio, jesam li doista tom nesretniku oduzeo život, i kako, zašto?“ Postavljao je sebi pitanja na koja nije bilo niotkud odgovora.

Njegova familija je tek pukom nuždom izbivala iz kuće, samo kad se moralo. Ibadetili su povazdan. Strepjeli i molili se Allahu da im se smiluje, svima. Da im olakša.

Za to vrijeme je mula Mehmed nosio svoj verem. Očekivao je da će fetvu morati da obejani na prvom džuma-namazu. I evo, nije se prevario. Pisalo je: ... *i da se obejani na prvoj džumi koja naiđe.*

„Allahu veliki, šta ovo bi?“, pitao se sve češće kako su dani od zločina odmicali. „Je li moralo baš ovako?“ On je sada samo božji i carski sluga. Mora postupiti po propisanom. Brat mu je na drugoj strani, protiv zakona carskog, počinilac pačarizluka, zločinac.

Čitav dan je mula Mehmed odugovlačio, ne usuđujući se da odmota svitak koji je primivši od glasnika, kao užarenu vatru spustio na stolicu. Smišljao je načine po kojima bi možda bilo moguće da pomogne bratu, da ga spasi, da mu makar glava ne ode. Nije se usudio da moli Tahir-pašu za milost. Znao je da to ne može. A tako bi želio. Ali zakon ne da, vjera ne da. Nema baš ničega što bi, možda, mogao iskoristiti kao valjano obrazloženje,

kao olakšicu, kao povod. Još u haremu božije kuće!

– Allahu dragi, smiluj se na nas – prošaputao je tiho. Prebirao je po mislima sve mogućnosti na koje bi fetva upućivala. Činjenica da je sudbina njegovog brata, njega samog i čitave Havadže već ispisana na ovom svitku što muklo prijeteći leži na sredini sobe, nemilosrdno ga je vraćala u okrutnu stvarnost sa kojom se prvo on a poslije i svi drugi moraju suočiti.

– Suphanallah, suphanallah... šejtaniradžim – izgovarao je tiho.

Bio je sam u sobi. Fetva je sablasno ležala na izrezbarednoj stolici, na sredini sobe. Kružio je oko stolice učeći dove, moleći za milost, za oprost. Činilo mu se ako priđe i otvori, početak će kijametski dan. Oganj će živiti iz nje sve spržiti, njega ponajprije. Osjećao je da svaka riječ iz nje prijeteći, ujedna, kida dušu i razara tijelo. Nastavljao je da kruži i da se moli. Vrijeme je prolazilo. Sa svakim krugom mu se činilo da je fetva blaža, milosrdnija, da i sami harfovi u njoj, kakvi god da su, mekšaju, bivaju blaži, topliji. A opet bi ponekad osjetio strijelju u prsima. Probode ga pa nestane, kao da ništa nije bilo. Zanio bi se tako u kruženju i molitvi da mu se činilo kako lebdi u havi, leti dunjalukom k'o ptica, kako mu je duša laka k'o perce ptičje. Ali opet bi ga ovodunjalučka istina prikovala za sredinu sobe, za taj svijeni komad papira iz kojeg će od dana današnjeg biti obejanjena njihova sudbina.

Vrijeme podne-namaza je došlo, a s njim i vakat za džumu. Prešao je u džamiju. Klanjao podne sa džematlijama. Misli su mu se uskovitlale u glavi.

„Svi ćemo saznati šta nas čeka“, pomislio je. „Pa neka, ako je tako suđeno. Makar ćemo znati na čemu smo. Najgore je ovako, bez duše. Jednom se mora preko sirat-ćuprije, pa ako je to sada, onda neka bude sada.“

„Nek se Džehennem otvori ako je suđeno, baš sad, preda mnom, i neka me vatra sprži“, pomislio je. Još jednom je izučio dovu, moleći Allaha da mu podari snage da učini što mora, da pročita i saopšti bratu i džematu, pa šta bude. Nije slutio da će svi biti kažnjeni, i da će im se životi od tog trenutka naopačke izvrnuti.

***

Vakat za džuma-namaz. Džemat se okupljao. Bilo je obznanjeno da će se čitati fetva. Džematlije su se tiskale unutra kao da je Bajram. Trpali su se tako dok su mogli stati, a drugi su poturali svoje palte napolju i spremali se da klanjaju u haremu. Po drugi put je zaučio ezan sa munare.

–Allahu ekber, Allahu ekber! Ešhedu en la illahe il'allah, ešhedu en la illahe il'allah! Ve ešhedu enne Muhammeden ve resulullah...

Mula Mehmed je predvodio džuma-namaz. Izgledao je smireno. Svi su za njim zanijetili i počeli klanjati. Činili su to tiho i naučeno. Padali na sedždu i ustajali. Činio je to i mula Hakija, vjerujući da mu je ovo posljednji ovodunjalučki džuma-namaz. Pomirio se bio s tim uvjerenjem. „Allah je velik, on zna sve. Šta god da bude, od Allaha je...“, prolazilo mu je kroz misli. Posvetio se molitvi. Nije mislio na to što ga nakon namaza čeka. Utonuo je u molitvu, nestao sa ovog svijeta, dunjaluka. Trgao se onog momenta kad se predavao selam, na desnu pa na lijevu stranu:

– Es-selamu alejkum ve rahmetulullah – izgovao je sa ostalim džematlijama.

Sa mimbera se začuo poznati glas:

– U ime Allaha, gospodara svih svjetova, u ime velikog i moćnog padišaha, vladara sva tri kontinenta, ja, Tahir-paša, gospodar Skadarskog ejaleta, kojem i vi pripadate, donosim ovu

fetvu, koja se ima obejaniti preko mula-Mehmeda Havadže, u Havadži, na prvoj džumi koja uslijedi nakon primitka iste.

Zavladala je grobna tišina. Svi su se pretvorili u uho, da im što ne bi promaklo. Kao ledena oštrica posred srca, u misli im se urezaše riječi:

... i da se svi rasele, kud znaju i umiju... i da se od sada ne zovu Havadže već da se prezime pređene u Pačarizi...

Dalje niko nije ništa slušao, ni čuo. Dovoljno je bilo ovo. Svi se s nevjericom pogledaše. Svima je pogled govorio isto. Nije ih iznenadilo daljnje nabranje kazni.

Bili su zatečeni pitanjem: „Šta sada?“ Kao da ih je strijela probila posred prsiju, sve do jednog.

Probila i prošla. Nestala i strijela i bol. Ništa više ne osjećaju sem neke čudne utrnulosti. Niko da progovori, da nešto kaže.

Mula Hakija odavno više nije slušao, shvatajući da je nanio veliku bol i nenadoknadivu štetu čitavom plemenu, cijeloj Havadži, kraju. Da je znao kakva će biti kazna, otišao bi u Skadar i založio glavu. Sada je sve kasno. Ništa se ne može promijeniti.

Što mu makar ne uzeše život, da ne gleda svoju bruku! Kako sada da podnese sav taj teret? Kako da se pleme raskući, selo raseli, domovi razore? I kuda? Kako da se ode netragom, da se nestane, i to njegovim sebetom?!

– Allahu milostivi, učini da moji najbliži zbog mene što manje pate, olakšaj im kako ti znaš i umiješ – izgovarao je tiho.

... i da se ne liši kazne niko ko pripada Havadžama... odzvanjalo je u glavama džematlija.

Nisu ni slutili da će se sve ovako završiti. Ni najveći zloslutnici među njima, koji su svima zagorčavali ovaj mjesec dana, nisu mogli pretpostaviti da će kazna stići sve njih, ponaosob. Fetva je odjednom sve riješila. Sve je bilo jasno k'o dan, i čemerno.

Mula-Hakiji nije niko ništa rekao, niti ga je pogledao. Da makar jeste. Da ga je bar neko krivo pogledao. Ne. A znao je da mu niko neće halaliti zlo koje je učinio, osjećao je to.

Džemat se razišao. U džamiji su ostale samo Havadže. Čitali su. Niko da se usuli da bilo šta kaže. A i šta bi se imalo reći, kad je sve kazano. Samo se ima provesti, učiniti. Samo im je još to ostalo. A to je bilo najteže.

Mula Mehmed je, skrstivši noge, sjeo ispred njih i mirno prebirajući tespih među prstima, čekao da se svi namjeste.

Počeo je tihim glasom. – A sada da se dogovorimo. Kuda da se ide? Imamo dva puta. Da jednim odemo svi skupa, ili da se po kabilama rasporedimo pa svako svojim putem, kud ko zna i može. Dobro bi bilo ovo prvo, ako je moguće, no ni ovo drugo nije naopako, i sve mi se čini da je lakše. Nas je, fala Bogu, puno, i teško je naći na jednom mjestu zemlje za sve. Svugdje je zauzeto, naselio se narod, prisvojio. Pa hajte da čujem šta ko misli.

– Dete, čujmo se – ohrabrivao ih je.

Prvi je progovorio mula Hakija. Snebivao se, bješe potonuo, nestao među zidovima.

– Ja sam sebet ovom kijametu, pa vas molim da mi halalite, ako možete. A znam da nećete moći. No onako, rekoh. Radi mlađih, ako možete. Od mene vam je halal, taman kad biste mi sada život oduzeli. No gore visoko, a dole tvrdo, nema se kud iz ove kože. Kako god vi odlučite, ja molim za izun da prvi krenem, jer ne mogu poslije svega da vam pogledam u oči. Ponajviše zbog ove nejači i ovih starina što će se u nevakat poskitati. Ako je ostalo još išta hatara, učinite mi to. Bogom vas velikim kunem da me razumijete i uslišite. Ako budem znao kuda ste otišli, nekada ću vas, ako Bog da, potražiti. A ako ne, onda me neka ovako. Ionako sam proklet do kraja života, zbog onoga što me šejtan nagovori i

navede da učinim.

Dali su mu izun. I kao da su mu pomogli da izvrši odabranu kaznu. Halalio se sa svima i otišao da se sprema za odlazak. Usput će razmišljati o tome kuda da obrne.

Ostali su imali nekoliko planova. Svi su željeli da odu zajedno, svi odjednom i u jedno mjesto, ali tog mjesta nije bilo. Niko nije znao reći kuda bi trebalo krenuti. Ko bi god nešto predložio ubrzo bi se potvrdilo da nije dobro rješenje, da je tamo tijesno, da nema uslova za sve. Nakon duže besjede, mula Mehmed presječe:

– Mula Hakija je odlučio da krene za svojom sudbinom. On je i sebet ovom kijametu. Mi smo također, kao što ste čuli, na neki način odgovorni zbog toga, te smo dužni da i sami snosimo kaznu. Treba da odemo nekud, te predlažem da ja i moja kabila odemo, tu preko brda, u ono naselje pored Lima a na karavanskom putu od Nikoljca ka Gusinju i Skadru. Tu još nema hana, pa da sagradimo han u koji će svraćati trgovci i putnici namjernici. Od toga ćemo živjeti, ako Bog da nafaku.

– Mula Salih nek sa svojom kabilom ide tamo preko Trgovišta i Ipeka, do Prizrena – nastavi mula Mehmed. – Tamo su naša učena braća. Neka se zaustavi negdje tu gdje mu bude najzgodnije. Nek i on napravi han. Po tome ćemo znati da se pronađemo. I neka školuje čeljad. Tamo su velike škole, nek uče.

– A mula Ahmed sa svojom familijom – reče zatim – neka zatraži od aga iz Trgovišta da mu prodaju posjede tu preko brda, u Trpezima. I neka ih tu. Karavani svakako prolaze pored, pa nek se zna za njih. Mjesto jes pomalo, a već ima jedan han, te nek vidi kako će i šta će.

– Ostali, ako se ne snađu te ostanu ovdje, nek se orode sa susjednim plemenima i pređu u njihova sela, a nek ne

napuštaju Havadžu. Ko zna šta će vrijeme donijeti! Neka nekog imamo i ovdje. Njima ostavljam u amanet ovo turbe i ovu džamiju da drže i održavaju, te da ne dozvole da se zatru – završavao je mula Mehmed. – Mi koji budemo morali mijenjati ovo časno prezime Havadže, nije lijepo da ostajemo ovdje. Otići ćemo tamo gdje je drugi narod, da ne brukamo i sebe i svoju bližnjiku.

***

Osta Havadža bez uglednika, bez odličnika. Opustješe plodne njive i ravnice. Osta plahovita rijeka da zadugo beshairno tutnji Havadžom. Nestade džamije. Istroši se turbe prosuši svoje sedreno kamenje uokolo.

Refadija Abdić

Put

Na dan moje smrti, kad bude nošen moj tabut, ne misli da ću osjećati bol za ovim svijetom. Ne plači i ne govori: šteta, šteta. Kada se mlijeko pokvari, veća je šteta. Kad vidiš da me polože u grob, ja neću nestati. Zar mjesec i sunce nestanu kad zađu? Tebi se čini smrt, a to je rađanje. Grob ti se čini tamnica, a duša je slobodna postala. Koje to zrno ne nikne kad se stavi u zemlju? Pa zašto da sumnjaš u zrno čovjekovo?

Mevlana Dželaludin Rumi

Za nju je postojao samo onaj put iz Korita, urezan duboko u njene misli. Po njemu brodi i hodi.

Svijet je ugledala u Loznoj. Između Prisoja i Osoja. Pored rijeke Tronoše, u čijim virovima je naučila plivati. Uz rijeku se uvila prašnja cesta koja vodi prema Koritima. Iznad ceste strmi sklad, a onda uzana ravnica. Gore, na toj ravnici, škola, ambulanta, prodavnice, stanica milicije, otkupna stanica, berbernica i dugačka a niska zgrada. Nad Loznom se nadvija Strmica, koja bi u poslijepodnevnim satima polovinu Lozne zaklonila od sunaca.

Od Lozne do Korita prvi put je pošla sa nepune dvije i po godine. Dedo po ocu ju je na konju odveo za Korita. Tog ljeta, njena majka je suzama zalivala lijehe luka. Prestala bi kad bi se sjetila da u kolijevci ima sina i da bi moglo mlijeko u dojkama da joj uskisne od plača.

Kad je idućeg proljeća dedo opet došao u Loznu i ponudio da je vodi sa sobom, ona mu je potrčala u naručje. Prosto se zalijepila za njega. Dedo je metnu na konja, pored tovara. Ona se uhvati čvrsto za samar, ispravi i pogleda sa visine

majku. I ona je krenula za njima. Pratila ih je do Pećioka. Onda dedo zaustavi konja, a majka priđe, uhvati je za ruku i upita: „Kad ćeš doć?“

Na trenutak je majku dobila samo za sebe. Počutala je malo, zabacila glavu ustranu i ponosno odgovorila: „Kad na vrbu rodi grožđe“. Zbog ovoga će kasnije žaliti. Posebno onog dana kad joj je majka preselila.

Majka se vrati kući, a ona i dedo nastaviše put. A kad joj sa obronaka Mrčanja zasijaše Korita, poželje da skoči sa sedla i poleti uz livade čija se nedozrela trava i civjeće njihaše na povjetarcu.

Voljela je da sjedne na ploču ispred kuće i da gledala Vrhove, oko kojih se skoro uvijek motala gomila oblaka, sluteći kišu. O, kakvi su u svitanje bili Vrhovi! Mada zbog njih svako popodne kiša zapljusne Korita i unese nemir u živalj.

Često bi iza grma na prstima brojala dane do povratka kući, u Loznu. Nabrajala bi mjesta kroz koja će proći: Mrčanje, Sipanje, Kradenik, Crhalj, Lipovica, Jagoče, Pećiok, Lozna. Nabrajala bi tako, osjećajući među prstima na nogama ljepljivu prašinu sa puta. Plašila se stijena koje su se nadnosile nad Kradenikom i guste šume Lipovice, kroz koju nikad nije probijalo sunce. Lozanske zgrade bi je dočekale okrečene u bijelo. I majka ispred kuće. Odmah bi joj rekla da je u bašti sačuvala krastavce samo za nju. Otrčala bi u baštu, iako bi znala da su krastavci prezreli i puni krupnih spica. Onda bi legla na travu i zagledala se u nebo.

Korita bi joj se okrenula naopačke...

Neđe pred polazak u školu, majka odluči da je ne šalje kod deda, u Korita.

Strarija braća i sestre se upisaše u gimnaziju i preseliše u grad. Ona je željela da upiše studije u Sarajevu. Međutim, put je povede u Podgoricu.

Ranije je dva puta bila u Podgorici i zapamtila vrućinu i sjeverac. Studije je pretrčala. Uzgred radeći u pozorištu. Šila je kostime glumcima i zarađivala džeparac. U predvečerje, otrčala bi preko polja do studentskog doma, nakupila se snage i smijeha. Bila je srećna.

Često bi u mislima pred spavanje prolazila putem od Podgorice do Korita. Dedo je sedamdesetih prodao imanje i nije više imala želju da ga posjeti. I danas zna da su bile kuće, kolibe, torovi, kućeri i da su bili svezani psi čuvari. Pa kad preko fejsbuka prošeta Koritima, vidi nove velike kuće, a uspije pored njih da pronađe i one stare, koje se čuvaju za uspomenu.

Kad je bila na četvrtoj godini studija, umrla joj je majka.

Lagano i bez suza se obukla i krenula put Korita. Dok je prebirala po mislima čula je majčino pitanje: „Kad ćeš doć?“ I svoj odgovor: „Kad na vrbu rodi grožđe“.

Poslije majčine smrti, pitala se kako dalje.

Nakon studija, zaposlila se, udala i rodila troje djece.

Jednom prilikom djeca utrčaše u kuću: „Mama, mama, baba je rekla da si ti Bihorka, a ti si Podgoričanka“.

Savila ih je oko sebe, široko otvorila oči, prostrla osmijeh od uva do uva i objasnila im da je ona Bihorka i da će uvijek to biti. A kad su popravljali kuću, staru preko dvjesta godina, skonta da su majstori iz Korita. Osjeti se nekako jačom zbog toga. Posebno je naglašavala da staro treba čuvati. „Jer da su Dubrovčani upropaštavali stare kuće, danas ne bi bilo Dubrovnika“, govorila je prebacujući Podgoričanima loš odnos prema Staroj varoši. Pitala je majstore kad su došli u Podgoricu, idu li u Korita i ima li koga tamo. Jednom uz kafu upita jednog od majstora: „Sad kad ste se svi okupili na Karabuškom i na Vrelima, idete li na posjetke?“

On se nasmija i klimnu glavom.

„Molim te, kad se tako sastanete, reci svima da ima

jedna naša što se udala za Podgoričanina, ali nije ona na dobitku, nego on“.

Onoga dana kad je očekivala da joj se vrate kćerke iz Foče, oluja je rano počela. Kako je vrijeme odmicalo, dobijala je na zamahu. Mislila je: „Pa dobro, putuje cijeli svijet a ne samo one“. Potpuno mirna pored rasplamsale vatre, osjećala je neopisivu lakoću, iščekujući da se završi novogodišnje slavlje. Da sutra krene na posao i da odahne. Odgovarala je na poruke svojih kćerki. Rekle su da uskoro treba da krenu.

„Raspremi nam krevete, stavi duplu ćebad, kad stignu oko dva poslije ponoći da legnemo u toplo“, pisala je mlađa kćerka.

Tek što se spusti na fotelju, zvuk telefona zapara tišinu.

Na displeju ime.

Drhtavi glas presijeca mukli jecaj.

Autobus je sletio s puta!

Mlađe kćerke nema. Traži je sestra po gudurama fočanskim, oko Drine.

Put joj se otvori pred očima. Dograbila je jaknu i torbu.

Mužu je rekla da se desila saobraćajna nesreća, da nema mlađe ćerke i da je starija traži.

Zaputi se prema Foči.

Mećava je brisala sve pred sobom.

Misli joj se vratiše unazad dvadeset tri godine. Rat tutnji u Hrvatskoj i Bosni, a ona ide prema cetinjskoj bolnici da rodi drugo dijete. U jedan i dvadeset poslije pola noći, u petak, porodila se. Prvo je zaplakala ona, a potom i beba. Otvori oči i kroz bolnički prozor ugleda kristalnu svjetlost koja se vinu u nebo. „Biće mi srećna!“, pomisli. A kad se nakon tri dana vraćala sa Cetinja, u toku vožnje začuo se prasak dinamita. Beba samo što joj nije iskočila iz naručja. „O, čuje. Neću morati da palim usisivač i provjeravam njen sluh“, pomisli.

Sa pet mjeseci, beba progovori. Nikom o tome nije pričala.

Nosila je lijevom rukom, a desnom obavljala druge poslove. Prigovarali su joj da više voli mlađu kćerku od starije.

Sve ovo joj je prolazilo kroz glavu, dok je bila na putu ka Foči. Molila je Allaha da je nađe živu, ili makar da je nađe...

Uči Fatihu.

Stoji iznad provalije.

Dolje, smrskan autobus!

Nikad tako nešto nije vidjela.

Mjesto obezbjeđuje nekoliko policajaca.

Noćnu tišinu para vrisak neke majke.

Čudi se koliko ta žena ima snage da plače.

Očekivala je spas od jutra. Mislila je da će dan donijeti samo sjećanje na oluju i smrskani autobus. Da će onaj vrisak što je čula biti samo neka halucinacija. Da će ugledati svoju kćerku. Da će poletjeti jedna drugoj u zagrljaj.

Ali, sa prvim svitanjem shvati da je sve gotovo.

Otišla je u bonicu da vidi drugu kćerku.

Iz Banjaluke će doći dizalica da pomjeri autobus.

Da izvuče tijela tri djevojke!

Nije osjećala hladnoću, glad, žeđ... Samo je znala da je nekako drugačija. To je stanje u kojem se i sada nalazi, stanje u kojem će trajati dok je živa. Bol koji ne može umanjiti ni vrijeme ni događaji. Bol bez suza. Bol koji joj kida tijelo, prazni utrobu i čini je nezainteresovanom za bilo šta.

Čula je kad su rekli da su izvukli jednu djevojku.

Bila je ubijedena da je to njena kćerka. Pogled joj se rasplinuo po beživotnom tijelu, i učini joj se da nije ona. A kad joj otkri lice, ono zasija bjelinom. Bez traga od patnje, bez grča.

„Spava“, prošaputa.

Onda joj spusti kapke na oči.

Cijeli dotadašnji život prošao je neopisivom brzinom. I sve samo srećni trenuci. Put prema Koritima. Povratak

sa Cetinja. Uze kćerku u naručje. Sa lakoćom je podiže i ponese kroz prelijepu oštru i vedru noć.

Ovajput je neće odvesti kući, već prema mezarju na Cijevni. Dočekali su je rodbina i prijatelji.

Bez plača.

Mužu je šapnula da je donijela njihovo dijete.

Okupala je posljednji put i povila.

Bio je prelijep januarski dan. Blistalo je čak i mezarje. Kad je vidjela mjesto koje je odabrano za njenu kćerku, obradovala se. Dok su je spuštali, učila je Fatihu.

Prva noć u kući bez mlađe kćerke, izaziva strah od sna. Ostala bi budna do kraja života, čini joj se.

Kad se sve utiša, a tuga joj sklopi oči, osjeti je i čuje isto kao kad je ugledala svjetlost nakon poroda. Priđe joj, uhvati joj lice dlanovima, zagleda joj se u oči.

„Šta bi radila da ti ja umrem?“

„Ništa! Zatrpali bismo te i nastavili da živimo. A šta bih ja radila da mi ti umreš, ženčini?“

„Ništa. Zatrpali bi me. Uostalom, ja sad imam više godina nego što je imala moja majka kad je preselila, a bila sam koliko ti. Završi školu, udaj se i rađaj djecu. Igraj se sa njima kao što sam se ja igrala sa vama“.

Da savlada nemir, otvori telefon. Pregleda njene slike sa vajbera koje joj je slala iz Istanbula i reče joj: „Leti, hurijo moja. Kad poželiš da se odmoriš, ispod Vrhova ima kolijevka i ja ću te ljuljati kao da si na mom ramenu“.

Nekad zaspi sa ovim slikama. A kad ne može, krene putem iz Lozne prema Koritima, pa kad stigne na vrh Mrčanja ugleda ih u punom sjaju, zastane da se nadiše, a onda pogledom zaroni u livade čija se nedozrela trava i cvijeće njišu na lakom povjetarcu.

I zaspi.

Braho Adrović

Bronzani poljupci

Tako je to u životu: kad bi čovjek znao gdje će poginuti, nikada ne bi ni iz sobe izlazio, nego bi ostao da vječno čami u svojoj postelji. No, ni tu ga smrt ne bi mimoišla. U pitanjima života i smrti čovjek svojim načinom življenja, djelovanjem ili nedjelovanjem, ima značajnu, ali ne i presudnu ulogu. Problem smrti je mnogo više u sferama biologije i nekih drugih moćnih i našem umu neobjašnjivih sila, kojima ni jedno živo biće, pa ni čovjek, nije uspjelo da se odupre.

U nemoći da bilo šta u toj obeshrabrujućoj činjenici promijene, ljudska stvorenja su do sada jedino ponudila objašnjenje koje je više stvar mistike nego razuma: da je Stvoritelj svakom živom biću odredio koliko će koraka napraviti na ovom svijetu, a koliko je kome dato, to samo On zna. Bilo kako bilo, ali dobro je što mi ne znamo; da znamo premrli bismo od straha i ne bismo imali snage da ljudski odživimo ni to malo vremena što nam je dato. Ovako – svak ide svojim putem, a gdje će i kad će koga zadesiti „kaljava subota“ ostaje u vlasti Boga, njemu hvala. To što on nešto prepušta i ljudima, možda je samo zato da ih stavi na probu da bi im na Sudnjem danu bilo lakše izvagano dobro i zlo koje su za života na ovom svijetu činili. S obzirom da ništa iz ove sfere ne možemo pouzdano objasniti, najbolje je da to prihvatimo kao sudbinu, i idemo dalje, pa dokle stignemo, zaključio sam razmišljajući o posljednjim danima moga djeda, rahmetli Selma.

Kao što se ptice uznemire ispred nadolazećeg nevremena, tako i čovjek, često, predosjeti da će se nešto dogoditi, pa iako

nesvjestan toga što ga čeka, počne se i sam neobično ponašati. Slično se dogodilo i sa mojim, sada rahmetli djedom.

Nepune dvije godine pred smrt, kada mu je snaga već bila na izmaku, sve je htio da stigne uraditi: da nam izdiktira svoja sjećanja na dane provedene u zatvorima u Rožajama, Peći, na Golom otoku i u Bijelom Polju, kao i sjećanje na pogibiju njegova dva brata, Mahmuta i Sabita, pa onda i na pogibiju njegove žene na Kuli za vrijeme NATO-bombardovanja, te na vrijeme koje je prethodilo tom tragičnom događaju i onom što je uslijedilo, a mi da to sve zapišemo i zapamtimo. Mnogo mu je to bilo značajno. Otputovao je i u Luksemburg, gdje je za vrijeme rata u Bosni našao utočište moj stric a njegov sin Crni, i tamo pokrenuo akciju prikupljanja sredstava kako bi on lično, podigao spomenik našim najpoznatijim rođacima. Prihvatio je i poziv novinara Dangubića da o svojoj životnoj sudbini napravi razgovor sa njim za jednu televizijsku emisiju. Želio je da što više naših rođaka i prijatelja obiđe i sa njima razgovara. Imao je još mnogo drugih planova, ali ga smrt preduhitri, tako da je završena samo ta polučasovna reportaža o njegovom životnom putu koju je novinar Dangubić napravio i objavio, iako sam ja molio da i taj posao odložimo zbog hladnoće i snijega koji nam je otežavao put do našg sela Laza, gdje je moj djed Selmo rođen, a gdje je novinar insistirao da se razgovor obavi. I ta njegova životna priča naišla je na veliko interesovanje gledalaca, iako je bila lišena mnogih detalja koje je novinar svjesno izostavio, vjerovatno da se i sam ne bi izlagao neprijatnostima zbog pominjanja događaja i ljudi čiji su potomci još živi, a kojima te pojedinosti ne samo da ne bi bile prijatne već bi ih, sigurno, dočekali na nož, jer mnogi istinu ne žele da čuju. Draža im je i gola laž. Laž često lijepo izgleda, te sigurno zato u skoro svim ljudskim predstavama

o prošlosti nje ima mnogo više nego žive istine. A, možda je tako i bolje. U ljudskoj prirodi je udešeno da većina ljudi više voli živjeti u lijepoj zabludi nego u ružnoj istini.

Selmo je volio istinu, i kad je god bio u prilici borio se za nju bez ustezanja, pa puklo – gdje puklo, a pucalo je isuviše mnogo, i po njegovim leđima. Njegova istina je bila u isto vrijeme i gorka i teška i uzvišena i ponosita i ne daj Bože kakva je sve bila, ali bila je, čini mi se, ljudska, i u pravu je bio što ništa nije htio da sakrije, ako se ticalo njega i njegove prošlosti. On je zaista bio tvrd kao golootočki kamen na kojem je toliko propatio. Tvrd i neustrašiv, odlučan i nepokolebljiv čovjek. Kad je istina u pitanju ne bi ustuknuo ni pred kojom silom, a tek mogu zamisliti kakav je bio kad je bio mlad i pun snage i ideala za koje se borio i kojima je težio. Znajući za sve to, ja sam, kao njegov unuk, drhtao od svega što će kazati novinaru koji je došao da ga intervjuiše, ali on je bio na svom terenu i niko ga nije mogao skrenuti sa njegovog puta. Zato je, uostalom, mnogo plaćao i sopstvenom kožom.

– Pusti ti mene, znam ja šta pričam – kratko bi reagovao na moje upadice da ne spominje neke neprijatne događaje, imena i druge detalje, i nastavljao bi svoju priču. Nijesam ni slutio da je o tome novinar Dangubić više vodio računa nego i ja. Sada mi je žao što sve detalje bar te djedove životne ispovijesti nijesam i sam snimio i ostavio kao dragu uspomenu da mi grije dušu, kad njega ne bude bilo. Nijesam mogao ni pretpostaviti o koliko događaja i ljudi koji su bili upleteni u tkanje njegove životne sudbine nijesam ništa znao. Mislio sam da ima vremena, pa će mi on sve to natenane, nasamo ispričati, a ja zapisati i zapamtiti za sva vremena. Nažalost, bio sam isuviše mlad, a mladost najmanje obraća pažnju na faktor vremena. Da zna mladost kako izgleda starost, sasvim bi se drukčije ponašala i ne bi vrijeme tako nemilice trošila

i rasipala kao nešto bezvrijedno i nebitno.

Djedova smrt me pretekla, a ja sada ne mogu da se sjetim ni svega onoga što je bilo u reportaži o njemu, a što je novinar Dangubić smjestio u pola sata priče. No, i ovo što sam zapamtio čini mi se da je dovoljno za podsjećanje kakve smo ljude imali, a kakvih više nema. Nije što mi je djed. Bio je zaista posebna vrsta čovjeka, kao da ga je sudbina skovala od samog čelika, a ne od krvi i mesa, kao svakog ljudskog stvora. Sada tek razumijem Dangubića.

Kolima smo izašli do na samo Lazansko brdo. Ostalo nam je još nepunih pedeset metara da prođemo pješke, snijegom, do mjesta gdje su donedavno stajala dva velika hrasta, kao dva vječno budna stražara tu na granici dva sela: Vrbice i Laza. Iako je imao preko osamdeset godina, Selmo je gazeći snijeg stigao do mjesta odakle se odlično vidi i njegovo rodno selo Laze i skoro čitava Vrbica gdje je imao i svoja imanja i, naravno, dosta svojih rođaka s kojima je proveo dobar dio života. Odatle, sa tog uzvišenja vidjele su se i tri rječice što se, provlačeći se kroz vrbake, polako spuštaju niz blagu nizbrdicu da bi se pri dnu sela spojile i tako nastavile svoj put dalje prema Lješnici i Limu. Dobro se vidjela i Bukova strana, obrasla šumom koja je sada, bez lišća, izgledala prorijeđena da se u njoj ni zec, činilo se, ne bi mogao sakriti, a on je sa svojom braćom, Mahmutom i Sabitom, mnogo dana za vrijeme rata u njoj proveo skrivajući se od potjera, i niko ih nepoznat nije mogao pronaći. Sada je sve drukčije. Jedino: sjećanja su živa. Tu je i televizijska ekipa, novinar i priča...

– Kako objašnjavaš činjenicu da si čitavog života volio Rusiju? – pitao ga je novinar. – Zbog nje si dvaput išao u zatvor i robijao, a prvo tvoje putovanje u inostranstvo bilo je na Zapad, u Luksemburg.

– Tačno je to. Pogledaj kartu Rusije, a pogledaj Jugoslavije.

Vidiš kakvo je ono zelenilo, a kod nas to malo Vojvodine i Kosova, ostalo sve mrka boja – planinčine i ništa više – počeo je djed da govori iskreno i otvoreno, kako je otkad ga se ja sjećam govorio. – A u Luksemburg sam išao da vidim sina koji je, da bi izbjegao rat, iz Sarajeva tamo našao utočište. Naše su ljude u Bosni u ono vrijeme lovili i ubijali kao zečeve. Samo te neka pijana brada sa brda nanišani i nema te više. I što je još gore: to ubijanje je bilo svirepo i ponižavajuće za čitav ljudski rod. Ja sam prošao rat, znam kako se ta zvijer ponaša u svakoj prilici i neprilici. Ali, toliko neljudskosti, ništavila i ljudskoga gada koji se bio izlio nad Sarajlijama i uopšte Bosancima i Hercegovcima, svijet nije zapamtio! Nije tu bilo ničega ljudskog, naročito u prvim danima: na jednoj strani do zuba naoružani vojnici, vojne i paravojne jedinice, na drugoj u obruč: goloruki narod, opkoljen i ostavljen bez igdje ičega. Da je bila imalo drugačija – ljudskija situacija, branio bih sinu da napusti Bosnu pa makar, ako bi mu bilo suđeno, i poginuo, kao što su poginula i moja dva brata u onom prvom ratu, o čemu ćemo pričati! Otišao sam kod njega i, vjerujte, prvo što sam tražio da mi pokažu bilo je da me vode u Trijer u Njemačkoj: da posjetim kuću Karla Marksa! Ja sam takoreći od malih nogu postao marksista i kao marksista ću i umrijeti! I šta sam vidio? Vidio sam biste Mrksa i Lenjina. Hitlera nema! A kod nas hoće da grade spomenik Draži Mihailoviću! U posljednjih nekoliko godina – nastavio je da objašnjava – prekinuo sam bio sa alkoholom. Za stara čovjeka kao što sam sada ja, on je opasan: popijem koju više, opustim se, a kočnice olabave kao kad vozilu na nizbrdici proklizaju i pravo odeš u provaliju ili u nešto udariš glavom. Tako i ja: nešto progovorim što nije trebalo, i odmah za mnom stiže policija da dajem izjave! Dojadilo mi je sve to i zato sam

prekinuo da pijem, a u rodnoj kući Karla Marksa bio sam zadovoljan i rekao sam: „Dajte mi jedno pivo!“ – počeo je ispovijest moj djed Selmo.

Novinar se nasmiješio, i da bi ga još više oslobodio od primjetne ukočenosti dodao:

– Ovo sam te pitao samo da vidim kako funkcioniše ova tehnika za snimanje, a i da se malo opustimo. Znam ja dosta podataka iz tvoje biografije, ali ispričaj mi sve od rođenja, preko učešća u ratu, Informbirou, do ovih najnovijih zbivanja, a ja ću uzeti ono najvažnije. Ti samo slobodno pričaj – objasnio mu je novinar, i on je krenuo sa svojom životnom pričom, i dalje ozbiljan kao da je na suđenju i ukočen kao spomenik. I ja sam bio ukočen, ali od straha da i ovom prilikom ne kaže nešto što ne treba i da opet, ne daj Bože, počnu isljeđivanja. Djed se, međutim, kada je istina u pitanju nije ustezao, pa makar glava odletjela. Šteta što sve nijesam zapamtio. I vama bi bilo zanimljivije.

Iz njegove priče saznao sam mnogo detalja o kojima ranije nijesam imao pojma, a ispričaću najvažnije. Zbog živih potomaka nekih ljudi koje je moj djed pominjao sa primjetnom dozom gorčine, i ja ću, kao što je to učinio i novinar, pojedinosti koje se na njih odnose preskočiti, iako ćete me možda zbog toga smatrati slabićem i kukavicom. Sada, kad se ništa ne može promijeniti ili popraviti, neka i oni idu tamo kuda je pošao i moj djed. Možda je tako najbolje. Na ovom svijetu potpune pravde nikada nije bilo, a neće je ni biti.

Selmo još nije bio rođen kada je njegov otac Ibro mobilisan kao đurumljija i poslat u tursku vojsku. Niko te tada nije pitao: želiš li ili ne? U kakvim ti uslovima ostaje porodica? Imaš li nekih problema koje moraš riješiti?... Sila Boga ne moli! Morao je otići, i kao i mnogi njegovi zemljaci, poginuo

je negdje u dalekoj Galiciji, ratujući a ne znajući zašto i ne znajući za koga, a dok je živ bio i ratovao, nije zauzvrat dobio ni informaciju da mu se kući rodio on, njegov četvrti sin.

Kao i većina djece u to vrijeme, i Selmo je odrastao u teškim uslovima. Tim teže mu je bilo što je živio u porodici bez glave kuće, kako se to kod nas govorilo. To nije lako, jer familija bez glavnog starješine je kao vojska bez komandanta. Ipak, uz pomoć majke, starije braće i bliže rodbine, uspio je da odraste i da se uhvati seljačkih poslova, jer se tada u Lazama samo od njih živjelo. Dva starija brata, Mahmut i Sabit, bili su pri kraju studija u Beogradu. Još samo malo je trebalo da oni diplomiraju i počnu raditi – da sreća, konačno, zakuca i na vrata njihove kuće. No, umjesto onoga čemu su se svi nadali, zakucao je rat – krvožedna aždaha iza koje ostaje samo krv, patnja i bol. Nadali su se da će ih u ovoj zabiti bar to mimoići, ali su se i ovog puta prevarili.

Odmah poslije aprilskog sloma Jugoslavije, preživjevši bombardovanje Beograda, njegova braća su se vratila u Laze. Italijani su već bili okupirali Berane, pa i ovo područje. Na svega dva-tri kilometra od Laza, dolje u Petnjici, bila je stacionirana jedna njihova jedinica, a po okolnim selima pa i po Lazama, kao lovački kerovi za divljač, vršljala je milicija i vrebala komuniste, rodoljube i sve napredne ljude od kojih bi mogla zaprijetiti neka opasnost. U ratnim uslovima, valjda iz urođene zavisti ili golog straha, bagra prvo uperi prst na najotmenije ljude. Uprkos svemu tome Mahmut i Sabit sa grupom SKOJ-evaca povezali su se sa komunističkim rukovodstvom iz susjednog sela Polica i skovali plan da se poruše barake koje su počele da se grade u Podvadama, nedaleko od Laza, upravo na imanjima naših rođaka i komšija iz Vrbice. To veliko gradilište otvoreno je s namjerom da se napravi logor za rodoljube, komuniste i

njihove simpatizere. Selmo se priključio svojoj braći i grupi političkih aktivista iz Vrbice, Petnjice i Trpezi, i nakon jednog prepada na italijansku stražu koja se povukla za Petnjicu, takoreći preko noći, sve barake su bile porušene. Neko je potjerao grede, neko pokrov, neko vrata ili prozore, tek, veliko montažno naselje je nestalo kao da nikada nije ni postojalo. Bilo je to Selmoovo prvo iskušenje – prvo vatreno krštenje; prva lekcija iz rodoljublja i revolucije.

U Lazama, Vrbici, Petnjici i okolnim selima zavladao je strah od odmazde Italijana. Kad sila nešto naumi, nema milosti! Pogotovo kad je u rukama okupatorske vlasti. U međuvremenu, buknuo je julski ustanak i nametnuo druge, mnogo važnije probleme: kako da se i Petnjičani uključe u borbu i pomognu beranskim komunistima i uopšte čitavom pobunjenom narodu ove opštine. Ubrzo je skovan plan. Odlučeno je da se spriječi povlačenje italijanske jedinice iz Petnjice prema Beranama, kako bi se pomoglo ustanicima u gradu, a uz to i dokopalo oružja – jer sve je mirisalo na dugotrajni rat, a u ratu biti goloruk isto je kao da su ti ruke i noge svezane, takav si kao meta na strelištu, gdje samo zavisi od onoga ko nišani hoće li i gdje će pogoditi. Puška je u ratu najbolji drug. Samo se na nju, na svoje srce i svoju glavu možeš osloniti. A ukoliko i ona iznevjeri, brže će te i ljudi, pa i život iznevjeriti.

Iako je bio među najmlađim političkim aktivistima u našem kraju, Selmo se prihvatio najopasnijeg zadatka: da u Gusarama, na izlasku iz Petnjice, izađe pred italijansku kolonu i zatraži predaju! Nije ni slutio koliko je to opasno i šta pred njim stoji – kakva iskušenja. (Energija mladosti jača je od energije straha.) Ipak, kad preuzme odgovornost, on se nije kolebao.

Dok je iščekivao dolazak Italijana uzbuđenje je raslo.

Nemir ga je hvatao i jedva se suzdržavao da iz zasjede ne ustane prije vremena i nađe se na nišanu te bude smaknut kao zec kad natrči na lovce koji ga skriveni očekuju. Rijeka Popča, koja je proticala tik pored njegovih nogu, kao da mu je svojim žuborom donosila nepoznate glasove i upozorenja da opasnost dolazi. Kada se kolona konačno pojavila, u njemu je krv uzavrela. Stegnuo je pušku tako čvrsto kao da se plašio da će mu se od straha i sama otrgnuti iz ruku i pobjeći. A razloga za strahovanje je bilo. Ubrzo se to i pokazalo.

Umjesto da se neprijateljska jedinica koja se povlačila prema Beranama odmah preda, kako se očekivalo, čim se Selmo pojavio na putu puškomitraljezac koji je bio na čelu kolone je, ne čekajući komandu ili neku drugu reakciju svojeg pretpostavljenog, brzo zalegao i rafalom opalio u njegovom pravcu. Srećom je i Selmo, koji je tada bio u jeku mladosti, munjevito reagovao (kako je bilo i dogovoreno ukoliko dođe do nepredviđene reakcije). U istom trenu se bacio u jarak pored puta i otkotrljao niz strminu do prvog zaklona. Isto tako, prema ranije skovanom planu, sa obje strane tjesnaca, iz svih oruđa koja su imali, zapucali su njegovi saborci i jurnuli u pravcu kolone. Iznenađeni italijanski vojnici, pomislivši da su u klopki mnogo većeg broja boraca, pobacali su oružje i sa rukama u znak predaje označili kraj borbe.

Selmo je, srećom, uspio da se izvuče bez ijedne rane, kao uostalom i većina njegovih saboraca, izuzev jednog Muratovića koji je pao smrtno ranjen. Brzo su pokupili cjelokupno naoružanje i potom im, onako golorukim i preplašenima, dozvolili da se sa svojim poginulima povuku prema gradu, jer nijesu znali šta sa njima činiti: da ih zatvore nijesu imali gdje, a i da nije bilo tog problema nijesu imali hrane da ih drže; da ih pobiju, nijesu htjeli jer ni oni

nijesu bili stigli da mnogo zla za kratko vrijeme naprave u petnjičkom kraju.

Odmazda je, kako se i očekivalo, stigla ubrzo. Čim su se, nakon gušenja julskog ustanka u gradu, konsolidovali, Italijani su prvo napali Laze, Selmovo rodno mjesto. Nije im teško bilo saznati otkud duva revolucionarni vjetar – gdje je skovan plan napada na njihovu kolonu. I u najvećim zabitima, skoro u svim vremenima, postoje špijuni. Iako su tada već imali dosta oružja, Selmo i njegovi drugovi nijesu uspjeli da odbrane čitavo selo. Pola kuća je ipak zapaljeno...

Ni u danima ilegale, kada je na čitavom području vladao strah, kad se pratio svaki pokret po selima i sve sumnjivo ispitivalo, Selmo nije mirovao. (U revolucionarnim i ratnim vodama najbolje plivaju mladi. Ne kaže se džaba: mladost – ludost! Ne razmišlja mnogo o posljedicama, i kad nekud krene teško se zaustavlja.) Izlagao se i smrtnim opasnostima. Bio je zadužen za održavanje veze između Crne Gore i Kosova. U pokušaju da stupi u kontakt sa komunistima u Metohiji pošao im je sa pismom i ličnim ispravama prema kojim je imao konspirativno ime Lađevac. U blizini Rožaja, nedaleko od Dimiškinog mosta, ugledao je stražu! Pošto je i sam bio primijećen, nije imao vremena da se vrati ili skrene s puta – jer bi time izazvao veću sumnju i brzo bi ga stigli rafali. (U ratu ljudska glava ne vrijedi više od jedne čaure od metka. Zavisí samo u čijim je rukama puška.) Znajući da će biti pretresen, uspio je da neprimjetno proguta pismo namijenjeno kosovskom partijskom rukovodstvu. Šta god drugo da je pokušao, bilo bi samo gore, i po njega i po partiju.

Da li je znao o čemu se radi ili ne, nijesam dobro razabrao, jer sam veću pažnju poklonio onom šta će se dogoditi sa njim, tek, neko od mještana ga je, kada se našao u policijskoj stanici, prepoznao i, slučajno ili ne, to ne znam, kazao

njegovo pravo ime! To je albansko-italijanskoj komandi bilo dovoljno da ga zatvori i počne sa isljeđivanjem.

Selmo nije mnogo pričao o tome šta su od njega tražili da kaže i kakve je sve muke podnosio. Ispričao je samo da se iz zatvora spasio bjekstvom iz poljskog WC-a, na način kakav niko nije mogao ni da pretpostavi: umako je niz strminu kojom su oticale fekalije prema rijeci Ibar! Stražar koji je bio ispred objekta nije ni slutio da se iz poljskog WC-a može pobjeći a da se ne koriste vrata, pa iako naoružan, zbog mraka nije uspio da ga stigne, rani ili ubije. To bjekstvo mu je, upravo zbog okolnosti u kojima ga je izveo, kako je pričao, mnogo teže palo od onog iz Pečkog zatvora kada mu je u toj namjeri pomogao jedan od stražara koji je, očigledno, bio naklonjen komunistima, ili je kao komunista ubačen da obavlja taj posao i bude s ruke komunistima i njihovim simpatizerima koji se nađu iza rešetaka.

Kad se neseće navale na čovjeka, one ne idu jedna po jedna, nego u jatima kao čavke. Kad spopadnu nemoćno živo stvorenje i mozak bi mu pokljucale, cijela bi ga rastrgle kao i svi drugi strvinari. Petnaestog septembra 1943. godine dvojicu njegove braće, prvoborce Mahmuta i Sabita, dok su se preko Police vraćali kući da se okupaju i nešto preobuku, sačekali su četnici u Lješnici i ubili! I svirepo se izživljavali nad njihovim beživotnim tijelima.

Prije nego što su mu saopštili tu bolnu vijest rukovodilac čete Mujo Šćekić mu je zatražio pištolj da ga pogleda. Selmo ga je bez razmišljanja dao, ne sluteći o čemu se radi: da su se plašili da pod utiskom šokantne vijesti koja treba da mu se saopšti, ne izvrši samoubistvo! Tvrđi od čelika, Selmo je sa bolom u srcu primio vijest i, kako to i dolikuje borcu, idealisti i revolucionaru takvog kova, ostao priseban. Kad je njegova grupa krenula da ide na novi zadatak, svi su

pod teškim utiskom pogibije dvojice najistaknutijih boraca sa područja Bihora pognutih glava koračali, kao da idu na pogreb. Selmo je i u takvim, mučnim okolnostima smogao snage da prekine muk – zapjevao je: „Naša borba zahtijeva, kad se gine da se pjeva!...“ Eto, kakva je to bila snaga od čovjeka! Taj njegov postupak naišao je na opšte divljenje partizanske čete. Čestitali su mu i svi ga redom uz suze u očima izgrlili.

Iako je iskazao hrabrost i nečuvenu snagu, njemu je bol razdirao srce i dušu. Kao da se zemlja pod njim otvorila i sad propada u duboku provaliju i samo još čeka da tresne i razbije se kao jaje, on je posljednjim atomima snage pokušavao da pokreće noge naprijed kao da korača, iako mu se sve vrijeme činilo da propada, pričao je. U iščekivanju tog groznog udara, kao na filmskoj traci u njegovom sjećanju su se smjenjivale slike iz djetinjstva i svega onoga što je proživio sa svojom braćom. Oživjele su i slike kada su njegovog starijeg brata Mahmuta iz zatvora u Petnjici odveli za Berane da ga predaju Italijanima, a on ga idući za kolonom pratio sve do ulaska u grad – do Rudeša. Ponovo je preživljavao bolne trenutke kad je strahovao da ga nikada neće vidjeti, pogotovo kad je saznao da je odveden u zarobljeništvo, u Albaniju. Sada kad je definitivno ostao bez njega i drugog brata Sabita, razmišljao je kako bi mnogo bolje bilo da se nije vratio iz zarobljeništva i ponovo se pridružio ilegalcima: možda bi ostali živi i on i Sabit. „Sad... Sad je za sve želje i nade kasno. Sve je sada uzaludno!“ govorio je sam sebi i potom odmah prelazio na razmišljanje o tome kako još samo da pokuša da ih osveti pa onda i sam nek pogine, jer život bez njih u tim bolnim trenucima nije mogao ni da zamisli. Činio mu se potpuno besmislenim, mada se on ničim nije odavao da bi to njegovi saborci mogli osjetiti.

Sa teškim ranama u duši, ipak je preživio rat, iako na preživljavanje, naročito nakon pogibije dvojice braće, nije ni pomišljao. Bol čovjeka uz sve zlo koje mu nanese, vremenom ipak i očeliči. Kad su ga na završetku rata doveli u zatvor i pokazali mu pritvorenog i prestravljenog čovjeka – ubicu njegove braće, prepuštajući mu da mu sam presudi, o čemu je nakon pogibije svoje braće stalno razmišljao i sanjao, on ga je samo pogledao sa prezirom kao da je ugledao zastiđe i sram, pljunuo i otišao bez riječi, što je takođe kod njegovih saboraca, a i građanstva koje je dočekalo slobodu i kome je bilo i previše ubijanja i slušanja vijesti o pogibijama, ocijenjeno i prihvaćeno kao hrabar i ljudski potez.

I kod najnesrećnijih ljudi na svijetu sreća ponekad, makar na tren, navrati ili bar samo proviri, da i oni osjete njene blagodeti. Činjenica da su on i njegova porodica mnogo dali za slobodu, s pravom ga je svrstala u red povlašćenih ljudi u novom poretku. Po skraćenom programu završio je i srednju ekonomsku školu i dobio posao u Opštini. Početkom 1948. godine planirali su ga i za ministra u Vladi na Cetinju! Umjesto toga, Selmo je kao informbirovac uhapšen i odveden u zloglasne kazamate Golog otoka. Ni taj jad i otrov ga nije mimoišao!

O tim danima nije mnogo pričao, ali od nekih koji su tamo bili sa njim, kao što je bio književnik Petar Đuranović iz Podgorice, čuo sam samo riječi hvale: da je bio čvrst i tvrd kao golotočki kamen na kom se pekao i kalio pune četiri godine. Ni jednog trenutka nije pokleknuo. A svakog su ko je bio tamo, mučili: izlagali torturama, tražili da revidira stav, da svjedoči protiv drugih zatvorenika, da potkazuje... I najčvršćim ljudima dolazili su trenuci slabosti: kad više nijesu mogli da izdrže. Selmo je ostao dosljedan. Plaćao je svojom kožom, ali je sačuvao ljudski lik. I do zadnjeg dana

je časno odrobijao ono što mu je određeno, pričao mi je Đuranović, koji je zbog Selma, i mene zavolio kao da sam mu bio rođeni sin.

Kada je o ovom periodu njegovog života riječ, sjećam se da ga je novinar pitao da mu kao i mnogima u tom vremenu nije, možda, podvaljeno?

– Ne – bio je jasan i nedvosmislen. – Ja sam komunista i bio sam za internacionalizam i Rusiju. Kad je to u pitanju, bili su u pravu – priznao je bez okolišenja. I u tome se razlikovao od mnogih njegovih sapatnika.

– Jedino, nijesu bili u pravu – dodao je – kad su me treći put odveli u zatvor, u Bijelo Polje. No, tu je bio kriv jedan svojta moje žene. Bijaše pao ministar unutrašnjih poslova Ranković, a on došao u goste i pita me: šta se ovo dešava? „Izdaja!“ odgovorio sam, onako kako sam i mislio. U zatvoru znao sam da i zidovi imaju uši, ali smatrao sam da bar u svojoj kući mogu govoriti onako kako mislim i osjećam, bez ustezanja. Ispao sam naivan i neznaven kao dijete!

Moja žena mi je na to, čim je njen svojta otišao kući, skrenula pažnju. Kao da je znala da je poslat po zadatku, da me isproba ili isprovocira, rekla mi je: „Nije dobro što si onako razgovarao s njim.“ Rekla je to zabrinuto, iako meni ni dlaka na glavi nije mogla pomisliti da me on može prijaviti. Kad sam ga u sudnici vidio kao svjedoka smrklo mi se pred očima, kao da je odjednom nastupila noć; rekao sam ženi, koja je sa maloljetnim djetetom u naručju bila u sudnici, da iznese dijete van: da ne gleda i sluša ovu sramotu!

Zbog grijeha 1948. godine Selmo nije dobio „Spomenicu 1941“ (najveće priznanje poslije Ordena narodnog heroja), koja je dodjeljivana borcima koji su se od prvih dana rata priključili narodnooslobodilačkoj borbi, a koja je sa sobom nosila i mnoge privilegije. To ga je boljelo. Ne zbog

privilegija, nego zbog istine, odnosno zasluga koje su mu bar za to vrijeme pripadale, jer bar to su svi znali. No, za one koji su bili na Golom otoku, tada se smatralo da je privilegija što su ostali živi i dokopali se kakve-takve slobode. Ipak, kao prvoborac kasnije je, na ime učešća u ratu, dobio penziju od koje se moglo, za ono vrijeme, pristojno živjeti. Opet, Tito nije ubijao svoje protivnike. Najviše je kao sredstvo da nekog odstrani iz političkog života koristio prevremeno penzionisanje, ali za revolucionare kao što je bio Selmo, i to je bila velika kazna. Naročito kad pogledaš ko je sve dolazio do visokih položaja, na kakvog su se konja pele neke ništarije iz rata, a ti sve gledaš, vidiš a moraš da čutiš...

Odmah nakon penzionisanja preselio se u Vitimiricu kod Peći. Dosadila su mu bila stalna praćenja i prisluškivanja doušnika kojih, nažalost, ima u svim vremenima i sistemima, u svim mjestima pa i u našim zabitima. Šta će progovoriti, s kim će sjedjeti i piti i šta sve ne. Potom su slijedila policijska saslušanja, izjave, svjedočenja, suočavanja...

Taman kad se u potpunosti stabilizovao: iškolovao i pozapošljavao svoju djecu, prilike na Kosovu i Metohiji su se zaoštrile. Policija se bahato ponašala, naročito prema nesrpskom stanovništvu. Najkraće rečeno: izivljavala se, pogotovo prema Šiptarima, kako su oni zvali Albance!

Gledajući u Vitimirici grupu policajaca kako fizički zlostavljaju jednog od njih, bez ustezanja je reagovao. „Šta radite od toga čovjeka, sram vas bilo?!“ rekao je, kao da je on vlast a oni samo izvršioc. Poslije tog i njega su, iako stara čovjeka, ti isti policajci isprebijali kao da je počinio najveće krivično djelo! Nikog nije bilo da, kao on, smije reagovati... Kad je „gusto“, svako se boji. Što bi rekao narod: „Kad je rata – nema brata.“

Selmo kad je u pitanju nesreće se ni na ovom nijesu

zaustavile. Ne kaže se džaba: daj, Bože, da se na ovome završi i sačuvaj me od gorega!

U vrijeme NATO-napada na Srbiju i Crnu Goru, kako se tada zvala naša zajednička domovina, njegova žena (moja bika) krenula je autobusom iz Peći za Berane, s namjerom da kupi neke lijekove koji se na Kosovu više nijesu mogli naći. Kad je autobus stigao na polovinu puta između Peći i Rožaja, na Savinim vodama jedan projektil ga je pogodio i zapalio. Niko nije preživio! Ni ona. Tako je moj djed i u tom zlom vremenu platio krvavi danak. U svim vremenima bio je gubitnik: u tursko doba, za vrijeme rata protiv Njemaca i Italijana, za vrijeme Informbiroa, pa evo i u toku NATO-bombardovanja Jugoslavije i Kosova.

I u miru je doživio da mu umre najstariji sin Riđo, diplomirani ekonomista. Ljepotan, drugarčina, rođak i brat – čovjek kakav se samo mogao poželjati. I smrt, izgleda, više voli naočite, poštene i dobre... A kad roditelj ostane bez djeteta – ima li šta teže? Tada, kao i kad je organizovana dženaza moje bika, po prvi put sam ga vidio skrhanog i slomljenog. Samo je ćutao i gledao negdje uprazno. Izgledao mi je kao bista njegovog brata Mahmuta, kad ju je pred kamerama novinara Dangubića poljubio. Novinar je reportažu naslovio: „Vječiti gubitnik Selmo“. A meni, dok ovo pričam, pred očima lebdi slika njegovog susreta sa bronzanim bratom: precrnio kao noć a nekako čudno dostojanstven i miran, pred kamerama koje su ga pratile, prišao je spomen-bisti, zastao i poljubio je, nježno kao da ljubi dijete... Često mi je pred očima ta slika. Učinilo mi se kao da se ljube dva bronzana spomenika. Jedan samo još pomalo pokretan.

Ruždija Adžović

Na ime „Slobodanka P...“

Preturajući po ladici radnog stola, iz hrpe papira, kojih se nikada nijesam uspio osloboditi misleći da mi je svaki komadić životno važan, kao da ga je trgla nevidljiva ruka izletio je papirić i odlepršao na pod. Podigoh ga i mahinalno krenuh da ga vratim prašnjavoj gomili kojoj je godina pripadao. Ruka sama zastade. Na papiriću se ukaza gruba škrabotina.

Kao vrtlog nabujale rijeke počеше navirati sjećanja i u trenutku se vratih u ljeto dvije hiljade i neke...

***

Čitavu godinu nisam bio u vikendici u Štoju, nadomak Velike plaže u Ulcinju, vikendici koja je tog ljeta, činilo mi se, kao nikad zarasla u travi. Gazeći oprezno korov, uspio sam prokrčiti stazicu do kuće. Otvorivši vrata, dočekaše me vlažni i memljivi zidovi s kojih su, kao listovi podvijenih papira, visili komadi unutrašnje fasade čekajući i najmanji dašak da se stropoštaju na pod.

Izbjegavajući mišiji izmet, koji me podsjetio na zrnca zagorjele riže prosuta po linoleumu hodnika vikendice, otvorio sam prozore kako bi kroz kuću prostrujao svjež zrak.

Ne znajući odakle da počnem, ruka mi mahinalno krenu prema staroj i dopola istrošenoj metli iza ulaznih vrata. Pozadi nje se ukaza i plastična lopatica. Sa gađanjem sam pokupio crna zrnca po podu i izašao van da uzmem čistog zraka. Sjedeći na stepeništu terase, zapalio sam cigaretu i stao razmišljati kako da se oslobodim nabujale travuljine koja je prkosila u avliji.

Noć se uveliko pripremala da pokrije naselje kada sam krenuo u potragu za koscem koji će mi upristojiti avliju po kojoj, bojeći se gmizavaca, gotovo da nisam smio koraknuti.

Hodajući po naselju, raspitivao sam se, nudio dobru napojnicu, ali uzalud.

Počevši gubiti nadu, pognute glave krenuo sam nazad prema vikendici. Zamišljeno hodajući uskim i prašnjavim makadamskim puteljkom, trznu me poznati glas. Prepoznah Miška, lokalnog nakupca voća i povrća. Uzgredna jadicovka Mišku bi pun pogodak.

Krenuh za njim. Na kraju uske krivudave ulice, koja se šarenjela od sklepanih ograda u novonastalom dijelu naselja, ukaza se kućica od blokova, bez fasade, iza koje se nadvijalo gusto rastinje. U prvi mah, pomislih da je lokalna trafostanica.

– Redžo, oj Redžo! – ogłosi se moj slučajni saputnik.

Niko se nije odazivao. Kroz otvoreni prozor, zaštićen gustom plastičnom mrežom, sa starog tranzistora ču se:

„Osamnaest je sati. Radio Crne Gore, vijesti...”

Moja probuđena nada u tren se pretvori u razočarenje. Dok sam virio kroz prozor, želeći provjeriti da vlasnik „trafostanice” možda ne spava, iza sebe začuh nepoznati glas.

– Naprijed, kljusino! Vidiš da imamo goste!

Pomislih da nam se primiče konjanik. Okrenuvši se, shvatih da je „kljusina”, ustvari, stari bicikl „ROG”, koji se zaustavi tik uz mene.

– Dobar dan, ljudi! Koja vas je načerala nevolja? Jal' nevolja, jali ljuti jadi? – upita starac šeretski.

Nasmijah se, ne znajući da li svom izbavljenju ili simpatično nespretnom pokušaju deseteračkog obraćanja našeg domaćina.

– Pomagaj, prijatelju. Trebao bi mi pokositi travu u

avliji. Ne mogu prići kući od travuljine i korova! – požalih se domaćinu.

– Jel' odmah? – upita.

Prije nego što sam uspio odgovoriti, simpatični sijedi starac preplanulog lica gotovo utrča u „trafostanicu”. Ubrzo se pojavi s kosom u ruci.

– Idemo li?! – upita starac, nakrivivši glavu. – Moramo požuriti, jer se smrkava, a po mraku Redžo ne zna raditi!

– Idemo... idemo! – uskliknuh.

***

Sumnjičavo sam mjerkao starca dok je hodao po avliji, zastajkujući i nešto mrmljajući sebi u bradu.

„E, jesam se izbavio”, pomislih dok sam, krajičkom oka posmatrajući starca, pripremao roštilj.

Starac pljunu u jednu, pa u drugu ruku, a potom ih protrlja.

– To je to. Idemo, Redžo, stara drtino! – uzviknu.

Sijevnu kosa pod bljeskom posljednjih zraka zalazećeg sunca.

– Hu, hu, hu, hu, hu... – otpuhivao je starac u ritmu pokreta kosom.

Iznenadio me neobjašnjiv spoj nejakih oronulih pleća i nevjerovatne snage u njegovim zamasa kosom. Zastao bi tek na trenutak i podlakticom obrisao znoj sa čela, a onda bi se ponovo, u ritmički pravilnim intervalima, začulo:

– Hu, hu, hu, hu, hu...

S prvim mrakom, trava je bila pokošena. Osmotrivši pažljivo avliju, starcu se ote zadovoljni osmijeh.

– Hoćeš li jednu rakiju? – upitah.

Nečkajući se, pristao je nakon mog dosadnog navaljivanja. Trebalo mi je društvo za roštiljanje. Gledao sam ga krišom kako smireno otpija rakiju. Tek nakon pola sata, pripunio

sam mu čašu. Iz očiju pritajenih u dubokim dupljama ispod neuredno spuštenih obrva, iz preplanulog vremenšnog, izbrazdanog lica, nazirala se nesvakidašnja sudbina, uramljena čudnom tajanstvenošću.

Dok sam na rasplamsanom roštilju okretao ribu, pričao sam mu o sebi, svom poslu, porodici, kako bih razbio njegovu primjetnu ljušturu nepovjerenja. Otpijajući rakiju, Redžo je oprezno izlazio iz svoje tajanstvenosti. Započeo je svoju ispovijest, praćenu mojom nenametljivom radoznalošću.

– Danas mi je bio dobar dan. Ti si mi treća mušterija. Biće prekosjutra para za moju Slobodanku – kaza starac.

Ponovo mu sipam rakiju. Otpi malo s vrha čašice, a potom nastavi.

– Umalo da zaboravim..., Slobodanka je moja supruga. Nas dvoje živimo u jednoj montažnoj kućici u predgrađu Berana. Imamo i bašču, naš cvijetni raj, kako ga zove moja Slobodanka... Znaš, moja Slobodanka mnogo voli cvijeće. O njemu brine od sabaha do akšama, redovno ga zaliva, okopava, čisti. Cvijeće joj je na prvom mjestu... Da imamo djece, ne bi imala vremena toliko deverati oko bašče... Uh, ja se zanio mojom Slobodankom, pa te utuših... – trgnu se Redžo.

– Ma, daleko od toga. Baš me zanima tvoja priča..., mislim priča o tebi i tvojoj Slobodanki – odgovorih zatečen.

Redžove najčešće riječi bile su „moja Slobodanka”, kojima je počinjao rečenice koje su trajale, trajale... Govorio je lagano, smireno, bez srkleta, kao što je sve, izgleda, u životu radio. Zastao bi nakratko da pripali cigaretu. I to je teatralno radio. I, kada bih pomislio da je zaboravio o čemu je počeo pričati, on bi sasvim mirno nastavio tamo gdje je stao.

– Znaš..., ni kašike nismo imali, ali nam sada, hvala Bogu, ničega ne fali – nastavi Redžo sa otvaranjem duše. – Moja Slobodanka je starija od mene dvije-tri godine, ali to

mi nikada nije smetalo. A što bi mi smetalo? Uvijek je bila vrijedna domaćica, pazila me...

Cijelog života sam radio najteže poslove, jer su bili najbolje plaćeni. Obišao sam uzduž i poprijeko bivšu Jugoslaviju, onu veliku Jugoslaviju koje više nema. Na mnogim mostovima, tunelima, manjim i većim gradilištima, ostavio sam dobar dio svoje mladosti, a Boga mi i zdravlja. Znaš..., želja mi je bila da jednog dana budem svoj gazda, domaćin i dobar muž mojoj Slobodanki, koja je za mnom došla čak iz Srbije, iz sela Crna Trava, blizu Leskovca...

Ponovo je zastao, otpio rakije, vrhovima prstiju zagrabio komadić sira i lagano ga prinio ustima. Obrisavši usne dlanom, pridigao je glavu i pogledom prošarao po avliji već utonuloj u mrak.

– Pa, jesi li zadovoljan životom? – iskoristih pauzu.

Redžo klimnu glavom, uz dobroćudni smijeh.

– Ha..., prilično sam zadovoljan. Moja, kako je ja zovem, vila pored Berana i ova vikendica u Štoju upravo je ono što sam želio kada sam krenuo na težak rad od Triglava do Đevđelije. Ja sam, zapravo, od Tuzle... Želio sam ovdje živjeti, ali smo se moja Slobodanka i ja skrasili kod Berana, gdje sam radio gotovo dvije godine. Ona voli tamo živjeti, pa onda i ja... Preljep je Bihor, Bog ga je obdario ljepotom, pa se i ne čudim što moja Slobodanka voli taj kraj. Volim ga i ja, ali rijetko sam tamo. Šta ću, moj burazeru, moram raditi, a tamo, kod nas u Bihoru, nema dovoljno posla...

Redžo i ja smo brzo postali prijatelji. Taj zanimljivi i živopisni starac me je naprečac osvojio. Gotovo svake večeri on bi, nakon napornog dana, navratio. Dok se, s prvim mrakom, na biciklu i s kosom u jednoj ruci približavao mojoj vikendici, njegova silueta podsjećala me je na viteza od Manče, Don Kihota. Uz pivo ili pokoju rakiju, hvalio se

koliko je toga dana zaradio. Uvijek je bio zadovoljan.

– Biće para za moju Slobodanku – kazao bi, uz nakrivljeni, plijeneći osmijeh.

***

Dva dana zaredom Redža nije bilo. Prvi put da se nije javio. „Vjerovatno je nahvatao neki dobar posao. Neka, neka...”, ubjeđivao sam sebe, smirujući svoja strahovanja da se Redžu nešto dogodilo.

U sparnom predvečerju, sa dva poznanika sjedio sam u lokalnoj kafani. Dok smo tabirili po „svjetskoj politici”, pride nam konobarica i stavi piće na sto.

– Za najveselije društvo u kafani od gospodina za šankom! – kaza konobarica i pokaza rukom prema šanku.

Okrenuvši se, ugledah Redža. Stajao je sa podignutom čašom piva iza koje je virio prepoznatljiv osmijeh.

– Mogu i ja jednom častiti mog mladog burazera i njegovo društvo! – doviknu Redžo.

Pozvah ga za naš sto. Prije nego što je sjeo na stolicu, koju od susjednog stola dovukoh pored sebe, počeo je sa pravdanjem.

– Izvini, burazeru, nisam ti se uspio javiti. Bio sam na terenu dva dana. U susjednom selu smo radili neku ogradu oko kuće. Znam da si brinuo što me nema, jer stalno navraćam kod tebe. Ovoga puta nisam mogao da ti se javim, jer smo prekjuče poranili. A, imali smo tamo smještaj i hranu.

– Pa, kako prođe...? – omače mi se.

– Dobro, burazeru, biće para za moju Slobodanku.

Otpivši gutljaj piva, naglo se trznu.

– Hej, umalo da zaboravim, dolazi moja Slobodanka!

– Kad, bolan?! – upitah iznenađeno.

– Krajem mjeseca. Jedva čekam da je upoznaš. Da znaš,

pisao sam joj o tebi – reče i opet nazdravi.

Ispivši posljednji gutljaj, ustao je sa stolice i nagnuo se prema meni.

– Izvini, burazeru, sutra imam mnogo posla, pa..., znaš...

Posmatrao sam ga kako, otisnuvši niz ulicu, nesigurnim koracima grabi makadamom, nestajući u mraku.

Sljedeće sedmice Redžo je rjeđe navraćao. Jednog jutra probudio me prije pijetlova. Bio je zagonetno i neuobičajeno ćutljiv. Sipajući mu rakiju, posmatrao sam ga čekajući objašnjenje za nenadanu posjetu.

– Izvini, burazeru, ali te moram nešto zamoliti – kazao je, vropljeći se na stolici.

– Kaži, Redžo, šta treba. Molim te, nemoj se ustručavati. Znaš da ću sve učiniti za tebe, ako mogu – odgovorio sam, tapšući ga po ramenu.

– Trebalo bi da me odvezeš do Ulcinja. Moram poslati novac mojoj Slobodanki, koja uskoro treba doputovati – kazao je snebivajući se.

Svakih petnaest dana, Redžo je Slobodanki slao novac poštom – preporučeno. Od dvonedjeljne zarade, sebi bi ostavljao koliko mu je bilo potrebno da se prehrani.

Dok smo se vozili prema Ulcinju, posmatrao sam ga krajičkom oka. Kada mi je one večeri u kafani saopštio da dolazi njegova Slobodanka, na njegovom licu pojavio se blagi grč, koji nikako nije išao uz nadahnuće s kojim je ranije pričao o toj ženi. Razmišljao sam o tome čekajući ga u autu.

Na izlaznim vratima pošte ponovo se ukaza Redžov dobroćudni osmijeh – kao da mu je izlazak iz pošte, obavljenog posla, bio vrhunac zadovoljstva. Možda je, pomislio sam dok se približavao autu, žena koju je neizmjereno volio i koju je isključivo nazivao „moja Slobodanka” zaista bila nešto izuzetno, nešto što rijetko koji muškarac za svoga života uspije doživjeti?

„Je li uopšte ljubav u pitanju?“, pitao sam se u tišini svoje sobe i one večeri, nakon susreta s Redžom, kada mi je saopćio da Slobodanka konačno treba doputovati. Odjednom mi se izjalovila želja da upoznam tu, sve više sam sebe ubjeđivao, misterioznu osobu. Nešto mi je iz dubine duše govorilo da se na nejaka i oronula leđa mog prijatelja, zapravo, nešto teško sručilo. Izraz Redžovog lica prilikom našeg zadnjeg susreta samo je pothranjivao moje slutnje.

***

Sljedećeg jutra, probudio me telefon. Bunovan, s druge strane začuh britak glas mog radnog kolege.

– Zdravo, stari! Uživáš, a? E, neće moći! Mislim da je bilo dosta plandovanja! Slušaj, moraćeš brzo na posao. Imamo jedan vanredan angažman, riječ je o novom sedmičnom dodatku naše novine. Moraćeš to odraditi i pripremiti, imaš najviše iskustva. Vidiš, ne valja biti ni najbolji... Javiću ti se sutra oko pola devet. Tada ću znati sve detalje. Budi pozdravljen – prenio mi je kolega, čijem se pozivu nisam obradovao.

Gotovo sam bio zaboravio da ću ubrzo morati na nesnošljiv podgorički žaropek. Jutarnji telefonski poziv vratio me u stvarnost.

Po podne sam otišao do Redžove „trafostanice“. Dočekaše me zaključana vrata. Kroz mrežu za komarce, na vječito otvorenom prozorčiću, pogledom sam tražio njegov bicikl. Nije ga bilo.

Bezvoljno svoju „mazdu“ usmjerih prema Ulcinju, razmišljajući o Redžu. Žalio sam što prije mog povratka u Podgoricu neću moći još jedanput stisnuti njegovu staračku ruku i obećati mu da ću, ako ne ove, onda sigurno sljedeće

godine doći da upoznam njegovu Slobodanku.

Zamišljen, nisam ni primijetio da moj auto hmili u dugoj koloni prema Ulcinju. Prenu me plavo rotaciono svjetlo. Dva policijska auta stajala su na sredini ceste, a pored njih vozilo hitne pomoći. Snopovi s farova automobila koji su dolazili iz suprotnog smjera osvjetljavali su pored puta novi mercedes njemačkih tablica, na kojem se nazirala polomljena šoferšajbna.

Nekoliko policajaca je bezuspješno pokušavalo udaljiti gomilu radoznalaca. Između njih, na zemlji se bijelio čaršav, ispod kojeg je virilo nepomično tijelo.

„Vrlo neprijatan prizor za završetak ljetovanja”, promrmljah.

Pod svjetlima farova automobila, zaslijepi me bljesak u travi pokraj puta. Nekoliko metara dalje ležao je razmrskani bicikl. U trenu mi se sledi krv u žilama. Pred očima mi bljesnu natpis „ROG”. Izgubivši dah, drhtavom rukom otvorih staklo. Natpis se još jasnije ukaza.

Našavši prvo proširenje, parkirao sam automobil i izletio van. Učinilo mi se da je prošla čitava vječnost dok sam stigao do nepomičnog tijela. Čučnuo sam i lagano podigao čaršav. Redžove oči gledale su me kao da je još jedino u njima ostalo života. Prepoznah u njima ono isto, neobjašnjivo i tajanstveno zadovoljstvo kada bi se Redžo vraćao iz ulcinjske pošte. Njegova stisnuta desna šaka skrivala je papirić.

– Molim vas, sklonite se, ne smijete se zadržavati! – trgnu me glas policajca koji je ubrzano koračao prema meni.

U posljednjem trenutku, iz Redžove ruke uspio sam neprimijetno izvući papirić. Policajac me još jednom ljutito upozori. Bez riječi dotrčah do auta i ukljućih unutarnje svjetlo. Iz nekoliko pokušaja uspio sam izvaditi papirić iz džepa.

Bila je to poštanska otpremnica. Prepoznah nevješti Redžov rukopis: „Prima Slobodanka P...”

Drhtavom rukom, izvukoh olovku iz kase automobila i bijesno prekrižih adresu. Želio sam da ona za mene zauvijek ostane tajna, kao što je bio i Redžov izraz lica kada mi je posljednji put saopćio: „Dolazi moja Slobodanka”.

Nikica Banić

Povratak Morune

Došla sam, vratila sam se. Nije ono što bi neko pomislio, da sam se utrpala, da sam nekome nečije otela. To nipošto. Nijesam ja od tih. Odredio sud. Poštar mi donio rješenje o zaostavštini. Tako je *on* htio. Tako odlučio. Sud je samo to potvrdio. I, evo, ja se vratila. Kažem vratila, jer bila sam otišla, napustila ga. Sjećam se da sam mu govorila: „Ako ti je lakše, svakome reci da si me otjerao.”

E, te nedjelje rano jutrom ležali smo i gledali u plafon. Ja sam ga zagrlila, stavila ruku ispod njegovog vrata ravno na jastučnicu. Ničega se nijesam bojala. Uvodila sam ga u moj odlazak. Osjećala sam da mu je teško, da mu se oči zamućuju. Pričala sam. On je ćutao. Nakupilo se toga. Morala sam. Dugo sam to nosila u sebi, ta nedjelja je presudila. Nije izdržao do kraja, skočio je iz kreveta. Obukao trenirku i otišao na trčanje. Zlobni su govorili među sobom: „Lako je njemu. Može da mahnita kad nema obaveza. Nema nejači kod kuće.” Ja dočujem. Njemu ne prenosim. Kako bih? Među njima je i njegov rođeni otac. I njega sam čula. Taj je bio poštar. Neke godine udari ga autobus, i ništa. Malo ga iskrenu, ali živ. Živa glava. Takav nastavi da nosi poštu. Doživio godine kao da se ništa nije desilo. Moj Emir neće biti takve sreće.

Jest, vodio je Emir računa o zdravlju, kao da je predosjećao da će ostati sam. Ranije bih odmah skočila za njim da to ispravim, taj put nijesam. I on je morao predosjetiti da je kraj.

Otac je došao po mene. U kuhinji je zatekao svekra i svekrvu. Moj otac je oficirski izgovorio: „Moruna ide nazad u Zaljevo.”

Muk do muka. Pet takvih poređalo se.

„Ako ste naumili da idete, idite”, Emir se odvažio i naglo napustio kuću.

Niko nas nije pratio. Dvorišna vrata mi se nijesu dala zatvoriti. Ostala su poluotvorena. Dok je otac palio auto, vrtjelo mi se. U glavi odzvanjalo: Moruna, Moruno, Moruna. Moje ime. Morunaa, Morunaa, bubnjalo je. Uokolo nigdje nikoga. Mrak caruje. Biće da se sudbina meni ruga? Pas je lajao bez prestanka.

Nije da nije, liječili smo se. Teglio me Emir po domovima zdravlja, od Berana, preko Podgorice, pa čak do Ljubljane. Ali nije išlo. Po našima u Njemačkoj i Luksemburgu poručivao je kojekakve injekcije. Nije pomoglo. I sad kad se uveče spremam na počinak, ugledam modrice od njih. Ostale su zauvijek.

Godine su prolazile kao mravi, ja sam se sve više udaljavala od njega. Vjerovala sam da brak bez djece nema smisla. Bez njih je brak ništa. Nikom to nijesam govorila, do li samoj sebi. Bila sam odveć mlada i luda. Bolesna misao me je proganjala: možda je do njega. I sve tako dok ga ne napustih. Kad jednom pukne, bar tako je kod mene, više nema povratka. A, i sa drugima sam probala i... Ništa. Neko je to već odredio. Mora da oboje nijesmo za porod.

2.

Prođu dvije godine kako sam otišla iz Bihora, od njega. Nazovem ga i predložim da se sudski rastanemo. Rekao je da će on skrojiti brakorazvodni sporazum, ovjeriti u sudu i platiti taksu. Sve kako ide. I tako je bilo.

Dobijemo pozive od sudije. U zakazani dan odem. Dok sam prolazila pored knjižare, koja je uz sam sud, primijetim

kaleidoskop i sjetih se njegovih negdašnjih riječi: „Jednoga dana dođe moj dalji rođak i donese mali kaleidoskop. ‘Je li ovo za mene?’ Dade mi ga, imao sam svojih pet godina. Više se od njega nijesam rastajao. Kroz njega sam gledao svoj šareni svijet. Sve boje su u njemu. Najviše sam volio biti ispod našeg starog hrasta pred kućom, sjedim i zavirujem šta ću novo vidjeti.”

Ja na klupi pred sudnicom, on malo kasni. Kasnio je i kad me je vodio sebi, kad smo se uzimali. Sudija, porotnik i nas dvoje, svi smo bili na istoj strani. Da se rastava što prije završi. Po izlasku iz zgrade suda, poklonila sam mu kupljeni kaleidoskop. Primijetim da je u istom trenu ostario. Mora da se sjetio prvog kaleidoskopa, onog što mu ga je otac oduzeo za svagda. Samo je izustio: „Moja su ti vrata uvijek otvorena.”

Poslije toliko godina, moj Emir je održao svoju riječ. Evo, vratila sam se u ovu kuću, koja se promijenila kao i mi. Stari hrast je pred kućom. On se ne mijenja. Kako je red, otišli su starci ispred Emira. Njegovu umrlicu sam uramila. Majčina mu pokraj njegove, već se pohabala.

Prvih dana komšije mi pomenuše njegovu smrt. „Kada si ti otišla, stalno je vukao puščetinu za sobom. Preko vikenda gore u lov odlazio. Za obrok je sam samcitet mogao da smaže zeca. Majka ga je opominjala: ‘Zečetina će ti doći glave.’ Njoj je uzvraćao: ‘Gdje mi dođe, tamo me sahrani.’ Oduvijek je bilo: od šale se najlakše ispunjavaju želje. Želio je prećicom do kuće. Preko ograde groblja zašao. Puška je opalila i ostavila ga na mjestu mrtvog. Rodbina je pomogla. Iskopali mezar. Ispuniše pokojnikovu želju, koju je u šali majci pomenuo, i spustiše ga u zemlju. Priča se da se iz ranca baš tad pomolio živ zec. Njega je grobar odnio svojoj kući.”

„U svijetu nema site grobareve djece”, izgovorila sam, samo da ih odvratim, da ne duže o njegovoj dženazi. Nije mi do toga bilo.

Išššš! Kud si zabasao?! Samo se rakoli. Širi krila i lepeće njima. On je moj ćuran nad ćuranima! Svakog jutra priđe mom krevetu. Čujem kako tabana kvrgavim nogama. Pogledam ispod oka: stane, podigne glavu, naheri vrat i ćurlikne. Najčešće mi pravi društvo dok sam u nekom poslu.

A koliko mogu, toliko obavim. Veče prispi, ja okanem. Sebi kafu pristavim. Slutim i Emir će doći, i njemu priprelim. Samo što srknem, on progovori. U glasu nije ni najmanje ostario. Kao da se ništa desilo nije. Kao da nikad nijesam odlazila iz ove kuće. Ja ga pitam i on mi odgovara. Onda se promijenimo.

„Emire, što nijesi volio da ideš u dućan?”

„Moruno, nikad nijesam išao. Uvijek bih se snašao, vazda nekog pošaljem. Prvo je to bila moja sestra, onda sestre od srednjeg strica koje su živjele sa nama, potom otac, a poslije ti. Dešavalo mi se da gladan prođem dućan, ne bih ušao da nešto kupim za jelo. Nego dođem kući pa onda zamolim nekoga meni zgodnog da me posluša. Ne umijem to objasniti. Nešto je tu jače od mene. Neki vrag mi ne da.”

Raspriča se. Za života nije bio takav. Stalno je ćutao. Tek poneku riječ pozoblje. A sad vidim, u razgovoru je rješenje za sve. Do mile volje se izrazgovaramo.

Skoro se malo ljutnuo kad mu pomenuh vrata i trokrilni prozor. Bili su bijele boje, kao u bolnici. A meni se prohtjelo da ih ostruže i vrati im boju drveta. U, ala se namučim... Od tada nijesam izvoljevala.

3.

Moram pomenuti ovo. Nikome nijesam. Zavirila sam nedavno u škrinju. U nju su Aganovići nekad ostavljali zlatnike. Danas se u njoj žute pisma i prepiske, fotografije.

Pamtim da je svekrva dok ju je prenosila u naramku govorila: „U mrak da je sklonim.”

Podižem poklopac, slabo ječi.

Kaleidoskopi!!! Jedan do drugog! Mali, dječji i onaj što mu ga poklonih pred sudom. Na nekim papirima su. Uvjerih se da je to Emirov rukopis, čitam naslov: *Povratak Morune*. Okrećem list:

Pas je lajao na one što su odlazili bučno niz ulicu. Čuo sam kako auto odmiče. A ja sam zagnjurio glavu u drvenu tarabu. U sebi sam ponavljao: Moruna, Moruno, Moruna. Naglas nije htjelo... Ime joj je darovao kum Laslo, strastveni ribolovac. Mnogi su ga odvrćali od toga, nije vrijedjelo. Osta joj – Moruna.

Morune su plodne ribe, izdašne u ikri. Te preplivaju mora i mora, dođu u Dunav, u najdublje zađu i tu se mrijeste, porod donesu. A ona, moja Moruna sama, bez igdje ikoga. Kakvo ime, a kakva sudbina. Imala je jedan pobačaj, uveliko trudnoća bila. Nikad je nijesam upitao ni kada, ni sa kim. Samo sam glavu malo spustio kad mi je, još smo se zabavljali, to saopštila. Činio sam se kao da nijesam čuo što je izgovorila. Vjerovao sam da ćemo uspjeti.

Spavali smo odvojeno, Emire. Svako u svom krevetu. U tome nijesi vidio ništa čudno. Radio si u šumariji, a kasnije u pošti, odmijenio oca. Ako se volimo, treba da se odmorimo za posao. Spavao si s jednom ispruženom, a drugom savijenom nogom. Bračni krevet nijesmo nikad kupili. Niti razmišljali o njemu, bar ne naglas. (Tu smo oboje pogriješili. Bračni drugovi moraju u isti krevet.) Poslije si odlazio u drugu sobu.

Nosili smo bol, svako k svom krevetu. Kad su protekle neke godine, svako svojoj sobi. Nalazili smo se samo kad smo se nadali biće. Bilo je i takvih dana kad je isticalo, javljala mi, ponadala se: „Još jedan dan i biće.” Izjutra dođe, nadvladali je

podočnjaci, izgovara mi kod ramena: "Dobila sam." Iza toga gledao sam na nju kao na mlađu sestru. I dalje sam vjerovao da ćemo imati porod. Ako i ne budemo, tako sam onda mislio, živjeću zbog nje, da je dovučem do starosti. A onda će mi biti svejedno. Stariji sam dvanaest godina.

Sanjala sam novorođenče. Nikad ti to nijesam pomenula. Uzimaš ga k sebi. Žir krenu padati sa starog hrasta. Kao pred avlijom smo. Tako san udesio. Bacaš ga uvis. Pelena bježi, razgoliti ga. Ti mu govoriš: „Svako će te zvati, dok si mali, onako kako poželi. Kad porasteš, želim ti da odabereš ono ime koje će ti najviše pristajati.“ Novorođenče zaplaka. Probudi me.

* * *

Po mraku ne vidim. Ne mogu tada čitati. Ni vještačko svijetlo mi ne pomaže. Mora da je kokošije sljepilo. Tako kažu. A ne ide mi se ljekarima. Kakva noć dođe da dođe, takvu prihvatam. Zato sam čitala po danu. Za nedjelju sam pročitala. Rukopis je ostao nedovršen. Riješila sam da ga završim. Emir me je u posljednjem razgovoru u tome podržao. Daće bog da ga dovršim.

Elma Ćeman

Ljubav različitosti

Dvadesete – čudno doba. Vrijeme kad je čovjek isuviše mlad da bi nešto promijenio, a opet isuviše zreo da ne bi reagovao na sve ono što ga okružuje i utiče na njega. Odrastamo, vrijeme prolazi. Nemoguće je zaustaviti taj proces. Neke stvari treba pustiti da idu svojim tokom, a mi smo tu da nađemo svoju sreću, svoje mjesto pod suncem.

Živimo i svi imamo svoju muku i svoje zadovoljstvo, svoju sreću i svoju tugu, pa time i svoju ljubav. Tako je i moj život vezan, mnogo više nego što to izgleda na prvi pogled, za moj dragi Bihor. Neko se možda neće složiti sa mnom, i ne bi ni bila u tome tolika čar kada bi se svi složili, ali Bihor je najljepše mjesto na svijetu. Gordo i ponosno stoji tu kao skriveni safir čiju ljepotu ne možemo vidjeti dok mu ne priđemo sasvim blizu i otvorimo mu svoju dušu, pustivši ga da nam preda svoju toplinu i svoju iskrenu i neizmjernu ljubav.

Vođena putem života često sam u svom Bihoru, koji me uvijek dočeka srdačno i toplo. Te prijatne dobrodošlice nikada neću zaboraviti.

On tako vijekovima dočekuje nove generacije, ali nažalost i ispraća, oprašta se od njih. Takva je i priča koju Bihor čuva u svojim tajanstvenim žilama, ne ponoseći se njome ali je i ne zaboravljaajući.

Bihor je mjesto koje se nalazi na raskršću puteva i nerijetke su bile prilike da se u njemu steknu ljudi raznovrsnih interesovanja, životnih priča i namjera. Tako je Bihor godinama unazad bio mjesto koje je ugošćavalo i poštovalo ljude svih vjera i nacija, težeći da postigne ravnotežu u multietničkom spoju ljudi. Legenda kaže, a Bihor svjedoči.

Majsko jutro. Sunce se lagano uzdizalo iznad horizonta i svojim odsjajem milovalo je zelenu, rosnu travu koja se nekako sramežljivo pridizala dok su se krupne kapi rose još uvijek jasno uočavale na sitnim biljkama. Tu ranu tišinu koja je gospodarila bihorskom udolinom remetio je cvrkut vrabaca koji ni za šta na svijetu ne bi propustili da umiju svoja malena krila u rosnoj travi, a gromkim cvrkutom kao da su pokušavali dozvati i ostali živalj koji se budio i nastavljao da završava svoje obaveze. Začuli su se i ubrzani koraci, dok se miris majskog cvijeća miješao sa svježinom vazduha i stvarao nesvakidašnje lijep osjećaj, koji naprosto mami da se zastane i sa par dubokih udaha osjeti sva čar okruženja. Kada bi neko slučajno zalutao i susreo se s ovim majskim jutrom, u trenutku dok sunce izlazi, pomislio bi možda da sanja. Ali i san se nekad pretvori u javu.

Popločan put koji vijuga brdaščetom iznad uvale, vješto se skrivao u ozelenjelim lipama što su se grabile koja će biti bliže samoj kaldrmi i nametnuti se svojom zelenom, nabujalom krošnjom i krupnim, mezgravim listovima. Iako su te lipe odavno bile izrasle i više nego što je trebalo, niko nije ni pomišljao da neku od njih ukloni i raskrči sokače. Možda zbog toga što su voljeli osobito lipe ili je ipak posrijedi bio neki drugi razlog, to se ne može sa sigurnošću utvrditi, ali ono što je poznato svima koji su ikada prošli tim sokakom jeste to da je svaka njihova tjeskoba, tajna ili nedoumica, ostala tu, duboko skrivena u korijenju lipa i služi kao molitva za ispunjenje njihovih želja. Negdje tamo pri kraju sokaka nalazila se oronula drvena ograda koja se pružala do same kaldrme i stapala se s njom kao da su zajedno rasle. A unutar dvorišta bila je kuća rahmetli Meha Smailagića. Poginuo je nesrećno prije nekoliko godina, dok je sakupljao drva u šumi. I sada tu živi njegova familija. Žena Umihana,

ćerka Emina i omaleni sin Fahrudin. Na prvi pogled bila je to sasvim obična kućica koja nije puno odudarala od drugih. Zidovi su bili debeli i bijeli, ali ta bijela boja je imala primjesu kafene i žute i činila jednu zatvorenu boju koja je odisala drugačijom notom sentimentalnosti. Prozori sitni i višičije postavljeni, odmah ispod slamenog krova koji se uzdizao visoko i spajao u šljemenu. Jednostavnost krova je remetio jedino dimnjačić koji je stidljivo provirivao i odavao različite konture plavkastog dima.

Umihana, kao vrlo mlada udovica, uzela je sve poslove pod svoje i barabar se nosila sa svim nedaćama koje su je snalazile nakon Mehove smrti. Da je život nije milovao i štedio jasno su pokazivale oštro iscrtane bore po čelu i licu. Svaka od tih bora imala je svoju priču, znojem i suzama zalivenu. Grube i hrapave ruke su ipak imale dovoljno topline i nježnosti i uspjela je da svoje dvoje djece izvede na pravi put. Pružila im je nesebičnu ljubav i pokazala im da su istinske životne vrijednosti ono što je najbitnije u životu.

Fahrudin je brzo rastao i bilo mu je jasno da je život težak i da se sa njim treba suočiti i ozbiljno ga shvatiti. Brzo je učio i već je pomagao majci u mnogim stvarima. A Emina? Kad bi neko htio nju da opiše sigurno bi imao poteškoću kako da počne priču, baš kao što i ja sada imam. Emina je imala osamnaest godina i ona je bila djevojka za koju bi se moglo reći da je sve, samo ne obična djevojka. Nije bila kao druge djevojke. Bila je veoma lijepa, Bog joj je podario lijepo lice, rumene usne i plave oči bistre kao gorski potok, a duboke kao okean. I njena duga smeđa kosa bila je nestvarno lijepa. Kada bi hodala, a prolječni vjetar počeo da joj mrsi kosu, odavala bi utisak rajske ljepote. A ona je bila tako prijatna, kad govori činilo se k'o da riječima miluje. Dobrota joj se mogla vidjeti na licu, a vaspitanje u postupcima. Tog jutra,

dok je u Lipovom sokaku još gospodarila tišina, mlada Emina je uzela kalačku i krenula da donese vodu sa bunara. Zamišljeno je koračala vijugavim sokakom i dok je izlazila iz gustog lipovog šumarka na glavni banski put, začuo se užurban topot kopita koji se sve više približavao. Iako nije bila rijetkost da kroz kasabu prolaze konji sedlenici, Emina zastade ne bi li ugledala tajanstvenog konjanika čija je prilika postajala sve jasnija. Dok je prilazio, zadihani bijeli konj je počeo i sam da usporava, bez izričitog zahtjeva njegovog jahača, a kad je već toliko usporio sve je postalo nekako treperavo i lepršavo. I užurbani uzdasi konja, i zaigrano lice jahača, a i blistave oči mlade Emine koje su gledale u konjanika skoro pa koliko i on u njenu nesvakidašnju ljepotu. Ustavivši konja, sjahao je s kožnog sedla čiji je sam izgled odavao neku dozu prefinjenosti i odudarao od uobičajenog. Prišao je Emini, duboko se poklonio i ostrim, ali izuzetno lijepim i prijatnim glasom rekao:

– Dobro jutro, djevojko. Do sada ne vidjeh ljepšeg svanuća, ali koliko god da je ono lijepo zastidijelo bi se pred vašom ljepotom. – Sagne se i poljubi joj ruku, koju je ona bojažljivo skupljala prema sebi.

Emina je stajala nekoliko trenutaka ne vjerujući da se ovo zaista dešava, ali ubrzo joj se iskrao nespretni osmijeh na licu i pogledala je u oči mladog momka koji je po svemu sudeći bio neko ko nije često bio gost u omalenim kasabama i čija su interesovanja i životni ciljevi išli mnogo dalje od ovdašnje kaldrme. Ali, iako je to znala, Eminin nespretni glas je počeo da se odvaja od njenih usana. Pokušavala je da progovori, dok ga je gledala u lice i osjećala u njemu nešto tajnovito i zavodljivo. Njegov stav i učtivo ponašanje, koje je obilovalo ljubaznošću i prijatnim izražavanjem, te njegov neobično zavodljiv glas, odavali su utisak iracionalne

superiornosti. Imao je izrazito crnu kosu, jasno uočljive oštre crte lica i visoko čelo, tako da mu je lice odavalo dozu ozbiljnosti čak i kada nije bio ozbiljan. Ali i on je bio čovjek, imao je srce i dušu, i u njegovim venama je tekla krv. Ni on nije ostao ravnodušan kad je u prvim trenucima svitanja ukraj kaldrme ugledao djevojku duge raspletene kose, lica lijepog kao u anđela i bosih nogu, kako ga nesigurno gleda i u nedoumici ostaje nepomična na njegovu pojavu.

Gledao je u njeno lice nekoliko trenutaka, prepustivši se uživanju u tom času tišine i nježnosti, a onda, bojeći se da nije san, odluči da prekine tišinu:

– Bilo bi mi veoma drago kad bi mi rekla tvoje ime, mlada djevojko?

Emina se na to osmjehnula i ljupkim glasom odgovorila:

– Moje ime je Emina, a i meni bi bilo drago kad bih čula Vaše ime, mladi konjaniče?

Momak se zvao Danilo, imao je dvadeset četiri godine i bio je lični izaslanik kralja Aleksandra. Njegovi korijeni su ga vezali za Vasojevičku dolinu, gdje je proveo dio djetinjstva i uvijek se rado vraćao kad bi bio ponesen unutrašnjim nemirom i jakim nagonom da nađe svoj smiraj i duševni raj u mjestu gdje je napravio prve korake i spoznao svijet oko sebe.

Nakon upoznavanja otpočeli su razgovor koji se veoma brzo razvijao i u kojem su oboje predstavili svoje životne priče. I njima je bilo jasno da to nije obično upoznavanje kakvo je svako od njih mnogo puta doživio. Ovo je bilo mnogo više od toga, što se moglo zaključiti i po njihovom ponašanju i njihovim pogledima.

Dok je Danilo boravio u malenoj kasabi njihovi susreti su postajali sve češći, a njihov odnos sve prisniji. Duge šetnje po zelenim livadama, koje su se već odavno osule u

šarenilo boja i mirisa, doprinosile su njihovom zbližavanju i stvaranju međusobne privrženosti. Zaljubili su se jedno u drugo. Bila je to ljubav na prvi pogled, ljubav koja je vremenom rasla i svakog dana postajala sve jača . Pošto nisu mogli da se viđaju kad su oni to htjeli, već samo kada su to prilike dozvoljavale, ta razdvojenost, iako je bivala relativno kratka, budila je u njima nedostajanje. Navikli su se jedno na drugo. Voljela je način na koji joj je govorio i pokazivao svoja najdublja osjećanja i sve te riječi koje joj je šaputao na uvo dok su bili sami i dok ih je skrivala noć i gusta lipova šuma. A on, on je volio nju baš takvu kakva je. Brižna, lijepa, krhka i osjetljiva, a opet jaka i odlučna da se suprotstavi svemu kako bi ispunila ono što je zacrtala.

Ljubav, riječ od pet slova, a znači sve u životu. To je snaga koja ruši zidove i gradi mostove, snaga koja može da ponese na kraj svijeta, koja može da učini nemoguće. E takvu snagu je imala ljubav između Danila i Emine. Prava i čista ljubav, sazdana od iskrenosti i poštovanja. Oni su krili svoju ljubav od drugih jer su znali da će njihovo okruženje negodovati zbog toga što je on pravoslavac, a ona muslimanka. Ali njima to ni jednog trenutka nije predstavljalo prepreku. Štaviše, ta različitost ih je i privukla.

I onda kad su se izborili da život žive po svom, prkoseći svima onima koji su mislili drugačije od njih, desi se nešto neočekivano. Danilo iznenada dobija poziv za Solun, povodom državnih poslova, i odlazi sa obećanjem da će se vratiti , a Emina je ostala da ga čeka.

Danilo se nije vratio, a Emina je i dalje tu u svojoj malenoj kasabi i još uvijek ga čeka na uglu popločane uličice, u vrijeme kad izlazi sunce, i ne gubi nadu da će se vratiti.

Murat Ćorović

Mustov potok

Ako ćemo pravo, ja se ne mogu požaliti na moj život. Ono, bezbeli, nije bilo ni lako. Moglo je bit' sto puta gore i sto puta bolje. A sad, eto, imam vremena sve da pogledam, iz starosti. I šta bih drugo no da prebiram po svojoj prošlosti? Onako, sam sa sobom i sam pred sobom.

Razmišljao sam da napišem nešto o tome. Imao bih o čemu iz ovako duga vijeka. Jesam, pročitao sam dosta knjiga, i dobrija, a bogme i tanačkija. Imam i svoj dnevnik, godinama bilježim to nešto značajnije: šta se radi na imanju, ko me poseti, ko me zovne, zapisujem i ko umre u Ivanju, najvažnija dešavanja iz naše zemlje i iz svijeta, unosim i dnevnu temperaturu... Ali, ne, knjigu neću. Neću knjigu da pišem. Ja sam u životu radio samo ono što sam znao i što sam morao. E, da pišem knjigu nit' me basta, niti moram. Ovo što razmišljam zapisaću, milo mi je da to zabilježim. Eto, samo da se može čitati. A, dao Bog, imam vremena. Prošetam pro imanja, povučem uzgred za sobom koju granu s livade, onda zasednem i nešto pročitam. Imao sam nedavno knjige Huseina Bašića, pa se iz jedne priče sećam Zumbera koji, pritisnut godinama, primećuje kako čili, umire na nogama, ne liči više ni na svoju senku. E ja sam ti sad tu neđe. A odradio sam to što sam mogo stić' na ovome svijetu. Đeca su mi već dobila svoju decu, stižu i praunučad. Testament sam ostavio u sud, ovo ću ostavit da lako nađu kad mene više nemadne. Možda će nekom nekad bit zanimljivo. Milo mi je što smo ovo imovine podijelili tako složno. Umesto da svako grabi za sebe, sinovi dodaju jedan drugome. Dobro je i što sam prekršio običaj da šćerke ostaju bez nasljedstva. Kakav

je to način? Čudi me da to tako kod nas još traje. Zar i njih nijesam rodio ka' i sinove? I one su tu rasle i radile, i neka sam im dao po parcelu. I sinovi mi se sa tim slažu. Jeste da ni čitavo ovo imanje sad nema cijenu, ali neka, zemlju nit' će vuk nit' hajduk, zatrebaće nekad nekom, vremena se mijenjaju.

Rodio sam se posmrče, a to je ono kad otac ne dočeka rođenje djeteta. Pokosila ga španjolka, španski grip koji je tih godina haro po svijetu. A djetinjstvo bez oca je sakato. I u poslu i u igri, svuđ nedostaje jedna ruka. I to desna. Milo mi je što su mi dali očevo ime...

Svega je bilo za ovomoje skorodevedeset godina. I nemanja i imanja, i žalosti i radosti, i premora i odmora, svega. Daleko najgori beše rat! I ona' Drugi, svetski, što mi je proš'o preko glave, i ova' skorašnji. E, kad bih se sad mogo vratit' na dvades', i da mi ko da najveće bogastvo, al' da moram kroz rat, rek'o bih: ne, fala, neću, za čitav svijet neću. Bože dragi, kol'ko se u ratu prospe zla i krvi onija što su ni krivi ni dužni. Dobri prijatelji i dobre komšije odjednom postanu krvnici. Ođe u mojoj blizini nije bilo tako. Mi smo se ono od četres prve do četres pete muka namučili – goreli smo, ostali bez ičega – ali smo, što se golog života tiče, dobro prošli. Muslimani i pravoslavni, čuvali smo jedni druge. Bilo je poganluka, rat i dođe ka' neka prilika da se pokaže ko je kakav, da se od zdravoga zrna odvoji kukolj i šlam. No, mi smo ovde dobro prošli. Evo, ja sam u mojoj kući krio nekoliko pravoslavnića familija; kod rođaka Ahma ih je tada imalo još više. I u kući komšije druge vere, kod Đukana, dosta nas se spasilo kad je bilo stani-pani. Nije to bilo bez golema rizika, ali čuvali smo jedni druge. Pa se to pamti, i priča, i prenosi s koljena na koljeno. Kad se nedavno pred više komšija pofalih da mi, za dvades' godina kako mi je umrla žena i kako ostavljam kuću ovde na ovom haliluku u

Mustovu potoku, zaključanu i po više meseci godišnje, niko nikak'u štetu nije učinio, Drago će ko iz topa: „E, bogomi, Šećo, rat je bio, pa ni poslije rata, nikome ti nijesi ni vodu natrunio. Ni ti, ni tvoja đeca - zna se to“. Da priznam, bi mi milo što to on reče pred ljudima. I dobro ono reče, sve se zna; ništa ne može ostat sakriveno.

A pročitao sam neđe: da se u ratu ubijaju oni što se među sobom ne poznaju, zarad onija koji se dobro znaju. I to je istina. Nikad narod ne bi ratio da ga u to ne uvedu oni što njim upravljaju. Radi toga što smo ovde dvije vere - hiljadu godina mi ne bismo zaratili! Parolu „bratstvo i jedinstvo“ pocijepaše oni što im je zatrebalo da se međusobno satiremo. Sve da smo u čitavoj državi od jedne jedine krlje, neko bi našo čarku da nas zavadi. Tako je to od pantivijeka. Sve se nadam da će se nekad samo iz knjiga znat da su u prošlosti ljudi jedni druge ubijali...

Bož'a je to volja, moja sudbina, šta li, da đetinjstvo provedem bez najsigurnijega oslonca, bez oca, a sad mi ova duboka staros', opet, godinama prolazi tako, bez glavnoga oslonca – bez žene. Imam, fala Bogu, porod, petoro dece, pa unučad i praunučad, svi dobro i zdravo. I dobri su mi, i obilaze me, ne mogu se požalit' ni sam sebi, kamoli drugom. Ali, tako je to, to jednostavno mora tako: kod svija njih, ja sam dan-noć ođe, u selu i u mom Potoku, sâm, k'o vuk na kijamet. Rijetki prođu, još ređi dođu, usta mi se ubajate od šutnje... Pa često od muke sa sobom zborim, no šta ću. Mora insan da pusti glas, ako nije dibidus nijem. Život bez svoga bračnog druga... Razumije samo onaj koga to postaros' snađe. I ne zna čo'jek kimet i cijenu ženi dok je ne izgubi. Eh, šta ne bih dao da mi je sad obres', pa samo da sedi onde u krevetu, da progovorimo. Sve bih ovo što sad radim radio i pevao. Ali ne daju dva vijeka, ne.

Eto, rasto sam bez oca, bez brata, bez amidže, a i otac mi je bio jedina. I bio sam belaj, ali sam opet brzo sfatio obaveze koje me čekaju k'o siročeta. Rano sam se oženio, rano došla deca, pa sa ženom, što je bila dobra domaćica, sa vrijednom sestrom i decom koja nijesu znala drukče no kako ja kažem, sagradio sam, pa kasnije i proširio, kuću, održali smo i proširili imanje, napravili jedno od najimućnijih domaćinstava u ovom kraju. Kako? Radom... Jeste, radom, ali, nije to dovoljno. Treba znat radit. Ako hoćeš malo više od suhe kore hleba, treba znat šta i kad počet, kad prekinut i šta drugo preduzet. Gajili smo i prodavali krompir naveliko, duhan na veliko, rakije po nekolike hiljade litara godišnje. I nikad se ni na šta nikom nijesam žalio. Niti sam ikad ikoga za bilo šta prevario. Nikoga ni za groš zakinuo. Kad sam iz svih okolnih sela otkupljivao šljive nabavio sam vagu, pa usitnim pare kod Aksa u zadrugu i odmah tu na licu mesta platim. Nikad niko sa mnom nije bio na gubitak. Dešavalo se, č'o'jek na konja doč'er'o šljive, a mene svi sudovi puni i prepuni, kipi, preliwa. Šta ću, istresi one šljive na ledinu i plati. Drugi put ne, no Šemso sam reče da sijeno ima deset tovara, i plati mi toliko. Dok ga je pregonio, požali se da nije imalo više od osam. Kad sam se mašio džepa i vratio mu pare za ona dva tovara, iznenadio se, zafaljiv'o i svud to pričao. Mujo iz Crnče nije pio nikakav alkohol, a dugo je kod mene uzimao i preprodavao rakiju. Ja mu kažem koliko ima stepeni, kakva je, on uzme i kad preproda donese i plati mi, to poverenje je funkcionisalo ko sat. Ili, pomaže mi siromašak tu, na imanju, pa naveče neće da večera no bi da svoj obrok ponese đeci. A Mejruša moja mu spakuj toliko da mu sva familija može večerat'.

Vodio sam računa o sebi, ali i o drugome. Mora to tako, svak ima dušu. Čuvaj da neko ne uzdahne zbog tebe, nikako

ne ucvijeli nekadroga i siromaha. Od starina je ostala riječ: ako ti i na sedlenika dođe pred kuću i zatraži, štogod mu daj. I nemoj tuđe. Znaj za svoje a nemoj tuđe, od tuđega tuga bije. A uvijek sam bolje prolazio kad nešto poslujem sa jabanom no sa svojima. Nije zalud rečeno: „Sa svojimem jedi i pij, a ne paj“, to jes – nemaj posla...

– Što ne kupiš auto? Mogao bi ti da imaš auto – reče mi dugogodišnji šofer Stanko, dok sam još bio u snazi.

– A kako, kad ne znam vozit? – velim.

– Kako ne znaš? Eto, znaš jahat konja, a to ti je isto. Onamo imaš volan, ovde dizgine. Pa hoćeš desno, povučesh desni, a lijevo, trgneš lijevi dizgin, počeraš kad ti treba brže, i to ti je to.

Ali ne, nijesam htio auto, sfatio sam da sam za to zakasnio. A pričam sinu kako mi reče Stanko.

– Dobro ti je rek'o – veli – samo ima tu jedna krupna razlika. Konja ni silom ne možeš naćerat' da krene niz urvinu, a auto jedva čeka da sleti u provaliju. –Tako doduše i jeste, pogledaj šta pišu novine, svaki dan...

Stalno sam imao dobru rakiju i pio sam, dešavalo se i da prepijem, ali sam opet znao da stanem na vrijeme. Ima tu jedna poučna priča. Na poziv da svrate u kafanu, reče prijatelj prijatelju: „Hoću, ako ćeš da pijemo ka volovi – oni se napiju i izmaknu“. U svemu sam znao sebi da komandujem. Uz staru očevu sestru počeo sam bio i da pušim, pa kad viđoh da to hoće da me nadjača - bacih odjednom. I nikad više ni cigaru. Kad sam osetio da hoću da se udebljam i to sam preseko, ko makasama. Ljeto je, kosidba, plastidba, vršidba, a ja na svaki obrok samo po pola od onoga što bih mogo da pojedem...

Važno je da ono što radiš uradiš na vrijeme i s voljom. I da svemu znaš red. Svaku stvar na svoje mesto. Mnogo ti

manje vremena treba da nešto odneseš tamo đe je bilo, nego da ga nađeš ako ga ne vratiš odakle si uzeo.

Ovo mi pomalo liči na savete, a to nikome nije po ćeifu. Najbolje se ući od onoga što te ljukne po nosu. A, džaba, stari ne mogu da ne savetuju. Koliko su đeca ubijedena da sve najbolje sama znaju, toliko roditelji nemaju poverenja u to njihovo znanje. Ono, valja pravo, ovi novi naraštaji jesu pametniji od nas. Ali bi brže i lakše prtili uz toliko naše iskustvo. Ovoko, bez međusobnoga poverenja mnogo šta se prelama preko leđa i jednija i drugija. Mladi često ponavljaju da je zdravlje najveće bogastvo, a opet ne umiju da ga čuvaju. Život traje onoliko koliko je ćojek zdrav, ništa više. A da bi bio zdrav - oslušuj sebe, ocijeni šta možeš a šta ne, šta ti prija, a šta smeta. Ako to poštuješ, učinio si najveću uslugu svome zdravlju. Džaba ti svi doktori ako tegliš koliko ne moš, ako se prejedaš i prepijaš, ako se ne čuvaš prehlade... Ćojek je stvoren da radi, ali treba da zna kako radi i da radi umereno. I da troši i štedi umereno. Ćemu ga radiš ako uludo trošiš to što zaradiš? Sa jednako para neko će bit bogat, neko siromašan. U pitanju je mudros' vođenja domaćinstva. Gledaj da voda ne otiće nepotrebno, da sijalica ne gori ako ne treba, da se hleb ne baca, da se ne kupuju suviše stvari... I da nalaziš zadovoljstva u tome što imaš. Ćitavo bogastvo najimućnijega na svijetu, dobar rasipnik bi stigo da urniše. Davno je reko stari Skadranin: „Vidite l' ova moj jedini zub u vilici? E, kad bi' ga pustio, pola Skadra bi pojeo“. Nit' valja bit škrtica, ni rasipnik. Ako hoćeš u kafanu, ne ulazi bez para. To ti je ko da uđeš bez obraza. Štedi đe treba, ne đe ne treba, čuvaj obraz. I prištedi dok imaš, za ono vrijeme kad prifali. Ne štedi od vodenice, no od guzice. Samelji, kupi, imaj u kući, a u trošku se opruži prema jorganu. Znaj za meru, to je ono glavno. Mera u radu, u jelu i piću, u radosti

i u žalosti, u molitvi, u štednji i u trošku, u prijateljstvu, u svemu. E, ako znaš da o sebe vodiš brigu, i ako u ponašanju umiješ meru, dosta si učinio za svoje življenje. A što se tiče drugija, sa svakim pošteno, nikoga ne prevari, ne opanjkaj, nikoga ne potcijeni i ni pred kim se ne ponizi. U dobru se ne ponesi, u mucu se ne prepani, stara je mera ponašanja.

I još nešto: ne može čojek bit' dobro, a drugome činjet' zlo. Nije zalud rečeno: ko drugome jamu kopa, eto mu je! Ada, ne čini drugome ono što ne bi volio da ti drugi učini, i to ti je to. Naročito poštuj komšiluk. Preči je komšija no daljnji brat. Pomogni, đe god možeš pomogni, ali je najvažnije da ne odmažeš i da nikoga ne mrziš. Pošten čojek i onaj ko čini kak'o dobro drugome, ko ne mrzi, ta' je rasterećen i zadovoljan sobom, ponosan i srećan...

A sve mi se čini, ugniježdila se nekaka teskoba sad u ljude, u narod. Zavlada sebičnost. Hoće li bit i lukavstvo, pa nezajažljivost? I onaj ko ima, malo mu - hoće još. I neka će, to je i dobro, ali, što li su sad ljudi tako nezadovoljni? Nezadovoljni i samim sobom, nezadovoljni svim i svačim. Nas je ovde Drugi svetski rat ostavio bez ičega, goreli pa se svi našli na gojoj ledini, gradimo kolibe i busare, oremo drvenim ralom koje vuku volovi, nema kombajna, nema kosačica, nema motornih testera... Sve ručno i snagom, ali sve zajedno i složno, i s pesmom. I svakoga dana sve bolje.

Pita me nedavno unuk jesam li bio komunista. – Jesam, no šta sam – velim. On, koji mi je od svih unučadi jedini tu blizu i sa kojim sam, verovatno baš zbog blizine, najbliskiji, on radoznao, a ja željan prisećanja, pa rastovrzosmo priču. I ne samo što me vuku te uspomene, no što ja sa svojom đecom nijesam mnogo pričo, sa njih petoro gotovo samo zvanično – podela zadataka i polaganje računa za obavljeni posao. Tako je bilo dok su odrastali, a kasnije ne mogaše to baš lako da

se bitnije promijeni. Fini su mi, ti odnosi su veoma korektni, svi me oni čak toliko poštuju da nema tu nekih slobodnih ćaskanja i čavrljanja o bilo čemu. Zato mi sad dobrodošlo da unuku mezimcu kažem i više od toga što me pita.

Ono poslije rata, od četres' osme do pedeset prve radio sam u Zatonu. Milovan predsjednik Odbora zatonske opštine, ja sekretar. Neka što sam sa Milovanom bio dobar prijatelj, no su me svi Zatonci prihvatili kao da sam im bliski rod. Jedno vrijeme sam tamo stanovao, pa onda nabavih dobra konja te sam odlazio od kuće. Kako je to bilo vrijeme sloge i iskrenosti, Bože jedini!

A bio sam član Partije, kako da ne. Još prije onoga rata, Dušan i Danilo su me poučavali, davali mi knjige da čitam pa smo potom pričali o novom društvenom poretku. Eto kak'o je sad vrijeme, crkva i država barabar, a kad se setim kako su mene isključili iz Partije, da čojek ne poveruje!

Doš'o Živko Žižić na naš sastanak, bio je on tada prvi čojek Partije bjelopoljske. Neko mu beše kaz'o, pa me javno tu pred svima pita:

– Šećo, je l' istina da ti žena posti?

– Posti – rekoh.

– E, ne može tako! Ti komunista, a žena da ti posti. Ili ti iz Partije, ili ona da ne posti –gotovo ljutito će Živko.

– Mogu ja da joj zabranim, ali neću. Ona je iz pobožne porodice i tak'o je njeno ubeđenje. Ja ne postim, a ona kako hoće, neću u to da joj se miješam – rekoh takođe odlučno.

Od toga dana nijesam član Saveza komunista. Nije mi bilo svejedno. I svi iz moje Organizacije žalili su što sam isključen, neki su me nagovarali da zabranim Mejruši da posti, ili barem da nastavi krijući. Nijesam htio. Iako sam, da priznam, bio dosta mučan i često nepravedan prema njoj, nijesam se nikad pokajao što joj ne zabranih da posti.

Eto tako ti je to bilo, Džemi moj. Al' vremena se mijenjaju, nego šta. I u politici, i u standardu, i u međuljudskim odnosima, sve je podložno mijenjanju. Daj Bože da je na bolje, i jeste umnogome bolje, a vala, dosta toga je čak znatno gore no što je u mojoj mladosti bilo. Ili se meni samo tako čini. A ti, dijete moje, dobro otvori oči da prepoznaš šta je dobro a šta nije, i da znaš kuda ćeš. Uvijek je bilo i biće dosta puteva, a svako za sebe bira onaj pravi.

No, tako kako je bilo, sve je to za mene već daleka i nepovratna prošlost. Ni za čim neću da žalim. Neđe u Kur'anu se kaže: „Daj mi, Bože, snagu da mijenjam ono na šta mogu da utičem, i strpljenja da prihvatim ono što nijesam kadar da promijenim“. Eto tako je to. Kad su nekoga starca pitali je li se našivio, rekao je: – Čini mi se kao da sam na jedna vrata ušao, na druga izašao. – E, meni ne izgleda tako, ja sam se našivio. Sad mi je posebno drago što me, evo, ni u dubokoj starosti nije pritisla nikaka velika boljka. Od čitavoga tereta kroz život, to breme bi mi bilo najteže. Ma kaka me pažnja okruživala, ne mogu da zamislim sebe na postelji, bespomoćnoga i bez nade da ću ponovo na svoje noge. Bolje je i umrijet' no to doživet'. A ne bojim se smrti. Osećam da mi nije daleko, i nije me strah. Ona je dug koji se preuzima rođenjem, i ja je posve mirno očekujem. Čak, pošao bih joj u susret!

Hafiza Džanković

Moj daidža Ćamil

Neko je jako udarao po ulaznim vratima naše prizemne kuće u Šumadijskoj ulici. Majka otvara vrata i pored nje prolazi Maho, šeta usplahireno po našoj sobi i pogled mu zastaje na kutiji radioaparata boje slonove kosti, na polici ispod hatule. Hteo bi nešto da kaže ali preglasna muzika mu smeta, i on samo odmahuje glavom i jače skuplja obrve i bore oko očiju, kao da se štiti od vrelog sunca. Moja majka, kao da joj je neko vezao i ruke i jezik, samo stoji između radioaparata i Maha i gleda čoveka u oči, ne usuđujući se da pita koji je to nespokoj otvorio danas vrata naše kuće i koliko dana, meseci i godina kani ostati u njoj. Za nju, možda zauvek.

Majčin bratučed Maho odmahuje rukom i pokazuje na radio marke *Simfonija*, koji je moj otac među prvima doneo iz Beograda, i kaže mojoj majci:

„*Ugasi ta govna!!!*“

Majka po njegovom tonu vidi da ovo, nešto, nije šala. Hitro prilazi kutiji koja u ovom trenu neprimereno krešti, i ruke joj drhte dok pokušava da okrene crno rebrasto dugme, da utiša ton, a dugme kao da se zaglavilo, neće da se pomeri, dok ona muzika i dalje udara po mozgu, a Maho i dalje gleda čas u nju, čas u radio, i to traje čini mi se celu večnost, dok majka nije pomerila ruku na jednu od sedefnih tipki u nizu, pritisla je i... nastao tajac. Mrtva tišina u sobi, mrtva kao moj dajo Ćamil, što leži negde u Makedoniji, ispod Šar-planine, i čeka brata svog da dođe iz Sebečeva i vrati ga rodnoj kući, poslednji put...

Majka se uplašeno okreće k Mahu, i u strahu koji počinje

da je plavi, širom otvorenih očiju prati ga kako, onako štrakljav i nezgrapan, u crnom odelu, dugačkim korakom prilazi minderu i seda na samu ivicu. A on kao da celom svojom pognutom figurom, i zlokobnom ćutnjom govori:

„Ja, samo da ti kažem ono što moram, što mi danas zapade u amanet – i mene je teško baška i tebe, no čare mi nema ovoga dana – pa odo dalje, znam šta mi je činit i danas i sutra i prekosutra...“

Muk, koji poput snežne lavine grunu u našu kuću, prizva na tren tetka-Atifin glas, kako doziva iza kuće:

„Dabogda crko ti i tvoji golubovi, sve mi perišan počineše“, a ja već vidim kroz zatvorena vrata kako tetka Atifa, sa belom šamijom podvijenom ispod brade, šeta oko trospratnog Ćečetovog golubarnika i maše metlom za golubovima, i zavidim joj, što sada tamo trči za golubovima i radi obične, svakodnevnne stvari, a ne čeka, kao moja nesrećna majka, da joj neko saopšti tešku vest koja je brzinom munje doletela sa gradilišta preduzeća za puteve u Makedoniji.

Kao da se i on napreže da osluhne Atifin glas, Maho na trenutak skuplja čelo, jako, ne bi li još koji sekund, bar sekund, odložio početak priče, i najgore što ne zna kako da počne, kako da odveže crni, mrtvi zavezak koji mu se zaglavio u grlu, pa ni tamo ni tamo...

„Ugasi to“, ponavlja Maho, iako je u sobi mukla tišina, i sad majka izgubljeno gleda čas u njega, čas u mrežasti zvučnik radioaparata. Razvlači usta u poluosmeh, a u oči joj ušao strah i raširio ih i ukočio. I misli, još dakiku, da nahrani tračak nade, da je Maljo namerio danas da možda ispriča neku svoju tešku muku – a to i nije toliko teško koliko se njemu na tren učinilo – pa da mu kaže:

„Polako, Maho, za sve ima lijeka... Kad ima vijeka, ima i lijeka“, a uspeva samo da izgovori:

„Ti, Maho, Boga mi, ka da si mi danas zinat došo.“ I sve misli, sad će sunce da grane, osmehnúće se Maho, skinúće sa čela onu crnu gutlu, pošaliće se, uvek je voleo da se šali...

Ponada se majka na tren i ne gleda više Maha u oči, nego se okreće ka šporetu i hvata se za džezvu, i u tom trenu, čini se, sve je isto kao i obično, kad Maho svrati usput, i sad će zamirisati kafa i zabeleće se kocke šećera na bakarnoj tabli i jedna kap bistre vode slivaće se telhanom niz tanku staklenu čašu, a majka će podviti nogu poda se i sesti na drugi kraj mindera...

„E vala, svojto, bolje da ti danas nijesam vrata otvorijo, a da je do Bog da ni ja jutros oči nijesam otvorijo.“

Majka vraća džezvu nazad, u isti položaj u kojem je malopre zatekla, kako se suši posle jutarnje kafe, i dok se sporo okreće, lice joj plavi detinji strah, i ne usuđuje se da progovori, jer ako progovori mora da pita, a ako pita mora da čuje onaj haber što čuču iza smrknutih Mahovih veđa, i kao kad se podzemne ploče dodirnu pred razorni zemljotres, dok svet još nije počeo da se ruši, tlo pod nogama počinje lagano da izmiče. I sve pod njom i oko nje počinje da se ljulja, i drveni pod i šporet, i zidovi i svetlozeleni kredenac i minder zasrtrt šarenim stazicama i Maho na njemu, suv i koščat, u crnom odelu.

A u mislima joj je samo on, njen mlađi brat. Najmlađi i najvoljeniji, i jedini on je daleko, i jedino njemu je moglo nešto da se desi. Svi ostali su tu, i nekako žive svoje mirne, obične živote, a on, on što je uvek sve hteo da kaže, i samo njoj da kaže, i on što ga je jedva čekala da dođe, a retko je dolazio, i uvek se plašila da mu se nešto ne desi u putu, i evo, sad se desilo, i znala je da će se njemu desiti, i to baš njemu što joj ispod srca spava, i što ga je pokrivala kad su bili deca, kad se otkrije noću, a stalno se otkrivao, i nemirno

je spavao, i grdila ga je svaki put dok ga pokriva, i ljutila se kad mu zatekne hladna, gola leđa i ljubila ga dok ga grdi, da ga ne uplaši, da mu u san ne udari.

Glas hodže sa Šaronjske džamije preseče Maha u pola reči. Prozborio je više za sebe, i više kroz zube, i gledao u pod kao da i hoće i neće, a mora... i oboje uglas počеше učiti Šehade, i njoj, dok uči Šehade, opet sećanje udari u glavu... nikad ruku nije digao na nju, nikad glas povisio, ni da se pomaskari, i zadnjih godina odlazio i dolazio s tugom u očima, i tu tugu lećio odlazeći povremeno nekoj ženi u Crkvine a vraćao se još tužniji i nesrećniji, i ostajao u primaćoj sobi dok se ne naspava, gledala je njegovo lepo, sveže obrijano lice, i kao zift crnu talasastu kosu, i pramen što mu pada preko čela, i tad bi ga se nagledala i oželela... I dok ponavlja Šehade opet počinje da je parališe stara misao: uvek su joj odlazili oni koje je najviše volela – prvo majka, malo je i pamti, pa sestra, duša i zaštitnica njena, pa sin, rana neprebolna, i evo sad...

Kad joj je majka Halima umrla on je nastavio da joj daje izgubljenju majčinsku ljubav, a donosio je svoju ljubav i naklonost drugačije od njihove majke, i drugačije od svih drugih, i dok su bili mali i kasnije kad su odrasli – galameći još sa sokaka, dok se još za kapiju nije uhvatio:

„Sestro moja, oko moje, evo tebi tvoje radosti!“

Majci bi srce zatreperilo, i trčala bi da ga zagrlji i priljubi lice uz njegov namirisani obraz, a da ne mora Mejri preko puta lagati kako nije dolazio, jer sigurno ga je čula, a onda bi čekala da ode pa da dotrči, da ispituje majku gde je bio i kad će opet doći.

„Ama Đulo“, pravdala se naša mlada komšinica Mejra mojoj majci, „nisam ja ahmak, aman, znam da ima ženu i decu, ada, onako mi merak, eto, samo da mi se nasmije,

promuhabetim riječ, dvije... Aman, nisam hadalj, da me svijet vidi. I tako jedva čekaju...“

Hodžin glas sa Šaronjske džamije postaje tiši, poziv na namaz se privodi kraju, a majka zna: kad hodža završi, i kad ona završi svoju dovu, spustiće ruke na kolena i pogledaće Maha u oči, pa će prisloniti dlan desne ruke na grudi da pridrži srce, ako bude naumilo da iskoči ili da prepukne.

„*Hajde, Đulo, sedni“*, izgovara njen amidžić, i sad mu tek sagledava oči, crvene i podbuhle, i zna da više nema nazad, spustili se šašovci i primakli se zidovi, pritiskaju joj lopaticu i ramena i grudni koš, i potiljak, i slepoočnice, i sve joj guraju u jedno.

I čudi se... plafonjera i zidna lampa se približavaju i svetlost im se stapa u snažnu crvenu buktinju, koja je brzinom munje udara pravo u čelo.

Ne čuje Mahov glas, samo vidi kako se on nadvija nad njom otvarajući i zatvarajući usta:

„*Polako, Đulo, sve je od Boga... Još jučer prije podne je strado, rahmet mu duši. Dok je radijo, sagnuo se da makne kamen ispred buldožera, i kočnica se otkačila...“*

Prestaje govoriti, i panično se okreće prema meni:

„Šta si zinula? Da' mi odma čašu vode. Pohita!!!!!“

Mela Hadrović – Murić

Zehrina sudbina

Priča o Zehri je samo jedna od bezbroj ispričanih i neispričanih životnih priča o sudbinama mladih bihorskih djevojaka, čije živote nerijetko zavije u crno obijesni hir, ili urođena drskost nekih seoskih momaka.

Sjećanja i priče datiraju još iz početka devedesetih. Jesen je i te godine bila topla, iako su hladne noći već prizivale surovu zimu. To je vrijeme kad počinju da se spuštaju jesenje magle, vrijeme kad samo suri orlovi mogu opstati iznad mračnih brda, vrijeme kad je sve tako strašno – kao i sudbina čovjeka koji se vječno bori da pobijedi okrutnost planine. Tišina i tuga su dio tog svijeta, kao što je i sami život okovan bolom, ali i nadom da će sve biti vrijedno nečega ljepšeg, i nadom da će sve biti bolje.

Na kraju sela, odmah na domaku šume, bijaše kuća seoskog domaćina Hamze. Skromno dvorište ograđeno tarabama, a malo iza, nešto nalik na štalu ili kakvu ostavu. U tom okruženju rasla je Zehra kao najljepši cvijet. Sreću te male i skromne porodice dopunjavala je i Zuhra, starija sestra – koja već bješe stasala, a čijoj ljepoti su se divili svi momci, ne samo iz njihovog sela već i šire. Otac Hamza je bio siromašni domaćin, uostalom tako su približno svi živjeli. Krasili su ga časnost i poštenje, a patrijarhalnost i gledanje na život iz onog običajnog ugla, bili su njegova stvarnost. Njegova posebna briga bile su njegove kćeri. Strepio je da im se nešto ne dogodi, da ih neko ne prevari, pa možda odu i u neku tuđinsku kuću – što on ne bi želio. Ali vrijeme i sudbina će učiniti svoje. Starija od dvije sestre će uskoro spoznati gorčinu onoga što je ranije samo slušala u strašnim

pričama. Toga dana, neko je morao donijeti vodu sa seoske česme. Rada da pomogne, uzela je sudove i pošla na česmu. Dan je bio kišan, a nebo tužno – no kad se već nalazila blizu česme, iza čestara je vidjela mušku figuru koja se hitro primicala česmi. Bio je to onaj isti Ismet na koga je selo budno motrilo, a majke upozoravale djevojke da ga se klone.

Uplašena, Zuhra ostavi sudove i poče bježati. No ne bi malo – Ismet je sustiže, dohvati za usta i povuče u obližnji šumarak. Bila je tu grčevita borba da se odbrani. Svakako, muška snaga bi jača, Zuhra izgubi svijest od udaraca ovog napasnika, a istovremeno izgubi i bitku da sačuva svoju djevojačku čast i ponos, bez čega život u ovoj seoskoj zabiti i nije više bio život.

Kada se osvijestila, Ismeta više nije bilo. Sva izmrcvarena i poderane odjeće, ona se dovuče nekako do hajata svoje kuće. Tu je nađe majka i onako skamenjena, skrhana do boli, shvati šta se dogodilo na česmi. Ona je nije pitala šta se desilo, čak joj se nije ni obratila. Je li to djevojka postala nešto drugo, izgubila svoje ime i identitet i pretvorila se u predmet? Majka u kecelji i sa prerano ostarjelim licem će ćutati kao kamen. I djetetu svom reći će da ćuti, a otac nikada ništa neće saznati. Tako je oduvijek bilo, žene su nosile tajne u grob, a svijet se pretvarao da ne vidi. Samo mlađa sestra će znati, jer je i bilo potrebno da sazna istinu.

Sreća za kakvu se znalo, neće se vratiti u njihov dom. Život se nastavlja, ustaje se rano, obavljaju se poslovi u polju i kući i pokušava se na sve zaboraviti. Ponekad im je to polazilo za rukom, no nakon napornog dana dolazila je noć. Naslonjena na jastuk, mlađa sestra gledala je u nepomičnu figuru starije, koja se bojala da kao nekada spava ispod prozora sa kojeg je voljela da posmatra mjesec. Sada je više nije privlačila usijana kugla na nebu, niti zvijezde koje su je

okruživale, sada je sve bilo nebitno.

Kako zlo nikad ne dolazi samo, godine koje su potom naišle, donijele su novu nesreću, ali sada njenom mlađoj sestri.

Jedne večeri kad Zehra ode da napoji i pomuze kravu, ču se kao da nešto udari. Djevojka se okrenu i ugleda surovo, divljačko lice istog onog napasnika koji je uništio život njene sestre. Ona se trže, htjede da uzme vilu – no Ismet bi brži, uhvati je nekako za ruku, drugom rukom začepi joj usta i povuče je u čestar iznad štale. Zehra se batrgala; nije mogla da pusti glas, ali je zato udarala nogama o tlo – njene dimije vukle su se po zemlji. Ismet, koristeći zadnji atom snage, u želji da ugrabi najljepšu djevojku u selu, bio je odlučan da učini ono što je naumio. Kada je bio siguran da je više niko neće čuti, skide ruku sa Zehrinih usta i zaprijeti joj: „Ako budeš vriskala, ja ću te ubiti.“

Zehra nije ućutala, vriskala je i zapomagala, njen glas je odjekivao vrletima – no niko je nije čuo. Tako kako je Ismet i procijenio.

„Idi ispred mene“, naredi joj Ismet.

„Neću“, odgovori Zehra.

„Hoćeš, hoćeš. Uskoro ćeš biti moja žena, jesi li čula?“

Zehra je plakala, no njene suze nijesu mogle otopiti kameno Ismetovo srce.

Krenuli su šumskim stazama. Noć je bila hladna, a Zehra oskudno odjevena. Drhtala je što od straha, što od hladnoće. Pred zoru su stigli u jedno udaljeno selo. Sjeli su na proplanak, Ismet opet zaprijeti: „Slušaj ti, mala, ako kažeš da si zorom pošla, ja ću te ubiti.“

Spustiše se u selo. Tamo su ga neki ljudi poznavali. Reče im da vodi sestričinu kod tetke u susjedno selo. Pošto se okrijepiše u jednoj kući – nastaviše dalje.

Brzo je prošao taj kratki jesenji dan. Opet je došla zlokobna noć, koje se Zehra mnogo plašila. Jedva se vukla kroz šumu, ta strašna noć kao da je nagovještavala tragediju koja će biti žešća od svih tragedija što su se dešavale na prostorima Bihora. U Zehrinoj glavi samo je bila prisutna misao: kako se spasiti od ovog siledžije.

Ismet nije vodio Zehru šumskim putevima, bojao se da ga neko ne primijeti, da ne nabasa na potjeru. No potjere nije bilo. Niko nije mogao pretpostaviti da je Zehra oteta. Svi su mislili da je ona pobjegla za nekog momka i čekali su da ih taj neko obavijesti. Vrijeme nije radilo za Zehru. Majka Paša, samo onako za sebe, naslućivala je zlo. Nije smjela javno da progovori, jer je pred sobom imala Hamzu koji vjerovatno ne bi mogao da se uzdrži od osвете kao nepisanog zakona toga kraja.

Noć se provlačila sa svom svojom mučninom, kao nešto beskonačno što slama ljudsku dušu, a istovremeno daje nadu Zehri – da će možda uspjeti da izmakne rukama ovog opakog čovjeka, koji u sebi nije imao ničeg ljudskog, već je živio bez moralnih ograda, razmišljanja i samilosti. Odgovor na Ismetovo ponašanje nije postojao, ili ga bar normalni čovjek nije mogao naći.

Hodajući tako šumom, dođoše do jedne male čistine. Tu se Ismet osjeti bezbijednim. Noć je ionako postajala sve hladnija, magla sve gušća, a haljetak zadjenut u djevojačke basmene dimije, odslikavao je Zehrinu figuru koju je mogla izvajati samo majka priroda. Ismet naredi Zehri da stane, što je bilo dobro, jer ona ionako nije mogla dalje. Sjedoše na neke trule panjeve, Ismet založi vatru, a djevojka priđe da se ugrije i dobro se zagleda u iskre koje su skakale iz šumskog ognjišta. Pošto se malo zamisli, ona shvati da u toj vatri i njenom izgaranju, ustvari vidi svoj život.

Kako je vatra gorjela, na kraju se gotovo ugasila. Ismet joj naredi da prikupi još drva. Ponovo je sjela pored vatre, a naspram Ismeta. Ismet je nešto pričao, ali ona ga uopšte nije slušala. Njene misli su bile usmjerene u drugom pravcu.

Najednom je Ismet zahrkao. Zehra je vidjela da on ustvari spava. Pored njegove klonule desne ruke, bila je sjekirica kojom je Ismet krčio šumu. Na oštrom širokom sječivu vidio se odsjaj vatre. Zehra pogleda sjekiru i bez razmišljanja posegnu za njom, zatim se izmače jedan mali korak, podiže sjekiru uvis, zamahnu njome, i zari je u Ismetovu glavu. Krv linu, popraska Zehru po licu i odjeći. Ona onako razjarena, puna straha, nije znala šta se desilo. Jedina prisutna misao je bila da treba što prije da pobjegne, jer se plašila i mrtvog Ismeta.

Jureći i spotičući se kroz šumu, ona baci sjekiru u grm pored puta, a onda nastavi bježati prema selu – gdje je tražila spas. Bila je već zora kada se Zehra našla u selu. Prvima na koje je naišla, ispričala je šta se desilo. A oni, imajući pred sobom tu sićušnu djevojku sa dječijim licem, s nevjericom su prihvatili ono što im je ona pričala. „O bože, ko je ovo ispred nas? Možda je šejtan...“ No ipak odlučiše da joj pomognu. Odveli su je do prve policijske stanice. Kada se našla u istražnom zatvoru, Zehra je uvjerala istražitelje da je to učinila kako bi sačuvala svoju djevojačku čast, a bogme i život.

Razmišljajući u pritvoru o svemu – Zehra konačno shvati da nije lako biti žena u seoskoj zabiti, gdje i dokazivanje istine ide teško. A sud, ko sud – slijedeći samo neku svoju logiku, pokuša da okrivi ovu nevinu djevojčicu za Ismetovu smrt. Zehra je imala sedamnaest, a Ismet četrdeset godina.

Za to vrijeme u njenom rodnom selu, na malom seoskom groblju, obavljala se Ismetova dženaza. Negdje pred samu ikindiju, ču se glas hodže. Taj glas kao da prizva ljude da

izađu iz svojih trošnih kuća, kako bi se čula istina. Na kamenu gdje se postavlja mejt, bješe tabut pokriven zelenom čohom – to bijaše tabut Ismetov. Pored već iskopanog groba, stajahu dva radnika kojima je Opština platila da iskopaju grob i zatrpaju tabut.

„Šta je tražio to je dobio“, bili su komentari seljana, koji su u duši slavili smrt ovog napasnika.

Nebo nad Zehrinim selom kao da se počelo razvedravati. Postajalo je sve plavetnije – kao što će biti i budućnost ove hrabre djevojke.

Afan Latić

Čiča

Probudilo me zvono okačeno o Belin vrat. Zašto smo je tako zvali, ni dan-danas ne znam. Znam samo da je amidžić Sejfudin bio neprevaziđen u nadijevanju imena bravima i govedima koja smo to kobno ljeto neprestano čuvali. Galja, Mrka, Pobjegulja, Šarka, Poskok (ime teleta), Došljak (ime ovna) itd., bile su neke od njegovih bravura u nadijevanju imena. Razlog vjerovatno leži u tome što su sve, zapravo, bile sušta suprotnost u odnosu na boju ili drugu neku karakteristiku. Bela je bila doslovce crna ovca. Imala je neodoljivu potrebu da hara tuđe njive i livade, što nam je katkad znalo napraviti poteškoće sa vlasnicima imanja, koji kao da su bili ukopani negdje u njima: pojavljivali su se istog trenutka i gundali što dopuštamo ovci da tamo zalazi.

Čuvanje ovaca mi je u početku bilo mrsko. Ali kako je vrijeme odmicalo, polahko sam počeo osjećati draži tog posla. Svaki raspust smo ja i brat bili slati amidžama na selo, ne bismo li se „malo popravili“, kako je naša mati imala običaj govoriti dok nas je krupnim, mutnocrnim očima, oboljelim od katarakte, gledala kao manje nego što zapravo jesmo. Sejfudin je bio često nasmijan plavokos dječak zelenih očiju, osam godina stariji od mene. Osrednje građe i jakih kostiju, bio je nevjerovatno brz. Kako su mu ostala braća i sestre bili tamnije kose i puti, moj otac ga je ironično prozvao Belov.

Nigdje kao na selu život ne odiše teškim radom. Znoj, kao posljedica teškog fizičkog posla, za sobom je stalno vukao i druge oštre mirise. Zatvorim oči i žive slike seoskog života se odmah pojave: suha trava, stajsko đubrivo, otkosi sijena,

plastovi, ovčija vuna, štavljena koža, lavež pasa, zvona goveda i ovaca u trku... na ramenima rođaka sudaranje vila i grabulja, nošenje kosa i bruseva, kočeva, suhoga granja... Povici ljudi na mobama u drugim krajevima sela odlijegali su zajedno sa reskim fijucima kosa. Zveket oštrenja istih i njihovo klepanje i sada zvoni u ušima. Osojnice i Radmanci, gordi i ponizni u isto vrijeme, kao da govore: „Evo vam trave i sijena, vi nezahvalna skupino što sebe ljudima zovete! Malo li vam je, pa još grabite!“ Ta slika je i dalje živa dok posmatram isti prizor s ove strane puta kod nekadašnjeg autobusnog stajališta i Zem-zadruge Trpezi, koju još pamtim iz dana kada smo nosili vrganj na otkup.

Šest i pol je bilo ujutro kada smo ja i Sejfudin potjerali ovce uz gaj prema Misinjim lazima, sa komadima hljeba, sirom i vodom sa studenca natočenom u čuture. Pošto bi nastupilo podne, Sejfudin i ja bismo ovce tjerali daleko u podnožje trpeških planina ne bismo li se kasnije primakli Metaljci. Pamtiću je po tome što sam jednom na njoj „namjerno“ izgubio desnu patiku trčeći da vratim Belu i njeno društvo. Kad kažem *namjerno* velim to s razlogom: kada sam u trku osjetio da je s noge patika skliznula i otkotrljala se daleko od mene, vraćajući se po nju, u njenoj blizini se niotkud pojavila zmija. Zaledio sam se u trenutku. Brže-bolje sam se dao u bijeg, tako, samo s lijevom patikom na nozi, otjeravši desnu dođavola. Kad sam se pred Sejfudinom pojavio onako hramajući, uprljan i od trnja izgребan, počeo sam plakati. Njegov smijeh se u tom trenu prolomio tako da je zazvonio cijelom šumom, njihajući grane kao nekakve pogrešno napisane note u staroj kajdanci.

Metaljka je, zajedno sa Misinjim lazima, bila poznata po fudbalskim igralištima. Svi momci iz susjednih sela bi se u predvečernjim satima sastajali kako bi *ukrstili opanke*.

Neki su, pak, bosonogi igrali, ubjeđujući nas ostale, valjda od stida zbog siromaštva i neimaštine, kako su brži od drugih, koji imaju opanke ili patike. Bez obzira na sve, bili su to ponosni i na trenutke przničavi momci sa stalno istim uprljanim majicama, koji su svoju neimaštinu zaboravljali na trenutak kada bi davali golove, misleći da su Bebeto, Raveli, Ronaldo... Golovi, pravljeni od mirišljave borovine ili ljeskovine, više su podsjećali na noge u trku, ali nam to nije smetalo da živimo dane neopterećene neizvjesnom budućnošću, koja, gle ironije, nije više što je onda bila. Lica sam im gotovo zaboravio, ali ruke prekrivene ranama i žuljevite dlanove, kao posljedicu teškog fizičkog rada, ne vjerujem da ću ikada.

***

I on je bio tu. Čiča.

Ne, nije u pitanju nikakav starac. Nego mladić, ako se za njega takvo što i može reći. Preciznije: beba-dijete-odrastao čovjek, sve u isto vrijeme. Imao je oštru i crnu kosu, kao da su vlakna četke za čišćenje odjeće. Krivog nosa i mutnoplavih očiju, teškog zadaha i vazda neopranih zuba, na sebi je uvijek nosio crven džemper i kariranu košulju ispod, čiji su krajevi bili potrgani. Crne somotne pantalone uvučene u vunene čarape, bile su njegov zaštitni znak. Bila kiša ili sunce, uvijek je tako bio odjeven. Niko mi nikad nije znao kazati, čak ni mnogo kasnije nakon tog kobnog i nevjerovatnog ljeta, koliko je tačno imao godina. Da stvar bude još misterioznija, niko mi nije znao reći kako mu je pravo ime. Niti se znalo ko mu je otac. Njegovu mati, Umihanu, kada bi pitali, odgovarala bi: „To je čičin sin! Šta te briga kako se zove i čiji je?!“ Otuda su ga i prozvali Čiča.

Mahrane napola prebačene preko glave, pogrbljena i sa

cigarom u ustima, onako krezava, otpuhujući i mrmljajući nešto, Umihana bi, sjećam se, nastavljala da se penje prema svojoj kući, smještenoj nedaleko od amidžine. Istina, njena kuća me je često podsjećala na one strašne i usamljene kuće u horor filmovima, ili pak onu kuću od čokolade, koja je prevarila Ivicu i Maricu. Na kuće iz kojih stalno vreba neko zastrašujuće lice da te uvuče u tamošnje odaje. Neki su govorili da je Umihana, sada već rahmetli, vremenom postala vračara. Spočetka je pomagala ljudima, na neki način koji je u snu naučila. Kažu da je spavala četrdeset dana i nakon toga počela dobijati vizije. Ali je sve krenulo naopako kada joj se rodio Čiča. Govorkalo se i da je kopile, te da je njegova mati, zbog stida i usuda sudbine, prestala izlaziti međ' ljude, osim kad je morala. Kažu da je otada stala odmagati ljudima: viđali su je u sitne sahate okolo tuđih kuća, mrmlja nešto i baca, navodno, nokte i kokošiju krv, ne bi li, valjda, na taj način povratila točak sudbine, koji ju je pritisnuo i upio u sebe, zadržao u svom crnilu.

Neki su tvrdili da Čiča ima godina osamnaest, drugi dvadeset i šest, treći trideset; neki su zbijali šalu govoreći da je on takav i došao na ovaj svijet, da se ni rađao nije, da se pojavio niotkud.

Seoski đilkoši, koji su svoje vrijeme ubijali tražeći „žrtve“ za njihove neslane šale, često su ga zadirkivali spominjući mu „onu rabotu“, vukući ga za uho ili nos, našto bi on počeo da se bacaka rukama i mlati njima po zraku. U tom momentu bi navalila bujica suza i krici od kojih me i danas žmarci podiđu. Bježao bi netragom, nakon toga, i opet bi se pojavljivao naredni dan. U tom smislu je uistinu bio nedostižan: za kratko vrijeme je, u to sam bio ubijeđen, mogao da pređe velike razdaljine. Kao da su ga *vile nosile* iz jednog mjesta u drugo.

Nije bilo mjesta, gdje god smo čuvali ovce, a da se on nije,

kao iz zemlje, pojavljivao i zastajao blizu stada, bez obzira koje je doba dana bilo. I samo bi stajao, onako, nepomičan. Katkada je znao usmjeriti desnu ruku k nebu ili u pravcu nekog brda, put rijeke Popče ili Savina Bora, pa bi počeo ispuštati takve glasove koji se mogu podvesti ovako: kako opisati nešto što je bilo nalik gugutanju goluba u ljudskom suretu, a opet nije golub? Kako opisati nešto što je nalik magarećoj revu, ili oglašavanju pasa dok se kolju, opet u ljudskom suretu? Od njega vas nije bilo strah dok stoji nepomičan, ali kada bi progovorio, ili bolje reći pokušao govoriti, onda bi se žmarci u kičmi ledili.

Stalno je hodao sam. Ljudi su svjedočili da je u isto vrijeme viđen u Beranama, na stočnoj pijaci, dok su ga drugi posmatrali kako stoji na obali rijeke Popče i zuri u duboki vir, upirući prstom prema zelenoj vodi kao da je ugledao nekog sebi bliskog. Nas bi stari Šefkija, dedo rahmetli, znao upozoriti da mu ne prilazimo i ne diramo ga, jer je po njegovom uvjerenju on bio, što se veli, *dobri*.

Ono što mu je naročito bilo svojstveno jesu odlasci na mjesto poznato u narodu pod imenom *Tičin grob*. Iako su mnogi tvrdili da je tu ukopan neki turski vojnik, ta tvrdnja nikada nije dokazana, niti je dokazano da u toj maloj livadi okruženoj klekama i borovima uopšte ima nečiji grob. Ljudi koji su tuda prolazili, mahom autima, a ponekad i pješice uz Progone, blizu groblja, često bi ga zaticali kao i na obali Popče, kako im odmahuje rukom ili pogleda upućenog prema nebu. Kao da je Boga molio da se nešto iznenada desi. Kada bi ga vidjeli u takvom stanju, znali bi bježati od njega, onako preplašeno, da im se šta ne desi istog trenutka.

Tako se tog ljeta dogodilo nešto što je, na prvi pogled, uobičajeno da se događa. Naime, to popodne, sjećam se, dok smo čuvali ovce, u prolazu nam je prišao jedan načelavo

ošišan dječak, izvjesni *Kešiša* (pravo ime mu je, ako se ne varam, bilo *Almir*). Pomalo je zamuckivao dok je govorio. Znao sam ga sa fudbala. Meni i *Sejfudin*u saopštava, trudeći se da sakrije govornu manu dok smo jeli hljeb sa sirom, da je izvjesnom *Dautu* opljačkana kuća. Po nekoj liniji, saznao sam iz priča rodbine, bio je to neki dalji rođak koji živi u Švajcarskoj. *Amidžić* je nekako slavodobitno prokomentarisao: „Dođe šejtan po svoje, kad-tad! Ne možeš zlo činiti a dobru se nadati!“ A *Kešiša* je uz odsječno pljuckanje i uzdah koji prati jedno dugo *eee* odobravao njegove riječi. U jednom trenutku *Sejfudin* mi reče: „Brate, ako ti nije teško, idi vrati *Belu*. Čini mi se da je krenula ka *Selmovoj livadi*.“ Bez pogovora sam to učinio. Štaviše, trčanje za ovcima sam uvijek doživljavao kao svojevrsnu utrku u kojoj pokušavam da pretekнем cijelo stado. Nekada sam uspijevao, jer bi ovce same skrenule sa moje zamišljene rute, i tako me ostavljale u trci sa samim sobom. Ne sjećam se koliko puta sam tako sebe pobijedio, ali porazi i dalje više obješeni o jednu mladu brezu na kojoj to ljeto urezah svoje ime i datum.

***

Naredno jutro mi *Sejfudin* reče da ćemo sljedećih nekoliko dana ovce čuvati nedaleko od kuće. Nekako je tih dana bio šutljiv više nego inače, bez poznatog smijeha i osmijeha, onako sav utonuo negdje u sebe i svoje misli. Kao jedanaestogodišnjak kako sam uopšte mogao i znati kakve sve tajne ljudski pogledi i osmijesi mogu skrivati? Iako je tada tumačiti svijet i ljude, bilo mnogo jednostavnije: ako se smije radostan je, ako plače tužan je. Ako priča – priča; ako šuti – šuti. I to je bilo to. Tek mnogo kasnije izgubiću se u lavini hladnog snijega i vulkanske lave što spavaju u svakom čovjeku.

Dan je protekao uobičajeno. Sa hljebom i sirom, te flašom svježe vode koju smo punili na studencu, kretali smo iza ovaca. Pošto bismo stigli na odredište posjedali bismo, i uz povremeno čupkanje slamkastih travki, koje su nam bile zamjena za čačkalice, zurio bih negdje u daljinu, put Savina Bora ili Petnjice. Kao neko ko daje sve od sebe da upije mudrosti seoskog života, slušao sam Sejfudina kako predviđa da će poslije ovolike omorine pasti kiša. Taj mir bi jedino remetilo Belino zvono, koje bi nas povremeno podsjećalo da moramo uputiti pogled prema njoj. I kao da je osjećala to, svako malo je znala krenuti u tuđe livade. Tako se, valjda, pravila važna.

Negdje pred sami akšam, Sejfudin me zamoli da sam otjeram ovce prema kući. I nije ovo bilo ništa novo, jer sam i ranije to povremeno radio dok bi on, rekavši mi u svom stilu: „Idem da vidim mladu“, odlazio negdje u nepoznatom pravcu. Ja sam njegovu tajnu ponosno čuvao. Osjećao sam se velikim zbog toga, premda tada nisam znao da tajna između dvoje nije više tajna.

Goneći ovce s prvim akšamom, znao sam da moram proći pored *Tičinog groba*. Nije me bilo strah, jer sam očekivao koga mogu tamo zateći. Više me je bilo strah samog imena mjesta nego eventualnog susreta s Čičom. Sa štapom u rukama, i „švajcarcem“ u zadnjem desnom džepu, kojeg sam dobio na poklon od Sejfudina, osjećao sam se koliko-toliko sigurnim. Tupo zamišljenom, zagledanom u ovčije runo uz mahanje štapom, kao da mi se učinilo da čujem nečiji zbor. Kako sam se približavao *Tičinom grobu* govor je bivao jasniji. Sjećam se da je u tom momentu utihnuo ezan na petnjičkoj džamiji, oglasivši da je vrijeme akšamu, kada sam požurivši ispred ovaca dotrčao do *Tičinog groba*. Ono što sam vidio sledilo mi je krv u žilama i ukopalo me

u mjestu. Čiča je razgovarao s nekim! Ustvari, ni sa kim! Jeza je dostigla vrhunac kad sam ga čuo kako jasno i glasno izgovara: „Sejfudin, Almir, Irfan i Damir! Dautova kuća! Sejfudin, Almir, Irfan i Damir! Dautova kuća!“, a to mu objašnjava neko nevidljiv ispred njega, dok on potvrdno klima glavom i izgovara ove riječi. Ne znam šta je bilo gore u tom momentu: to što Čiča govori, to što se mjesto zove *Tičin grob* ili sama pomisao da Čiča „razgovara“ s nekim Tičom, koji se digao iz groba! Vrisak koji sam ispustio u tom momentu prolomio se cijelim Progonima, izazivajući jezu u svakoj travki i grani koju sam mogao pred sobom vidjeti. Od prevelikog straha sam počeo trčati, bacivši štap i ostavivši ovce iza sebe. Ne vjerujući svojim očima i ušima, stekao sam dojam da sam počeo ludjeti. Možda je san, pomislio sam. Lanci razuma su pukli u nekom momentu i doveli ga do crvene linije ludila. Osjetih tup udarac u čelo. Posljednje čega se sjećam prije nesvjestice, bile su nečije ruke koje su me uzele. Nisam mogao misliti. Tada sam osjetio blaženo umiranje svog tijela.

***

Naredno jutro kiša je sve iznenadila. Nakon što sam se probudio, osjetih bol u glavi. Prvo što sam jasno čuo bilo je kako amidža u drugoj sobi govori da od sijena ove godine neće biti ništa, pa sad još i ovaj taksirat. Svi su nekako bili uznemireni i raštrkani po cijeloj kući, ulazeći i izlazeći bez da iko išta govori. Ali ne zbog onoga što se meni desilo, kako mi se u prvi mah učini. Čuh i očev glas gdje dopire iz sobe, u isto vrijeme pokušavajući da razaznam i druge glasove koji su upadali u priču. Slutio sam da se nešto ružno dogodilo. Ja sam i dalje ležao u spavaćoj, sa oblogama na čelu. Amidžićna Ramiza uđe, prinese mi čaj i reče: „Lelo“, tako mi je tepala,

„sinoć te je Sejfudin donio na ruke. Reče da si pao negdje trčeći uz ovce i da si se ubio u glavu. Ne boj se, biće ti bolje.“ Potom hitro izađe iz sobe. Dok su vrata dnevnog boravka bila otvorena, mogao sam čuti cijeli njihov razgovor. Bili su tu svi: amidže, tetke, strine, sestre, brat, mati, otac... Čuo sam šuškanje papira. Odjednom začuh očev glas kako čita: Sejfudin, tog i tog prezimena, sin toga i toga, rođen tog i tog dana te godine; Almir, tog i tog prezimena, sin toga i toga, rođen tog i tog dana te godine; Irfan, tog i tog prezimena, sin toga i toga, rođen tog i tog dana te godine, i Damir, tog i tog prezimena, sin toga i toga, rođen tog i tog dana te godine, terete se da su dana 17. 07. hiljadu devet stotina devedest i neke godine, udruženim djelovanjem izvršili krivično djelo pljačka kuće, u vlasništvu izvjesnog Dauta, tog i tog prezimena, trenutno nastanjenog u Švajcarskoj, itd. Mati, strina i sestre su plakale, s nevjericom uzvikujući da to nije moguće. Znajući mog oca, on je tražio da se ispitaju svi detalji i da se ne žuri sa osudom ili odlukom.

Ja sam ustao i pojavio se pred njima. Samo su me ovlaš pogledali i tupo rekli: „Kako si, sine?“ Niko me nije htio ništa posebno pitati. A istina je vrištala u meni. Otkako znam za sebe, svi mi tražimo neku istinu, ali nije li najteže reći da ste je našli? Mnogi su zbog toga proglašavani ludim! Tada sam i ja pomislio da sam im rekao istinu, ispričao ono što sam vidio, doživio. Ili mi istina nije dozvoljavala da je izgovorim, jer bi odmah stala da me davi? Na moje pitanje gdje je Sejfudin svi su se prema meni okrenuli i razrogačenih očiju me pogledali, kao da hoće nešto da mi kažu. Tada sam, možda po prvi put, osjetio vrelu lavinu i hladnu lavu u ljudskim očima. Strina je mirno rekla: „Njega je maloprije, sinko, odvela policija za Berane!“

Istrčao sam na balkon. Primijetio sam tragove

automobilskih guma u svježem blatu. Pogledah tragove obuće: blato sa đonova i duboki tragovi teških čizama i jednog para patika uporedo sve do auta su vodili. Tragovi patika znam čiji su bili. Vodili su do zadnjeg sjedišta. Ali nedaleko od njihovih tragova, samo par metara dalje, u blizini velike trešnje, spazio sam još nečije tragove. Na osnovu njih, shvatih da je taj neko sve to posmatrao i išao u istom smjeru, ne približavajući im se. Dalje od trešnje tih tragova nije bilo!

Pobjegao sam sa balkona u sobu i od straha se zaključao, legao i pokrio jorganom.

Belino zvono i Ramizin gromki plač čuli su se negdje u gaju, na putu ka trpeškim brdima...

Maida Mujević

Ja i Alija

April. Sumorno proljeće koje podsjeća na svako godišnje doba pomalo. To je vrijeme u kojem mislite da svaki lijep i jasno žučkast dan pripada nekom drugom, a ne vama. Toliko se gomile odjednom stvori po ulicama, da čak počne smetati, jer ne postoji zvuk koji se iz te „harmonije” može izolovati. Sve bi to išlo daleko da u jednom trenu ne zastanemo i shvatimo kako to zapravo ne pripada nikom. To je Njegovo. Sad mi je lakše.

Nađoh se sasvim slučajno na izletu povodom rođenja djeteta jednog našeg prijatelja, rodom je iz Korita. Pa se usaglasismo da je najbolje izaći iz učmalosti zatvorenih prostora, u kojim prašina vodi razgovore. Ja sam matičarka, bez porodice u svojim četrdesetim, dosta nervozna i nezadovoljna, ali bez predrasuda prema drugima. To je ono što me odvaja od drugih zlih tetki.

Rastuži me ovo seoce – rahmetli nana mi je tu živjela – i ove padine, požutjele od onih lažnih maslačaka što liče oblikom na sitnu bijelu radu, a ne čuje se ni glasa. Kako je tužan taj seoski blaženi muk.

Po običaju, takvi susreti liče ispolja na divno razumijevanje ljudi koje je za pozavidjeti. Međutim, nije baš tako. Čim se pojede prva ruka onoga što se donese, počinje nadmudrivanje na ćebadima, prazne priče. Doista je čudno kako neko može govoriti o sebi kao da će vječno živjeti, i kao da Bog mjeri dobra djela po imovini, te broju diploma, odlikovanja, rukovanja s poznatima. Ja bih da znam da li se nekom od njih ruka pozlatila, makar do ručnog zgloba.

U razgovoru sa samom sobom primijetih staru kuću na ivici, bijaše obrasla lozom od temelja do krova, ali samo s desne strane. Nego, u istom horizontu se pojaviše meni poznate crte lica. Milo bi oku, to je Alija, moja mladalačka ljubav, upamćen po dugim poemama, ljubitelj nemogućeg, vrlo lijen a suviše ambiciozan mladić, tvrdoglav i teško promjenjiv, ali ipak istrajan. Umalo pa Belvegor. Ne znam odakle on ovdje. S obzirom da pamtim kako sam ga ostavila kandžama akademija, vjerovatno je daleko dogurao, čak liči pomalo na gospodina. Mislim da me nije prepoznao, ili se pravi da me nije opazio, ne bi me čudilo. Nikada nismo uživo pričali, niti sjeli uz miris kafe i sunčev zrak. Šta ako je gori od onog kakvim sam ga zamišljala? Ali šta ako je bolji? Mada, ne čini se da je dilaver.

Eto, probudila mi se uspomena. U to doba često sam dolazila kod nane. Njene priče su darovi koji mi najduže traju. Imala sam dvadesetak godina kada smo redovno dolazili kod nje u Korita. Tako je bilo, ili se meni čini, ljudi ranije nisu imali nikakve škole, ali su čudotvornom staloženošću svetaca stvarali utisak da znaju štošta. Tako i moja nana. I ova njena postojbina me vuče nazad. Voljela sam sve njene priče, a posebno jednu:

„E moje dijete, bilo je to ovako. Neki je vrlo dobar dušom i pošten čovjek sa ženom i dvoje djece, radio preko noći kao čuvar u obližnjoj vodenici. U kući je, pored njih troje, imao i staru majku. Živjeli su skromno, kao i sav seoski živalj tada. Jedno veče u vodenici, kako je bio zadrijemao, probudi ga jak žamor vode i hladan vjetar. Polusanjiv, začu sebi za uho neke blažene glasove, i jasno ih je razumio. Vjerovatno su to bila dva melajćeta. Upitali su ga: ‘Dobri Omere, za tvoju dobrotu ćeš imati posebnu nagradu na ovom svijetu – tvoja je duša od mnogih čistija, pa želiš li od Boga da te nagradi

imetkom i slavom u mladosti ili u starosti? Jedno te sljeduje i razmisli dobro, čekamo te da izabereš do naredne večeri.’

On ujutru pođe kući sav uznemiren. I za trpezom ispriča ženi i majci šta mu se desilo. Žena ga savjetuje: ‘Bolje da izabereš imetak u mladosti; u starosti ti zbilja i ne treba.’ A majka mu veli: ‘Sine, reci ti da biraš imetak u starosti. Jer u mladosti možeš raditi i zaraditi, a u starosti ostaneš nemoćan i sam.’ On poslušaj majku i leže naredno veče da čeka melajćad. U isti vakat pojaviše se i upitaše ga: ‘Dobri čovječe, jesi li se odlučio?’ A on odgovori: ‘Uz zahvalnost Svevišnjem, odlučujem se za imetak i slavu u starosti. Ali kako god On da, ja sam zadovoljan.’

Sjutradan, naiđe teško nevrijeme – kiša i grad; udari bujica i nastala poplava. Odnije voda sve kuće u selu, pa i njegovu. On uze familiju i magarca, kojeg je jedino uspio spasiti od svega što je imao, i zaputi se pa gdje dospije. Stiže u jednu staru krčmu sa prenoćištem i izmoli gazdu da ga pusti barem jedno veče da se prenoći. Međutim, kako mu je žena bila vrlo lijepa, dok su dolazili u krčmu opazi je, slučajno, sultanov vezir, jako mu se dopade i naredi vojnicima da je prate, ugrabe i dovedu njemu kako im glava zna. Leže familija na počinak u oskudnom prenoćištu, najednom trgnu neko ženu za ruku, rekavši joj: ‘Ustaj, idemo!’ Misleći onako iz sna da joj je to muž, ona pođe. Ujutru, kada se Omer probudio, vidio je da mu nema žene, a majka mu bijaše od iznemoglosti i starosti – umrla.

On, ne znajući šta mu je dalje činiti, uze dva sina, nijesu imali više od četiri-pet godina, i krenu opet u nepoznato. Idući tako, obeznanjen kao prosjak, naiđe na veliku rijeku koju je trebalo preći, a nije znao šta je prijeko. Široka bijaše voda, ali ne i duboka. Međutim, djeca nijesu mogla sama gacati. A kako ih nije mogao oboje odjednom prevesti, on ostavi jedno na obali dok prevede drugo. Jednog dječaka

prevede, vrati se po drugog, kad ono voda ga odnijela. Sav očajan, okrenu onamo ka prvome, kad ono vukovi ga rastrgli, ostala samo parčad odjeće. Uz vrisku, posve utučen, obeznanjen i jadan, dođe do nekog grada na obali rijeke. Tu se zaposli kao kožarev šegrt, za malo novaca, hrane i mjesta za spavanje.

Tako su prolazili dani i godine, dok se nije dogodilo nešto značajno. Car te zemlje na čudan način zatraži da se izabere novi car, jer nema nasljednika a godine ga već izdaju. Naime, novog cara će izabrati među svim građanima, tako što će svi doći na najveći trg carevine i stajati u mjestu, a onda će car pustiti dva goluba u narod. Na čija ramena budu sletjeli, po jedan na oba ramena, taj će biti sljedbenik carev. I tako, prvi put se većina građana okupi na trgu, puste sluge dva goluba, oni prelete dva kruga iznad življa i vrate se caru. Drugi dan opet se, po naredbi, okupe građani i opet se isto desi. Treći put car izda proglas da svak, ama baš svak mora doći, u suprotnom će biti kažnjen. U prva dva slučaja Omer nije uopšte izlazio na biranje, nije nalazio za shodno. Što bi tamo išao siromah poput njega? Ali ovog puta gazda mu naredi. On, oskudno odjeven, pođe spuštene glave. I tako po treći put na trgu pustiše sluge dva goluba. Opet su preletjeli masu, više puta, pa uznemireno ubrzaše let i razdvojiše se. Masa se uzburka. Nestaše nekud iza, a onda se pojaviše oba u isto vrijeme, iz različitih pravaca, i zaustaviše se pri samom kraju, u čošku, oko čovjeka uvijenog u ovčiju kožu i sa istom takvom kapuljačom. Sletio mu je jedan na desno rame, drugi na lijevo. Sva masa pogleda u pravcu njega i uznemiri se. Bio je to Omer. Istog trena Omer postade novi car. Nije znao šta ga je snašlo. Iako vrlo skroman i skrušen, prihvati se carevanja i otpoče posve drugačiji život.

Jednog dana, obilazeći dvor, začu jecanje iz jedne od

odaja. Na pitanje ko je zatočen tamo rečeno mu je da je to odaja lude careve robinje. Omera to zagolica i potrese glas naricanja. Drugog dana, sasvim slučajno, šetajući po bašti začu razgovor dvojice vojnika sa nekom ženom kroz prozor. Pričala im je svoju životnu priču, jer su čuli njeno naricanje i kucali moleći je da im kaže za kim nariče. Bila je to Omerova žena, a ovi dvojica njihovi sinovi. Jedan je preživio tako što se zaglavio u vodenici pa ga našao vodeničar i odveo svojoj kući, a drugog je spasio pas čuvar nekog čobanina. Sreli su se u vojsci i po ispovijesti jedan drugom zaključili da su braća. Čuvši to, car Omer se rasplaka. Otrča te ispriča cijelu priču pronađenoj familiji. Zagrljše se u suzama. Eto tako je Bog ispunio Omeru tačno ono što mu je obećao.”

Pamtim tu divnu naninu priču, jer govori o nadi. To je ono u šta se polažu posljednji drhtaji i trenuci u kojima sve iz glave i srca iščezne, a ostane samo Svevišnji. Tada shvatimo da samo Njemu možemo vjerovati.

Uglavnom, ja i Alija smo punih dvanaest godina razgovarali samo putem pisama. A poznato mi je da ni sada nema porodicu, kao što je nemam ni ja. Niti znam zašto mlad čovjek uživa čekajući na nekoga ili nešto. Pisala sam misleći da on ima crne oči, a evo sada vidim da nije tako, već su izražajno plave. Zaboga! Bojim se da ga ni u jednom jedinom stihu nisam pravilno opisala. Koliko je sudbina iskvarena i lukava tetka, s puno lažnih obećanja!

U tome se sjetih još jednog bakinog pripovijedanja. To je bilo otprilike ovako:

„Neženja nekakav na Pešteri nameračio se na jednu lijepu djevojku iz komšiluka, koja je bila mlađa ni manje ni više nego deset godina. A njemu već prošlo vrijeme ženidbe. Ona nikako nije htjela da pođe za njega, pa makar ostala. Onda on, ne znajući šta dalje da radi, a sve je pokušao,

ode kod vračare u selu, kuća joj na samom brdu, zabačena i osamljena. I to pođe s jednom od tri strine. Žena kad ih ugleda na pragu nasmića se i povika: 'Mašala, evo još jednog mladoženje!' On ispriča za šta je došao. Žena uzme, potom, neki smotuljak i zavi u parče papira, dade mu uz riječi: 'Evo ovo joj baci neđe u ćošak, đe najviše čisti, i neće stići ni metlu iz ruku da oturi, tebi će sama doći.' On uzme smotuljak i dade ga jednoj strini, da baci negdje kad pođe kod njih ujutru. Tako je i uradila. Djevojka je sutradan odmah, kao i vazda, počela čistiti najprije hodnike, i nađe zapis. I šta će biti? Nasmićala se neuobičajenim grohotom. Odmah istrča napolje i – k njegovoj kući, zastade na ogradi. Igrom slučaja, on bijaše vani. Obradova se misleći da mu je zaista došla sama da se uda. A ona mu baci preko ograde onaj zapis, jako ljutito, i iskolačenih očiju počne vikati na njega: 'Starudijo jedna! Nađi sebi ravnu, djede jedan! Je li te sramota da ti strina ženu traži a predstavljaš se junakom? Niko smiješniji nije od tebe na cijeloj visoravni. Dabogda se neka samo iz inata za tebe udala.' On pognu glavu i uđe u kuću posramljen. Prođe nekoliko dana od toga, sve se zataška, dok jedna mudra starija žena ne dođe u goste familiji neženje. Negdje uveče, kako su sjedjeli, ona ga zapita: 'Sine, što si tako ćutljiv i utučen? Daj prozbori dvije, da ti ne vadimo jednu po jednu.' Umjesto njega odgovori njegova majka: 'A sekira se, Boga mi teto, već mu godine za ženidbu prošle a ne ženi se. Jedna tu iz komšiluka što je za nju imao merak neće ga, mlađa od njega pa digla nos, misli uzeće Titova sina.' Stara teta se zamisli dobro, pa se obrati njemu: 'Sad ću ja da te naučim kako kuva ženska pamet. Prvo se dobro raspitaj ima li koja djevojka da je ova tvoja na nju ljubomorna, jer je ugrožava svojom ljepotom. Ako postoji takva, ti pođi ovoj tvojoj ljudski i zaprosi je nasamo. Ona će, naravno, da te

ismije i ponizi. A onda će da dođe tvoj red, ti nju da poniziš. Reci joj samo: Bogme ako ti nećeš, hoće, recimo, Fatima. A ti ćeš već znati na koju je ona zavidna. Ona će odmah da pristane, samo iz inata, da ne bi otišao taj drugoj.' Mladić poslušao i odmah ujutru se počeo raspitivati u selu. Svi mu rekoše da se ona i njena sestra od amidže Raza ne podnose, jer zasjenjuju jedna drugu. Ode on tako njoj i ponudi joj brak i sve što uz to ide. Ona odbi uz negodovanje. On će njoj potom: 'Bogme ako ti nećeš, ružo, hoće Raza. Ona je rekla da hoće, samo čeka da dođem i lice u lice da je pitam.' Ova se pretvori u parče vune bojom, i istoga trena reče: 'Hoću!'"

I dan-danas kada se sjetim priča moje nane iz Korita raznježim se. Prisjetim se tad i Alije, naših pjesama i pisama. Taman kada se nešto nasmijah sama sa sobom opazih da je krenuo k meni. Viri mu tajanstvena duga iz očiju, sijevaju gromovi, padaju ledenice s mostova. On u sebi kao da razmišljaše: „Ona je, pa ako se napravi luda, napraviću se i ja lud.”

Pružio mi je ruku. Ne mogah da ne raspihtijam lice, pružih je i ja njemu.

– Ja sam Prokletnik. Drago mi je! – reče on toliko ozbiljno da se to pretvorilo u grotesku.

– Kravooka Hera. Takođe! – nisam mogla sakriti osmijeh.

– Šta misliš, kako je moguće da je loza prekrila samo jednu stranu kuće? Možda nisi o tome razmišljala...

– Vjerovao ili ne, jesam! I ne znam, možda će vremenom prekriti i drugu stranu.

– A ja mislim da je to znak starenja kuće. Tako nas nešto prekrije, neka loza. Ovo što ostane to su samo pjesme, sjećanja, ona pera što je neko potrošio na nas, hartije i samozvana platonska ljubav, mit o ljubavi, ono čime mi nesposobni tješimo sebe – zbrza kao da je godinama smišljao

šta će reći.

– Ja nisam saglasna s tim. Ta loza postoji da bi kuća, iako je napuštena, bila lijepa kao što je i ovo rajsko mjesto.

– Hoćemo li poći onda, Kravooka Hero, da nam skuvaju kafu? Želim da vidim hoće li mi se ruke baš tresti kao što sam strahovao deceniju i više...

– Svakako, Prokletniče.

Onakav je kakvim sam ga upletala u svoje horizonte, sem tih očiju.

Eto, takva je volja Svevišnjeg. Umota insekta u ćilibar da bismo ga kasnije našli. A nas dvoje umotao je u stihove.

Volim Korita.

Ferid Muratović

Gorak okus čokolade

Pošto prenoćih kod tetke u Trpezima, i pošto doručkovasmo kačamak i kiselo mlijeko – krenuh prema Petnjici. Kao i uvijek tetka Safija me izljubi, pomilova po kosi, pusti suzu i isprati me od kuće. Bilo mi je desetak godina i dobro sam poznavao bihorske džade kojim sam često prolazio, ponekad ni sam ne znajući kuda, onako bez cilja; ide dijete putem i razgleda okolo. Jednostavno, zvali su me putevi...

I tog jesenjeg jutra između trpeških voćnjaka, koji te godine bjehu rodili kao nikad, idem i zagledam crvene plodove. Ako se na trnu kraj puta zadesi koja opadalice – uzmem je, a tamo, u utrobu bašče, ne zalazim.

Dođem tako na Kutnje Brdo, kad najednom ispred mene, kao da iz zemlje izniče, ukaza se visok i mršav čovjek, pa i ne sačeka da mu priđem nego me još napremase presrete pitanjem:

– A či ti ono bješe, tako ti Boga?

Zastadoh, izgovorih ime svoga oca, pa opet krenuh.

– A pogibe li ono tvoj otac prije neku godinu u bašči iza kuće?

Rekoh mu da sam bio mali te se ne sjećam toga, ali znam da je poginuo. Zatekoh sebe kako duboko uzdahnuh, pa krenuh dalje. I taman kad se nađoh pored njega, on me uhvati za rame i veli:

– Sačekaj...

Stadoh i sačekah, a on uze prebirati po velikom crnom novčaniku.

– Evo – veli mi – kupi čokoladu.

U prvi mah odbih i ne uzeh, ali kad mi se učini da on i neće mnogo navaljivati – ispružih ruku te dohvatih crvenu novčanicu na kojoj bješe slika konja. Palcem i kažiprstom uhvatih njegovu grivu.

Reče mi da se zove Hurem.

– Hvala – kažem i odmah okrenuh prema prodavnici.

Još sa vrata ispuni me miris brašna i zejtina. Uđem polako, pružim novčanicu prodavcu i kažem koju ću čokoladu.

Prodavac je

bio dobar i pošten čovjek: ne zabroji me, već vrati kusur tačno. Hvala mu. Hvala i Huremu.

Kad zamakoh niz put, na koji navaljivaše granje sa obje strane, krenuh otvarati mirisnu ploču u mojim rukama. I ne pojedoh je cijelu, ostavio sam polovinu za drugi put.

Iz mutvaka izađe nana, pa prvo pogleda u mene, a onda u čokoladu.

– Otkuda ti ovo? – njene oči, i njene ruke, i njena usta – sve je zastalo čekajući odgovor.

– Dade mi Hurem na Kutnjem Brdu... – kažem joj i ona se raskrenu.

– Dobro – veli mi – vidjeću ga u petak na pijaci i pitaću ga. Ako me budeš prevario – zna ti se.

– Jeste, nano, on mi je dao pare i rekao da kupim čokoladu. Slobodno ga upitaj.

***

Prolazile su godine, rastao sam. I tačno poslije osam godina kako sam dobio od Hurema pare za čokoladu, nađoh se u Luksemburgu i na glavnoj ulici grada Eša susretoh Hurema. Nije

me prepoznao pa me opet upita čiji sam, te mu odgovorih, a on ponovo dodade istim tonom kao onoga dana na Kutnjem Brdu:

– A pogibe li ono tvoj otac onda u bašči iza kuće? – te mu ja ponovo odgovorih:

– Vala pogibe. – a on će sav radostan:

– A sjećaš li se kada ti ja ono na Kutnjem Brdu dadoh onaj novac da kupiš čokoladu?

– Kako se ne bih sjećao! Baš ti hvala. – No, ja sam sada bio već odrastao, imao novca skoro u svakom džepu i htjedoh da izvadim svoj novčanik i kažem: evo, vraćam ti tvoje pare, i opet ti hvala – ali, ne uradih tako...

Odosmo svako na svoju stranu, kroz gužvu luksemburškog grada Eša, ali ne bi dugo – ponovo susretoh Hurema, ovaj put u kafani.

Iako su nas dijelili kafanski stolovi – on mi uhvati pogled i upita isto, te mu ja ponovo odgovorih da se sjećam i opet se zahvalih i krenuh za džep no, još ovaj put odustadoh, ali tvrdo riješih da, ako mi ikada više pomene čokoladu iz istih stopa vraćam pare i Bogom ću ga zakleti da mi to više ne pominje.

Još jednom smo se sreli, ali nije mi pomenuo čokoladu.

Obradovah se. Konačno se zaboravilo, pomislim. Ali – ne bi tako.

Ne prođe ni desetak dana od našeg zadnjeg susreta, jedne večeri dok sam dolazio s posla, pred kućom gdje sam stanovao ugledah visokog i mršavog čovjeka. Išao je lijevo-desno i pušio.

Šta li će? – razmišljam i polako mu prilazim.

– Momče – veli mi Hurem – umiješ li ti da montiraš namještaj?

Niti sam znao, niti sam ga ikada montirao, ali mu rekoh

da umijem, a on sav radostan veli da ima jednu spavaću sobu da mu namontiram i da će mi platiti.

– Odmah – kažem mu, i žurnog koraka krenemo prema mjestu gdje je stanovao.

Nije bilo daleko. Peli smo se uz stepenice zgrade u kojoj je stanovao – ja sam išao pred njim, a on za mnom teško disao i pridržavao se za ogradu stepenica.

U jednoj od njegovih soba ležala je gomila paketa i čekala da krenem cijepati debele kartone.

Gledao sam u crtež ispred sebe i uklapao daske, zavrtao šarafe, odmjerio stranice...

Ne prođe mnogo, spavaća soba bi namontirana.

– E, halal ti ga bilo, momče – veli Hurem i ponovo se lati, smio bih se Nebom zakleti, istoga onog crnog novčanika koji je prije osam punih godina potego na Kutnjem Brdu i iz njega izvuko novčanicu sa naslikanim konjem.

– Ne – kažem – pare neću ni slučajno. Pa dao si mi onda na Kutnjem Brdu. Ovo ćemo da prebijemo za onu čokoladu i, molim te, nikada mi je više ne pominji. Niti nju, niti Kutnje Brdo, ako može, molim te...

Žena njegova, koju zovaše Hava, zaustavi ručicu mlina koju je okretala drobeći mirisna zrnca kafe, pa se okomi na Hurema:

– Da te sram bude! Zaboravljaš ono što ne treba da zaboraviš, a pamtiš ono što ne treba da pamtiš... – Bila je ljuta kao vučica. – Brukaš ovo dijete pred društvom... – A onda se okrenu meni i skoro će sažaljivo: – Oprosti, mladiću, molim te, ovo je matuf. Takav je, i ne može se popraviti.

Te večeri, vraćajući se od Hurema prema svome stanu, poskakivao sam od radosti: vrnuh pare i naučih da montiram namještaj. Ko se ne bi radovao?!

Velija Murić

Iz „Tajnog nadzora“

(„Bismilahi Rahman i Rahim” – „U ime Allaha Milostivog, Svemilosnog, Samilosnog”. Hazreti Pejgamber, alejhisselam, rekao je: *Allah ima devedeset i devet Imena...* – Među njima su: „Er-Rahmān – Blagi, Er-Rahim – Milostivi”. Allahovo lijepo Ime „Samilosni” često dolazi u paru sa Imenom „Svemilosni”. Uopšteno se kaže da se Ime „Svemilosni” otvara svim živim bićima, a Ime „Samilosni” samo vjernicima.)

Pasoši, vize i druga dokumenacija, koja često i život znači, muštulukom se traži kao lijek za spas, kao nafaka, kao nešto što otvara vrata obećane zemlje. Eto dovoljnog povoda i razloga da oni specijalni tužioci, specijalni sudije, a takođe i ekstra organizovani policijski timovi, što bi se reklo, otvore četvoro očiju, kako bi se znalo i efikasno djelovalo na one koji se odlučiše da mešetare i love u mutnom, pa umjesto države, sebi dadoše za pravo da baš te isprave nabavljaju, prave, prodaju i proturaju. Kriminal je to teški, kažu, jer oni što im država ova izvještaje daje da u njoj stoluju pravda i pravičnost, i zakone dobre traže.

Tako država napravi zakone, one dobre i one „eksperimentalne“, zakone koji se skoro sezonski grade, doraduju i prave ukorak ponekada i sa dnevnim potrebama. Uradiše tako i zakon o mjerama tajnog nadzora, da se narod nadzire, po kome, ispostavlja se često, svako sumnjiv ako dokaže da nije ili na koga se upre prst onoga čija se broji. Tamo u nekoj „gluvoj“ sobi, po nalogu i naredbi, ko zna

koga sa ili bez kakve stvarne potrebe, sluša se sve. Slušaju se tajkuni, šverceri, ogovarači, podmetači, smutljivci, šutljivci, preljubnice i preljubnici radi kakve ucjene političke ili druge, a uz njih i razni drugi dženabeti ovozemaljski.

U bjelopoljskoj sudnici jedan advokat, muka se promučiti da dokaže kako Rahman nije Rahim, da on nije taj koji je bio meta svih „specijalnih“ – tužilaca, sudija i policijskog tima za posebne namjene. Ispostavilo se, zbog nekog sumnjivog pasoša, slušan je i preslušavan tajno i Rahim. Praćen je i slikom i slovom i glasom a da ni on ni Rahman, pojma o tome nijesu imali. Čak štaviše, nijesu se ni poznavali, ali šta se tu može – specijalni su ih uvrzili u svoje nemušte „dobro isprovjeravane“ sisteme i stavove, jer oni su, kažu, „nepogrešivi“ – njihova se i ne provjerava.

Za to vrijeme Rahman, onako neporočan, sa porodicom živi i vrijedno radi u Butsvilu, švajcarskom gradiću, gdje je postao poznati stručnjak za izradu motornih testera. Rahimu kao da nema ni traga, a on se i ne traži – ko zna, jer pamet policijsko-tužilačka ode bestraga, sada se traži niko drugi do Rahman, iako nije bio pod teretom mjera nadzora ili kakvog praćenja. Padoše naredbe za njegovo hapšenje, potjernice lokalne i one međunarodne, traži se Rahman za teški zločin koji sada ispred opisa svih njegovih „zlodjela“ ima prefiks „organizovani kriminalac“.

Ljeto, godišnji odmori, ali Rahman, iako željan svoga kraja, iscrpljen svakodnevnim radom koji godinu traje, više ne smije ni kod rodbine, ni kod prijatelja, pa čak ni na sahrane na kojima je iz ljudskog obzira bio u obavezi da se nađe. Kaže: „Uhapsiće me iako ja nijesam ni Rahim ni kriv, niti kome dužan, a državi najmanje.“

„Advokate, zaboga, pomagaj! Rahman je obolio od brige i strepnje jer je, sasvim nedužan, pod teškom državnom

anatemom da je član organizovane kriminalne grupe, iako on sa tim nema nikakve veze. Ako ga uhapsu, ode mu dvadeset godina rada i pravo na penziju. Ode mu sve što je stekao tamo. On mora na posao a pritvor za sve to ne mari“, kaže njegov sin koji se žali da je zbog državne greške, u porodici vanredno stanje. Objašnjava da je Rahman sav svoj život proveo bez ijednog poroka, da on nije bio tu u dometu praćenja ovih specijalnih, da ne poznaje ljude uz čija imena je svrstano i njegovo. Kaže, greška je neka velika, ali dok se ona isrpavi Rahman će otići pod zemlju, neće izdržati ovo što mu se smješta.

U stilu iskusnog profesionalca, iako sa primjetnom nevjericom, pokušava shvatiti neshvatljivo. Pa je li moguće da angažman „najstručnijih“ i najodgovornijih može na osnovu tajnog nadzora vršenog nad Rahimom, na optuženičku klupu postaviti nedužnog Rahmana?

„Moguće je“, kaže advokat, „moguće je sve. Danas ljudi i pod vola poture tele, od svetice naprave onu drugu ili od one druge sveticu. Sve se može kad se hoće i kad savjest čovjeku nije čista.“

I bi što bi, specijalni čita spise, tabiri i razbira ko je ko, ko bi trebalo da je kriv i zašto. Nije to, kako bi narod kazao, neki obični tužilac, no specijalni, dobro obučeni i probrani među najboljima. Što se desilo da se na stolu specijalnog Rahim pretvori u Rahmana, bog će ga sam znati, ali Rahmanu se okači debela sumnja. On bi podvrgnut istrazi i bi optužen, ali ne da se dokazuje kakva njegova krivica, jer je zaista nije ni bilo, već da on u tom izvrnutom državnom naumu dokazuje svoju nevinost. Sudilo mu se danima za koje vrijeme a da ne bi pritvorom plaćao tuđu grešku, baš kao da je zarobljen, čamio je brižno tamo daleko van domašaja „specijalnih“. Ni hljeba jeo nije kako treba, niti je spavao kako je do tada

spavao, iščekujući pravdu od nepravde.

Danima je advokat uvjeravao sud i sudsko tročlano vijeće da Rahman nije Rahim. Da bi bio što uvjerljiviji, dobio je Rahmanovu fotografiju u nešto većem formatu, pa umjesto da je Rahman tu, njegovu fotografiju je u sudnici vidno držao na svom radnom stolu. Povremeno, kad bi dara prevršila mjeru, podizao je fotografiju stvarajući neki samo njemu znani privid da je i Rahman tu u sudnici. Bilo je i komičnih momenata, koji su zbog očigledne nemušte optužbe, izmamljivali osmijehe i prisutnih i poslovično ozbiljnih sudija.

No kruta pravna procedura nema milosti, mora se to ispoštovati i započeta „partija“ odigrati do kraja. Za sve koji su tu, više je nego jasno da Rahman nije Rahim, vidi to i sudsko vijeće, ali „rodilo se, ljuljaj ga“, kaže narodna izreka. U jednom momentu tokom suđenja, sudija se, svjesno ili ne, obrati advokatu: „Rahmane, ustani. Kaži šta imaš“. Kao da nije primijetio, advokat ustade i u stilu tolerantnog, da je svi vide, podiže Rahmanovu fotografiju. „Dobro, dobro, advokate. Izvinite, nijesam tako mislio“, uz blagi osmijeh, diskretno kaza sudija. „Ništa, ništa, tu je Rahman“, kao u šali dodade advokat i nastavi: „Pa, ljudi, ima li ova rašomonijada kraja? Tražim da tužilac konačno odustane i prekrati muke Rahmanove i moje, ovo je presedan koji se trpjeti ne može“. Nesvjestan, umjesto da štiti ljude, prije svega zakon i zakonitost, tužilac je u tom momentu, onako bez odgovora, odavao izgled najusamljenijeg čovjeka. Kao da vidi, valjda, da je atakovao na nevina čovjeka, ali – vlast je vlast. Po njemu, ona je uzrok i posljedica, svjestan je on toga; ponekad je iznad čovjeka i zakona. Drži do sebe i nerazuma, kao da ga istina ne dodiruje, i sve više tereti Rahmana iako dobro zna da je pod tajnim nadzorom i sve

dokaze obezbijedio pod imenom Rahim.

I sve tako do kraja, kad Rahmanov advokat dobi šansu da kaže sve, baš sve, i da svojim filigranski sročnim završnim govorom, nekom njemu znanom pravnom „rokadom“, umjesto Rahmana, praktično na „optuženičku klupu“ izvede sve specijalne i „dobro“ organizovane, sve odgovorne i ove neodgovorne.

„Optužujem one koji su iz policijskih dosijea umejsto Rahimova, izvukli Rahmanov karton. Optužujem onoga ko je na osnovu tajnog nadzora nad Rahimom, optužio Rahmana. Optužujem sve one koji su se poigrali Rahmanovom sudbinom, koji nijesu slijedili ljudsku, ličnu i profesionalnu odgovornost. Optužujem neodgovorno vrijeme i neuređenu pravnu državu.“

Advokat je zatim nastavio.

„Obraćajući se svevišnjem, neko pomene sveca, neko se prekrsti, a onaj islamske vjere obično kaže: ‘bismilahi rahmani rahim’ – što bi značilo: ‘u ime svevišnjeg dobročinitelja milostivog’. Ove riječi ne izgovaram tek tako, jer, primijetćete, one, iako pridjevske imenice, dio su naše priče o Rahmanu i Rahimu. Optužnica hoće da je ‘dobročinitelj’ Rahman kriv, što mi argumentovano osporavamo, a neće ‘milostivog’ Rahima, koji je uistinu, svjesno ili nesvjesno, praktično ‘pomiolovan’, jer, i ako ga ima, u optužnici ga nema. Što je to tako, samo s istinom i neoborivim argumentima, pokušaću odgonetnuti mojim daljim izlaganjem”, naglašeno dodade advokat.

Nakon toga, sasvim očekivano, sudsko vijeće je obznanilo presudu koja glasi: „Rahman nije Rahim, optužen je nevin čovjek“.

Mjeseci su prolazili, po zakonu pametniji instancioni sud je ponovo mjerio pravdu jer specijalni nije stao. I dalje, grčevito

nošen njemu znanim pravnim bezumljem, vidio je samo jednu „pravdu“. No država ko država, u znak izvinjenja, građaninu Rahmanu, na zahtjev njegovog advokata, dodijeli utješnu sumu novca, možda da umiri njegove boli, ili pak svoju savjest. Ali ova priča kao da nije dopričana. Izostala je odgovornost onih koji su krivi za sve ovo što se Rahmanu dešavalo u bjelopoljskoj sudnici. Čime li će država, tek, uvjeriti one briselske, da u ovoj Crnoj Gori stoluje pravda i pravičnost?

Za sve one, a nije ih mali broj, koji su namjerno ili nenamjerno, još uvijek pod teretom sistema mjera tajnog ili kakvog drugog nadzora, ostaje velika briga jer život žive u zemlji pravnih čuda. Sve je više onih koje hvata paranoja da su možda svi krivi, iako ne znaju ni zašto, zbog čega i kada.

„Presvijetli gospodar, nijesu svi oni krivi, što nam naređujete da ih sve dovedemo?“

„Neka, neka, dovedite ih. Biće oni krivi, samo ih vi dovedite“.

Otprilike ovako reklo bi se u „Proklesoj avliji“ nobelovca Iva Andrića. Ova naša jeste nalik avliji, a da li će biti i prokleta – čuće se i to, jer bez dobrog puta i dobrog suda, kažu, države nema.

Kemal Musić

Zla strana

Jednom mi je otac ispričao onu priču kako je sin krenuo u planinu da baci starog roditelja.

– Kad je htio da ga ostavi u neku vrtaču, otac izusti: „Sine, nemoj ovdje, tako ti tvog sina. Tu sam ja oca ostavio. Ponesi me, molim te, malo dalje. A tebe će tvoj sin još dalje” – pričao je moj otac koji nije čuo za Perl Bak, a kao da je pročitao „Dobru zemlju” od korice do korice. Znam da ne zna ni ko je Knut Hamsun, ali je „Plodove zemlje” imao u malom prstu, moj otac.

On je pune osamdeset i dvije godine prkosio munjama i gromovima nebeskim. Znao je kako razgovaraju zrna pšenice, kako klas kukuruza miluje dugačke zelene listove. Znao je dok vije žito koliko će pljeve vjetar odnijeti, a koliko zrna blaga pasti na pokošeno guvno. Znao je da ukroti mlada konja. I sva sela znao, od Bihora do Giljeve.

Suprotstavljao se moj otac olujama i vjetrovima, sušama i kišnim ljetima, gladnim godinama, raznim vladarima, vojskama i ratovima.

Samo nije mogao da se suprotstavi jednoj običnoj jutarnjoj vatri, negdje u proljeće.

Dok se u poljima rađao novi život, dok su maslači, ljubičice i jagorčevine dostizale zrelost, dok se sjeme u njivama spremalo da izbaci klicu, ta jutarnja vatra u proljeće, koju je svojom rukom palio moj otac, odnijela je njegovu dušu visoko gore kod Danice zvijezde.

Sa šibicom u rukama, pored bijelog smederevca, zatekao ga je njegov zet.

– Kad sam prilazio kući, vidio sam kako je nešto na nebu svitnulo. Neka jaka svjetlost obasjala je cijeli kraj. Onda se ta svjetlost stopila sa jutarnjim zracima sunca. Brda su ćutala. Kamenje drijemalo. Zora zorila. Dimnjaci dimili.

Ušao sam u kuću i zatekao tasta, mrtvog.

Pored šporeta, u kojem bijaše vatra tek ugašena.

Onda je vjetar jako dunuo. Činilo mi se sve će ponijeti. Neki ledeni vjetar koji mi je prošao kroz kosti, smrzao mi srce, ukočio vilice. A onda je polako sve počelo da se kravi – pričao je zet isprekidanim glasom.

Ja i moja braća smo ga slušali.

Ne znam kako drugi, ali meni se cijepala utroba. Nešto nevidljivo htjelo je da me pojede. Sjetio sam se kako je majka ispustila dušu na rukama mojim i moje sestre, u taksiju prema Hitnoj. Bio je početak ljeta. I tada je počinjalo sve da živi, a meni se činilo da je došao kraj svijetu. U mojoj utrobi stvorila se velika rupa u koju će, mislio sam, propasti zemaljska kugla. I tek sada, dok je zet ovo pričao, osjetio sam olakšanje zbog majčine takve smrti i grižu savjesti što je otac zadnje trenutke života dočekao sam.

„Dok se otac mučio da posljednji put u životu udahne vazduh, ja sam čekao dijete ispred škole. Neko drugi je možda surfao internetom, neko krojio pantalone, neko lovio ribu”, razmišljao sam dok je zet pričao kako je zadnji put vidio svoga tasta.

Sve me to podsjećalo na očevu priču o nekom Sokolu iz Bihora.

– Imao je taj Sokol – pričao je moj otac – devetoro djece. Snažne volove, prostrane livade, plodne njive, velike torove, konje sedlenike. Djeca rasla. Sokol ih štedio od poslova na njivama i livadama. U školu ih slao. Ženio, udavao. Sokolovoj djeci dlanovi kao od papira bili. Bez ijednog žulja – pričao je moj otac. Pričao je, a pogled mu letio nekud u daljinu. Kao

da traži odgovore na pitanja šta li se to dešava između očeva i sinova, pa sinovi napuštaju očeve onda kad im je njihova pomoć najpotrebnija. Osjećao sam da otac potajno traži te odgovore među vrhovima visokih četinara, među gladnim vucima, među ostrim kamenim šiljcima, gustim maglama i ubitačnim gromovima. Naslućivalo se to po njegovom sjetnom pogledu, po glasu izlomljenom.

– Poženiše se Sokolovi sinovi – nastavljao je priču moj otac. – Odoše u svijet. Ostade Sokol da sa suprugom prevrće tešku zemlju. Da ljeti po zvijezdama tumači kakvo će vrijeme sutra biti, k jeseni da potura pleća pod teške džakove pšenice i tjera konje u vršaj, zimi da prti velike snjegove, a u proljeće da preže volove u jaram i ore njive.

Tako je na sebe tovario teške godine.

A kad bi ugrabio malo slobodnog vremena, pogled bi mu odlutao niz Luku i krivudavi put odozdo. Onda bi obrisao znojavo čelo i nastavio s poslom.

Tako danima.

Tako mjesecima.

Godinama i decenijama.

Sokol i njegova žena čeznuli su za sinovima, koji bi rijetko navraćali. Pitali oca i majku kako su, kako guraju, kako izdržavaju teret nagomilanih godina, jel ljetina bila dobra, kako se nose s poslom...

I tako to.

Poslije su odlazili onim krivudavim putem niz Luku, svojim ženama i svojoj djeci – pričao je moj otac. Pričao je i to kako su Sokol i njegova žena ispred kuće mahali sinovima dok im se ruke ne bi ukočile. Dugo bi tako ostajali ukočeni. Dugo, koliko čežnja za sinovima i unučadima. Koliko godine koje su ih sve više pritiskale. Dugo, koliko nepregledni vijenci Hajle, Komova, Prokletija i Bjelasice koji su se vidjeli

sa Sokolovog prozora.

– Ništa na ovom svijetu, dijete, nije vječno, pa ni čovjek. Svemu jednog dana dođe kraj. A ljudski život, ma koliko trajao, izgleda kao da si na jedna vrata ušao a na druga izašao. Zbog toga, nije važno koliko si dugo živio, nego kako si živio. Zapamti to, dijete.

Sokol i njegova žena niti su kratko niti dugo živjeli. Nego taman koliko je trebalo. Tako im bog uteferio. Al, sjećam se, otišli su, nek im je rahmet duši, željni sinova. Doduše, nemoj da se ljutiš, al željan sam i ja mojih. Izgleda je bog odredio takav odnos između očeva i sinova. Valjda je pisano da se sinovi ne obaziru na očeve. Ali kad ovi umru, počinje jagma sinova ko će više ugrabiti očevine. Kom će više pripasti zemlje od koje su se ježili dok je otac bio živ. Od koje su bježali ko đavo od krsta. Od koje su im izlazili žuljevi po rukama kad bi makar i pomislili na kosidbu, vršidbu i oranje.

Tako i sinovi toga Sokola. Bježali su od baba i babovine glavom bez obzira. I ko bi rekao da im neće biti pravo kako im je otac podijelio zemlju? Jednom sinu dade Rasovo, drugom Rudnice, trećem Cijepac, četvrtom Redove. Za sebe ostavi Zlu stranu. Da se nađe njemu i supruzi, zlu ne trebalo. Da ima šta da proda, ako zaškripi. „Može bolest, može radost, može žalost... Da ne tražim od drugoga”, govorio je Sokol. Ali nije trebalo, pa kad je bio na samrti, okupiše se njegovi sinovi i upitaše kome ostavlja Zlu stranu.

„Čija će biti Zla strana?”, nagnuše se svi četvorica prema Sokolovom licu, iz kojeg je curio život.

„Kome Zlu stranu?!”, priupitaše glasnije, dok je žutilo oblivalo kožu njihovog oca a praznina ispunjala porodičnu kuću od čatme.

Od Sokolovog ćutanja ispadali su sipci iz tvrdih čamovih

greda. Pištala smola iz borovih šašovaca na plafonu. Dimio odžak na staroj kući. Obrušavalo se kamenje gore na Perovici. A tamo daleko, u koritskim homarima, urliknuo je vuk.

„Zla strana, čija će biti?!”, odjekivalo je Kozjim dolom, Planom, Brezovicama i Kurilom.

Od tog pitanja izobličila su se lica četvorice sinova. Bala im izlazila po ustima. Čirevi izrastali po čelu. Pucale vene i kapilari. Kidale se glasne žice, cijepao grkljan.

Otac ih je samo gledao.

Činilo se kao da ih žali.

Svejedno mu je bilo čija će biti Zla strana. Njemu više ne treba. Za koji trenutak on će uzjahati bijelog konja nebeskog. Bilo da po njega dođe kod kuće, bilo da ga sinovi ponesu u planinu i ostave lešinarima.

„Zluuuuuuuuu straaaaaaanuuuuuu”, razvlačio se glas sinova u Sokolovoj glavi, stotinku prije nego što su se njegovo tijelo i duša razdvojili – pričao je moj otac.

Sada kad nema mojega oca, kad god ugrabim prošetam do Ponora. Do Giljeve planine ili do mračne Mušnice. Odem do Strašnog dola...

Jer kad onemoćam i ostarim, hoće li me tu negdje sinovi moji ostaviti?...

Da me gladni kurjaci rastrgnu!

(Iz rukopisa Nedokazive istine Lameka Ćisuma)

Jovan Nikolaidis

Mantra sa Bihora

1.

Bijaše doba u koje smo ulazili kao u bunar. Još bez jasne svijesti o zemlji koja se rasipala hiljadama ljudi koji tumarahu njome raskomadano, ulazeći u nove društvene okove bez obrisa, nesvjesni što su izgubili. Vjeru i inat imali su samo zli, surovi i ludaci. Razložni i nježni imadahu samo nadu, sluteći svoja nova geta. Vatre, krv i suze. Tmina mnogih naciona, magla mnogih vjera, radikalizmi i prijetnje. Balkan je istežao krug metkom, paljevinama i zadahom užasa. Nebo je ćutalo, ni glasa od onih koji rukovode svime što dunjalukom miče.

I mi smo u Montenegro počeli driješiti stotinu čvorova. Pristizali su nam izbjegli sa četiri strane svijeta, slivali se u zakutke brda i dolova, uz more i u šumetinama sjevera. Zgroženi, u drhtavici, sa bijelom izbjegličkom karticom pred vratima Crvenog krsta: vreće brašna i konzerve smrdljivih skuša iznijetih iz evropskih robnih rezervi saisteklim rokom trajanja; i hiljade molbi da se isele daleko, daleko, onamo gdje će dah biti udahnut do kraja a osmijeh se jednom vratiti tamo gdje ga je doskora bilo – na ljudskom licu. Što je na svijetu ljepše od radosti na ljudskom licu?!

Vrijeme u kome počinje priča što je otvaram pred vama: sredina devedesetih. Magla vidika i tmica straha. Antiratni pokret pred bujicom onih kojima su sila i omraza bili lične karte. Socijaldemokrate i liberali, mitinzi za mir i suživot, apeli mirovnjaka, peticije i zahtjevi za samostalnošću države koju smo voljeli, vapaji za mirnim rješenjima sred pomahnitalih prijetnji. Svemu tom angažovanju prinosio

sam svoju građansku vjeru da je ljudsko ono što je moralno, a pravedno ono što je tolerantno. Pisao sam o tome. Govorio na tv-panelima, uzvikivao na mitinzima bajku o miroljubivosti. Znao me narod: neki su prijetili, drugi me tapšali po ramenima. Dok su dani bili sve kraći, noći razvučene kao teravija, a tmina ponora puna žutog daha sred kriješnica želja na promrzlim rukama.

Šetao sam uz Lim kad se do mog sluha, kao da se mazi, doselio šapat:

– Profesore, moje poštovanje... profesore, samo da vam kažem riječ-dvije, tako mi je drago da vas upoznam, stegnem ruku.

Pred sobom sam vidio visokog lijepog čovjeka, veselih očiju, potkresane brade. Pružio mi je ruku koju sam prihvatio: njegovani prsti, meka koža znojnih dlanova.

– Hvala vam što govorite istinu, to nam je danas najpotrebnije, jednako kao i strpljenje. Vjerujem u ljudsku dobrotu, ne odričem se ničeg što je sve nas do juče vezivalo u bratstvo. Vi to u vašem kraju zovete *ljuckovina*.

Priča kratka, poznata, već sam slične, u mnogo verzija, odslušao. Bijah strpljiv dok je govorio – najviše što mogu da pružim. Gospodin Šahin Bulatbegović, direktor trgovačke škole iz T. Sada izbjeglica sa unezverenom porodicom u mom gradu, čeka na useljeničku vizu. Gradonačelnik-kamiondžija iseljavao je Hercegovinom muslimanski narod, praznile su se sve lastve uz Trebišnjicu, u zraku grada na kamenu cinični smijeh bradatih oružnika i obećanja komšija da će se živalj vratiti rodnoj grudi. Samo da se jednom sazna čije je što; gdje je 'naše', 'vaše' i 'njihovo'. A ustvari, do zuba naoružane paravojne postrojbe ih vode u predjele gdje se trava suši a nevini ljudski životi liježu po njoj.

– Prije nego sam sa porodicom bio ubačen u kamion,

do mene stade mladić u uniformi sa znamenjima srpskih radikala. Bio sam sleđen mrgodom preda se, poštovani profesore! Naokolo naoružani polusvijet: za pojasom kolt, redenici vise oko ramena, ručerde dignute uvis: u jednoj boca rakije u drugoj kalašnjikov. Stavlja mi mladić ruku na rame. Smije se: „Direktore, prepoznajete li me? ja ću vas odvesti u sigurnost, nisam zaboravio vašu dobrotu,“... Da, mladić je bio iz N. Dolazilo je ranije dosta momaka iz toga grada. Pomogao sam mu kod upisa u mjesnu srednju trgovačku i često izlazio u susret: nestašluci i nehaj u učenju. ‘Bio je loš đak ali pristojan’, pomislih tada, dok nas je vojnim džipom vozio drumom niz kosinu Leotara. Htio sam u B. kod rođaka, obećano nam je stanište za familiju. Doveo me do cilja iza ponoći, gurnuo mi u ruke džak pun konzervi za jelo i – nestao... Učenik nas je spasio od sigurne pogibije.

Izustih nekoliko konvencionalnih riječi. Bio je ozaren što me upoznao; stidno ponašanje iskrenog čovjeka sa hiljadu nevolja. Ali ja nisam imao snage za dalje druženje. Pozdravimo se. Više ga nisam vidio.

2.

Vihori rata oko Crne Gore. Ubojite strelice krvnika koji se zarivaju u krhki mir koji se održavao u zemlji. Orači smutnji koji prijete, dozivlju stravičnu prošlost. Osorne bitange odjevene u odjeću strašila iz prognane istorije što traže pravo svojih predaka na mjestima na kojim ih ne mogu naći nikada više. I naša hrabrost, složna družina samosvjesne elite intelektualaca i političara koji misionare gradovima, moleći za mir i toleranciju. Putujemo od sjevera do juga: zamrknemo na katune – osvanemo uz obalu Jadrana. Kadšto kao osamljeni sanjari, uporni hodočasnici na mjestima

gdje se čuvala čast, dostojanstvo, mir i radost svih u Crnoj Gori. Pozivom na strpljenje. Kojiput i usred osinjaka, kada bi nas štitila i policija. Odvraćamo zabludjele, smirujemo pomahnitale. Podsjećamo, molimo, tješimo i hrabrimo, i sami prestravljeni količinom zla koje je okovalo Crnu Goru.

Na skupu koga smo organizovali u sali Filozofskog fakulteta u N. bješe došlo svijeta kao da je narodno svetkovanje, a ne prosvjed za mir. To nam je davalo kuraž. Našu manifestaciju direktno prenosi lokalna televizija. Svakojakog svijeta: studenata, profesora, pisaca i političara, pristalica Liberalnog saveza i Socijaldemokratske partije, građana željnih mira i rada. Parole, transparenti, žamor i vika. I urlici ekstremnih grupa koje iz dubine sale, u polumraku kraj ulaznih vrata amfiteatra psuju nas i državu, komuniste i Slavka, urliču pogrdne riječi. Pominju Turke, Vatikan, Tita i Evropu. Kliču majci Rusiji, Draži i Karađorđu, na pomen Kosova uz gusle zavijaju desetercima... Mi, međutim, govorimo u mikrofon o nadi i blagorodnosti, sa razglasa salom odjekuju naše molbe i savjeti, sve narasta u kakofoniju glasova, sirena i vriske.

Bio sam odmakao u svom obraćanju masi kad sam, u okviru osvijetljenih ulaznih vrata amfiteatra, primijetio čovjeka koji nam se približava. Najprije se okrenuo grupi najglasnijih bukača i prijeteći kažiprstom, zatražio da prestanu sa vikom. Prepoznavši ko je, utihnuli su namah. Onda je čovjek, grdosija u uniformi radikala, dok je raširenih ruku prilazio bini, uzviknuo moje ime. Poznao sam njegov glas, potom i njegovo lice: školski drug iz osnovne škole u B.

Na zaprepašćenje mojih saboraca i uz upozorenja zaštitara u civilu i uniformi da se ne mičem, krećem ja nasmijan ka svom drugu, uzvicima ponavljajući njegov nadimak iz mladosti. Bili smo bliski sve vrijeme djetinjstva.

Potom je sva njegova porodica odselila u N. – otac inženjer za poslom u Boksitima. Pružam ruke prema njemu. Prisutna masa se, kao po komandi, sabija, uskim prolazom na sredini sale nas dvoje idemo jedno drugom. Grlimo se: dva srca iz mladosti. Na mom reveru velika crvena značka sa krstašem u sredini, on okićen četničkim znamenjima. U mojoj ruci notes i nalivpero, oko njegovog pasa zadjeven bajonet.

– Bojo, kućo stara, otkad se ne vidjesmo!

– Delijo moja, jesam te se uželio!

– E neka smo se, brate slatki, sreli... nakon toliko vremena.

Baš si me obradovao.

– Sjeđah noćas doma, gledam televiziju, sav kiptim bijesom od riječi govornika, bogaram, kad tamo... prepoznah i tebe među pametarima. Te mi ne bi teško: poteci da te pozdravim. Nego... hajde ti sada to što si nakanio odrecituj. Ja ću te čekati ispred zgrade: idemo na večeru, u domu vjernog radikala bićeš rado primljen gost.

– Ama, hoću valah, eto tebi uskoro tvog ‘turkešine’, da se tanahno ispričamo.

On se potom okrenu ka izlazu. Za njim ćutke iziđe iz sale i grupa bundžija. Doprših svoje slovo o miru, uzbuđen zbog susreta, nestrpljiv da se manifestacija okonča. Sve vrijeme u sjećanju na našu lijepu i zdravu mladost. Odvrćali me te noći drugovi, upozoravali tjelohranitelji – zaludu. Bio sam sjetom daleko odmakao u vrijeme školovanja, u radost mladovanja, u vjernost drugovanja. Nijednom ne osjetih nelagodu zbog skorog susreta. Vraćam se na kratko svojoj mladosti, a tamo je sve, za sve, bilo sigurno.

3.

Dočeka me carski. Prelistali smo sav brevijar onog doba. Smijeh bi kadšto zamijenila kratka ćutnja: sjetismo se umrlih. Zvek čaše o čašu bi nas vratio u stvarnost. Smijeh se te noći motao po sobi kao šareni kaleidoskop. Nijednom riječju nismo jedno drugom ma što prigovorili.

Ipak, negdje pred ponoć, ote mi se pitanje. Bi kasno da ga vratim, a cijelo me veče žuljalo po svijesti. Od njega su se na naša lica spustile maske. Iza kojih su oči dva prijatelja blistale u polumraku.

„Bojo, očiju ti, koliko si dosad turskih glava pos'eko?!“ „Nijedne, kunem ti se očevim mrtvim kostima.“ „Hoću li ti vjerovati?“ „Moraš, drugovi smo. Jesam se zlata sa vratova muslimanki nahvatao, oružja iz vojnih magacina nakrao, opljačkao što je valjalo krađe iz konavoskih dvora. Ma nijednu smrt čovječiju ne nosim na duši, vjeruj mi, brate.“ „A kako da Boju svom ne vjerujem!“ Zagrlih ga, vidjevši da se u krajevima njegovih očiju kupi magla. On produži: „Ako te iko od mojih bude taka', budem li blizu, neka se pripazi mog bijesa. A ti i dalje juri s mirovnjacima po Crnoj Gori... A vjeruješ li mi“, progovori, sada hrapavog glasa, kao da mu se u grlu razapela mreža, „koliko sam ih spasao, to me ne pitaš? Mnogo, iako me to, među moje, skupo koštalo. Rugali su mi se saborci, nadjenuli mi ime „anđeo Gabriel prvi put među četnicima“. „Hvala ti na tome, Bojo moj.“ „A da ti pravo rečem zašto sam to činio: uvijek si mi, u takvim časima, ti stiza' pred oči. Život svoj izgubio ako te lažem! Pa bih se okrenuo od onih što su nejač mučili, umakao među šiblje, da ne vide na mom licu tugu za tobom... Ti si mi, brate, branio da dušu ne izgubim.“

Sad je on mene grlio, balavio po licu, stiskajući ručerdama

moje sitno tijelo na svoja prsa. I ne skrivajući suze, potekle od radosti što smo se sreli. A onda se umah odmače i, onako podbuo, počne da se naglas smije. Uperio je dugi pogled na mene, i produžio, sada još tišeg glasa:

– Da ti se još pohvalim. Prošlog proljeća, dok smo muslimane iseljavali iz župa oko Popova Polja i uz Trebišnjicu, sretнем među zatočene bivšeg direktora moje škole. Njega sam spasao i odvezao mu porodicu u B. Toliko mi je pomagao, iako nisam, kao učenik u Trgovačkoj, valjao truda. Bijaše očinski brižan spram mene sve vrijeme školovanja.

– Kako je ime tvom direktoru?

– Bulatbegović se prezivao... A znaš li ti njega?

– Ne. Samo se pričalo po B. okle je stigao.

– Da nije umro?

– Nije, sa porodicom je iselio u Kanadu.

– Vidi, bogati! E baš mi je milo što se udaljio iz ovog našeg pakla.

– Pominjao te: „Učenik nas spasio od pogibije“, a svukuđ po čaršiji žamorilo: „Bojo muslimana poštedio noža.“

– Baš tako, veliš?

– Tako, bezbeli.

Pogledao me sa smiješkom djeteta.

Digoh čašu i nazdravih: „Sto godina zdravlja i meraka za meleka Džibrila!“ A on ispi čašu i podviknu iz sveg mozga: „Viva vero Montenegro!“

Tresla se kuća od našeg smijeha. Zora je bila blizu. Trebalo je u novim danima tražiti mir za sve ljude.

Denis Peričić
Anita Peričić

Paščad: Nemeza

Bihorci su se često selili u Tursku.⁴

Neko odseli od mahnite pameti. Neko je lijen, ne radi zemlju, pa misli tamo će se raditi sama. Neko za inat svojim rođacima. Neko bježi od sirotinje, neko od zuluma, od poreza, od teška vremena – a neko ne zna ni zbog čega seli, vidi tako od drugoga.

Poneki tamo i ne stignu: pomru u putu, ili se izgube, ili ponekad vrate natrag – bos, goli, gologlavi, gladni – bez pameti. Takve selo odbaci. Smije im se i čudi, i dugo priča: „Bos se vratio čak iz Turske!“

Ponekom uz put ukradu djevojku. Obično u hanu. I više je ne vidi očima.

Dogodilo se to i Seadu. Ah, rat je bio, što ćeš. Zaratilo od Slovenije preko Hrvatske, cijelom Bosnom, do Kosova, pa i Makedonije; svijet je poludio.

Krenuli Sead i Lejla na put, daleko od toga, daleko od rata, od svega, jer u ratu nema ništa, nije rat za ljude. Zakonačiše negdje na putu, siđoše na večeru, ode Sead po nešto u sobu, pa se vrati, kadli, Lejle nema za stolom. Pa gdje je?, pita. Ne znamo. Došla neka trojica, nepoznati, ugodno popričali s njom. Odjednom nema ni trojice, ni Lejle.

Preokrenuo Sead i nebo i zemlju, ali više je nije vidio.

* * *

Više od dvadeset godina ulazio je u trag otmičarima. Hodao svijetom. Pitaو. Pravio se da je netko drugi. Puštao bradu. Prurušavaو se u prosjaka. Navlačio razne uniforme, ne da bi ratovao, nego da bi upoznavao razne ljude koji bi možda poznavali otmičare. Rat nije za ljude, ali u ratu čuješ svašta. Svašta se u ratu mijenja. Sele ljudi. Pričaju. Mnoge stvari dolaze na vidjelo. Neki koji trguju robljem vezani su uz neke koji ratuju. Vezani su oni pa makar i ratovali međusobno.

I tako, vremena je bilo puno, a svijet je ipak mali, postaje sve manji, cijeli svijet, a što ne bi malen bio i onaj njegov djelić kog su Jugoslavijom zvali. Postupno, sklapao je Sead mozaik, i saznao tako za svu trojicu. Jedan, navodno, nestade u Africi. Drugi poginuo u ratu. Treći je u Münchenu. Rahim se zove.

Čuo je Sead za njega još u Rašlji. Da je taj neki Rahim vodio mutne posle u Beranama, i preko u Bosni: poker automati, neprijavljeni, bez poreza. Pa neka sitna droga. Pa oružje, vamo-tamo, malo za Kosovare, a onda i za sve koji imaju da plate. Tako nešto nastavio i dalje, u Njemačkoj.

Sjeo je kraj njega za šank. Naručio piće na njemačkom. Konobarica se hladno ponijela: njoj su sve „Jugošvajne“ bili isti. Namjerno, Sead kaže na svom jeziku, poluglasno, kao sebi u bradu, ali dovoljno glasno da ga Rahim čuje:

„E ne bi ti meni ni pola sata konobarila dolje u Rašlji“.

Čuvši to, okrene se Rahim, nasmiješi se Seadu, pa ga pita: „Zemo, a?“ I sve tako. „Ja sam Rahim“, „otkuda si“, „šta radiš“... I krene priča, krenu pića. Treba Rahim ljude za svoje posle, naše ljude, povjerljive. Sead kanda zainteresiran.

Sve u njemu bubri, kipti, hoće da pukne, ali pravi se miran, sluša, priča, pravi se da mu je drago. Sead ga pozove da detaljnije o svemu popričaju sutradan, u maloj kući koju je unajmio i u čijem je podrumu Rahimu pripremio grob.

Sutradan, onesvijestio je Rahima čim je ovaj ušao.

Dok eto ti delije. Zelen ćurak na njemu, zelena čalma, ni puške ni noža u rukama. I veli on vojsci: hajte vi, veli, svojim kućama, svojim ženama, a ja ću sam biti s Grkom. I sam se bije, izistine.

Sjetio se Sead tog odlomka iz Ćamilova romana, pa obojio lice u zeleno. Kao Hulk iz filma. Da užasne Rahima kad ovaj dođe k sebi.

Probudi se Rahim i vidi da leži u nekom lijesu, drvenom. Ne može ništa, ni rukama ni nogama, ni da mrdne. Otvor mu samo od tjemena do vrata, da vidi van. Iznad glave ukaže mu se zeleno lice. Rahim premre, misli da sanja. Ali to nije noćna mora. To je Sead, zelena lica. Šuti Sead i gleda ga, netremice. Sjeti se Rahim zelenog delije iz legendi. I sjeti se, ne zna ni sam zašto, nečega iz onog romana koji su čitali svi, čak i oni koji ništa ne čitaju, „Bihorci“, a što glasi ovako:

Digne se jedan težak malj, digne se, a ti ga Hatka, gledaš ozdo, pa tup! – tebe u glavu, i kroz sedam katova zemalja protjera te taj malj i u prah učini.

Rahim, nemoćan, gleda kako zeleni Sead uzima golemi malj. Srce mu lupa, hoće da iskoči. Sead podigne malj, kao Thor iz filma. Rahim sklopi oči, ali ne udari ga Sead u glavu,

nego tup! – po drvu, posred lijesa.

Drvo pukne, ali pukne i drvo ispod Rahima, i Rahim propadne. Propadne u neki drugi lijes, ispod prvog. Od toga što je propao slomi se i drvo ispod Rahima u tom drugom lijesu. I tako nekoliko puta: tri, četiri, pet, šest, sedam... Činilo se Rahimu beskrajno, kao da će u pakao propasti. I propadne tako Rahim kroz sedam katova; sav se polomi, izubija, i opet se onesvijesti.

Trebalo je Seadu dosta vremena i truda da iskopa grob u zemljanom podu podruma i da u njega smjesti sedam ljesova, od lagana drveta, jedan na drugoga. Ali neće još ostaviti Rahima u njegovom grobu. Nije Rahim još mrtav.

Probudi se Rahim opet, a sada leži na nekom stolu. Vezan je kaiševima, ali ionako ne može da se pomakne. Boli ga strašno, misli da su mu sve kosti popucale, ali nisu sve, no mnogo ih jest. Ali nije samo to. Nešto ga jako boli u dnu kičme, sa strane. A i ne vidi dobro. Nije da vidi mutno, nego čudno, kao izmaknuto.

No zeleni Sead nije izmaknut, on je tu, opet mu je prišao i gleda ga šutke, odozgo. Ne govori ništa, ne pita ga ništa. Ne pita ga čak ni za Lejlu. Zna Sead odavno, u svom srcu on to zna, da Lejla nije više na ovome svijetu.

Iz metalne činije Sead digne nešto grozno, ljigavo. Rahimu dođe da povрати, iako ne zna što je to.

Sead pokaže prstom na dno svoje kičme, a onda na Rahima. Rahim shvati da je to nešto grozno i ljigavo njegov bubreg. Sead mu ga izvadio.

Rahim zavapi i počne da plače kao malo dijete. Počne da

priča k'o baba, kroza suze: da ne zna čime se Seadu zamjerio, ali nek' se zna da sa švercanjem organa nije imao ništa. Da, jesu, uzimali su djevojke i slali ih u Evropu, da se kurvaju, ali taj su pos'o dalje onda drugi vodili, i što je poslije bilo s njima, Rahim ne zna, nije to bio njihov pos'o...

Odjednom Rahim shvati da mu suze teku samo iz jednog oka. Sead uzme drugu metalnu činiju i iz nje digne Rahimovo oko.

Iako nije do boga držao, Rahim se pomoli, zaište da sve ovo samo prođe, da ga Sead dokrajči što prije. I sjeti se nastavka priče iz romana „Bihorci“:

A bog je kadar... Njemu hvala! Opet te stvori i stavi pod malj. Ti Hatema Sinanova. I kud gledaš? Gledaš u malj. Nema da vrdaš tamo i ovamo, i nemaš dva oka, nego jedno oko, i to jedno na vrh tvoje glave. Pa taj malj tup, i tup, sve u tvoju glavu i u to oko...

Sead digne malj povrh Rahimovog jedinog oka.

I kaže samo:

„Pseto“.

I ne udari više puta, nego samo jednom.

* * *

Sead ne zna kada je i sam postao pseto.

Možda je to bio oduvijek, možda se pretvorio tada kada je ostavio zavičaj, možda je psetom postao u nekom trenutku dok je tražio Rahima od nemila do nedraga.

No sada se vratio u Rašlju i ostatak života proveo kao pas.

Netko ga zovnu.

„Šarkooo... Koliko to, jadan, imaš godina? Mnogo, bah!“ –
A pseto se ni sad ne obazre. „Pusti ti mene da ja idem putem...“
I išlo je mirno, onako kao što samo idu starci. Zagledalo se u
pticu na plotu, stajalo dugo, i najzad čučnulo. Ptica je po plotu
skakutala, prhkala krilima, i pjevala, pa uzletjela visoko u zrak,
otpraćena njegovim očima. Tada se i šarov pokrenuo, nimalo
tužan ni veseo, no ozbiljan, umoran, star.

Reho Ramčilović

Bijeg iz Bihora

Mjesec je maj, sve se budi i veseli. Bihor, moj rodni kraj, okupao se đurđevdanskom rosom i obukao zeleno odijelo ukrašeno mirisnim cvijećem i beharom. Od ranog jutra sunčevi zraci miluju svu tu ljepotu, sva živa bića, pa prosto ne možeš da odoliš raskošnoj ljepoti Bihora, dok šetaš po njemu i posmatraš taj živopisni sjaj.

Svako ko jednom dođe u Bihor, poželi da u njemu ostane, započne novi život, i da uživa u raznovrsnim blagodatima koje ovaj kraj ima. Slično tome očekivao je i mladi Bihorac Rule, kujući slatke planove o budućem životu. U Bihoru je završio osnovnu školu i proveo najljepše dane svog djetinjstva, uz topli majčin skut. Saživio se sa rijekom Popčom, obližnjom atraktivnom pećinom Ledenjačom i pašnjacima Kalenice po kojima je često napasao jaganjcad, iznad rodnog sela Lagatora.

Igrao se mladi Bihorac Rule sa vršnjacima lopte i raznih igara, a posebno čobanskih: klisa, gudže, šodaljke, zapljuvača. Uživao je u igri i pobjedi, ne pomišljajući da će ga neka avet istrgnuti iz majčinog okrilja i rodnog kraja i odvesti negdje daleko u tuđi, za njega nepoznati svijet.

Odrastajući pored roditelja, braće i sestara, postao je prava momčina, sportista Bihora, fudbaler kluba „Petnjica“, ubrzo i kapiten tima sa kojim se krajnjih osamdesetih takmičio za ulazak u drugu crnogorsku ligu.

Ponosni na svoga sina, roditelji, dosta siromašni, no veoma čestiti i poznati u kraju, učiniše sve dajući i zadnju paru iz kuće da školuju svoje dijete. Žrtvuju se, samo da sjutra sinu

život bude lakši i ljepši, da se ne pati kao što su se oni za svog zemana. U tom naumu, na svu njihovu sreću, i uspješe.

Završi Rule fakultet, zaposli se u obližnjoj školi, a roditeljima se od sreće zbog ispunjenih želja na lice vrati osmijeh, te probudi nada i zavlada spokoj u duši. Opraštaju oni Bogu i sudbini što su se cijelog života patili i sav onaj trud natopljen znojem, pa i onu zadnju suhu koru hljeba koju su grizli natapajući je suzama. Sve muke zaboraviše, život im se ispuni radošću i sve im izgledaše lako, prosto i lijepo. Roditelji mladog Bihorca Rula, poznatog u kraju, svuda o njemu s ponosom pričahu, te kako su zadovoljni što je došlo vrijeme da i na njihova vrata zakuca sreća, obasja ih sunce sjajem i ljubavlju. Brzo Rule sa svojim poštenjem, lijepim ponašanjem i nesebičnim radom, posta ugledni građanin Bihora, svi ga žele u društvu, a posebno komšije i kolege.

Od prve plate kupi majci tespih svjetlucavih, raznobojnih đinđuha, znajući da će je to najviše obradovati i podsjećati na sina dok ibadeti pet vakta namaza. Ocu kupi sat da ga podsjeća na vrijeme u izvršavanju obaveza koje jedan seljak u Bihoru ima, te na sina da njegovo srce kuca za svog oca.

O Bože, kakva se radost, toplina i sigurnost useli u dom Rulovih roditelja! Čini im se da je cio svijet njihov. Pokloni od sina ljepše sijahu i od zlatnih olimpijskih medalja i veći značaj imahu od onih najskupocjenijih tespiha i satova sa Kapali-čaršije u Istanbulu, koji su nadaleko poznati po raskoši, vrijednosti i sjaju.

No, gle čuda! Zaista, sve što je lijepo kratko traje, potvrdi se to i u sudbini Rulovoj i njegovih roditelja, te bliže rodbine. Sve se brzo promijeni, a do tog prokletog dana disahu jednom dušom i svi u jedno vjerovahu – da nigdje ljepše i toplije sunce ne sija i da nigdje ljepše zore ne sviću no u Lagatorima. Činilo se mladom čovjeku dok se

noć odvaja od zore i bježi od sunca, u osvit sabaha uz glase mujezina koji najavljuje sabah-namaz, da ništa bolje nema od te pojave na dunjaluku. Neopisiv je prizor kad iza gordog Đuđa sunce prospe prve zrake i obasja brda i doline, umije selo blještavom svjetlošću, a ono se polako budi iz slatkog sna, pri čemu ga dočekuje umilni poj ptica.

Ponadao se Rule da će ovaj ugodni, zanimljivi život, uz svoje najbliže, vječno trajati i da će uskoro sebi naći buduću saputnicu. Maštao je o svemu najljepšem, upijao mirise i jeo plodove pitomog kraja, radujući se svakom narednom svitanju dana.

Ipak, ta idila dugo ne potraja. Kao i mnoge druge mlade Bihorce, i Rula ovaj lagodni život izdade, sve se preko noći promijeni. Kao crni medvjedi nadviše se tmasti oblaci nad bihorskim krajem, i to baš u maju, i ugasiše onaj sjaj, spokoj, a bogme i nadu za mirnim životom. Ti tmurni oblaci koji sa sobom doniješe hladnu kišu, tugu i nemir među ljudima, nadviše se čak i do Bosne.

Bilo je to užasno vrijeme, pri kraju Dvadesetog vijeka. Poče se narod dizati na neke bune i mitinge, ne znajući ni sam šta hoće. Rat ubrzo zagospodari cijelom Bosnom, krv se već prolijeva među komšijama, kumovima i dojučerašnjim prijateljima. Čuju se glasine po Bihoru: poginuo nekom brat, amidža, nekom komšija ili rođak u Bosni. Strah i neizvjesnost uli se u srca mnogih Bihoraca koji svoju rodbinu imaju u toj zemlji. Rule i ne sluti šta će ga ubrzo snaći, već brine da li mu je sestra na Ilidži živa, ima li hrane, da joj nijesu djecu poubijali ili negdje protjerali.

Baš jedne majske večeri, pri nestanku i posljednjeg zračka sunca sa praga Rulove kuće, zakuca neki čovjek na vrata i reče mu: „Da se sjutra javiš u stanicu policije u Petnjici“.

Pitao se mladi Bihorac iz Lagatora: šta ću im ja, što da

se javim kad se nijesam ogriješio ni o šta, niti šta za svog života skrivio prema vlastima? Cijelu noć je razmišljao o tom pozivu. Šta može biti, šta hoće od mene? Prolazile su mu razne, crne misli kroz glavu, teške kao kamenje, a sna nigdje. Čini mu se da se i gordi Đuđ iznad sela svalio na njega, po kojem se ranije bezbroj puta pentrao i brao zrele kupine i jagode. Sve ga pritislo, razni mu se planovi, ideje motaju po glavi, no pravog izlaza nigdje na vidiku. Najteže mu pada kako se rastati od majke, braće, sestara, a da ih ne ucvili, osramoti, jer sva je prilika mora izvesti bijeg iz Bihora, ako misli da još poživi roditeljima. Negdje pred zoru donio je konačnu odluku – što prije pobjeći od kuće. U protivnom, na pravdi Boga nastradaće kao i ranije mnogi ugledni Bihorci, koji su prebijeni, poniženi i osramoćeni pred crnogorskom javnošću.

Jutro je brzo i neosjetno svanulo, okupano bisernom rosom, ptice već svojom pjesmom najavljuju lijep, sunčan dan. Sve se rascvjetalo, sve je šareno i zanosno po Bihoru – milina jedna. No, za mnoge majke ta raskoš se ne vidi. U njihova srca se uselila neka tuga, strah, iščekivanje, pa tu ljepotu, tu čar prirode ne primjećuju. Neizvjesnost i bol u grudima mladog Rula je sve jača.

Stiže i poruka od komandira Čeka, po doušniku, da hitno ponese automatsku pušku sa trista metaka, pošto mu je to „neko“ na uho došapnuo da posjeduje. Nažalost, ovakve poruke i prijelnje stizale su i mnogim drugim, otmenim i obrazovanim ljudima u ovom kraju, iako sve to blage veze nema sa istinitošću. Važno je da se sprovede volja nečija i da komandir bude neka ličnost u Bihoru, te da potamani mnoge slične Rulu. Panika, strah i ludilo vlada među Bošnjacima, dok se službenici navodno „reda“ izivljavaju, izmišljaju razne povode i metode kako bi ugledne ljude protjerali sa

ognjišta, a uhapšene što više mučili.

Mnoge su majke u to vrijeme zakukale, ostale bez svojih sinova, a uskoro će, galiba, i Rulova majka. O, kako je žalosno kad se od rodne kuće mora bježati, tražiti neki drugi dom, u kojem je uvijek hladno, tužno i pusto! – šaptao je i sam sin Bihora, spreman već za dalek i neizvjestan put. Kakva je ovo domovina koja svoje najrođenije protjeruje iz vlastite utrobe u neki tuđi svijet? Bože, sačuvaj nas od ovakvih službenika „reda“, od ovih „patriota“, i onih koji im dozvoljavaju da ova zvjerstva čine po Bihoru!

Rulova majka, starica od sedamdeset i kusur ljeta, predosjećala je da se nešto dešava kod sina, promijenilo se njegovo vedro i nasmijano lice, neka ga briga mori, al' se nije usudila da ga bilo šta pita. Plašila se da ne uvrijedi svog sina, jer mu je neizmjerljivo vjerovala, a zna ga kao stamenog, ponosnog i čvrstog čovjeka. Mnoge je noći starica budna probdjela na prozoru, krišom posmatrajući i osluškujući da se neko noću ne prikrade njihovoj kući. Spremna je bila zamijeniti sina, umjesto njega poginuti, i samo je čekala da zalupaju na vrata pa da se pojavi i otjera te zvijeri sa praga, uz odlučnost da na kućnom pragu i život da.

Napokon, slutnja ove starice se i obistinila. U gluho doba noći začuše se bahati koraci a malo kasnije lupanje i vika na vratima: „Otvorite da ne odvaljujemo vrata! Znamo, ptico, da si tu!“

Skoči majka da otvori vrata, da se isprijечи umjesto sina, no on joj ne dade, uz molbu: „Stani, majko, molim te. Leži, za Boga miloga, ove ću zvijeri ja otjerati sa praga!“

Poslušala starica, umiri se, a sva trepti od straha za sinom. Trepti, ali ipak čuti kao zalivena.

Rule se ljudima zvijerima obrati iz unutrašnjosti kuće riječima: „Sačekajte, samo da se spremim i eto izlazim“.

Dok se on sprema za daleki put, razjareni vuci pripravno

čekaju da ugrabe nevinu žrtvu i kao veliki trofej je predadu Čeku, koji jedva čeka da ga se dokopa, da mu život uništi.

Majci se tihim glasom obrati: „Majko, sabor, budi hrabra kao što si uvijek i bila. Ne lij suze, ne paniči, sve će ovo proći. Znaj, ja se ovim dušmanima, ovim banditima živ neću predati, sad ću im pobjeći na suprotnu stranu iz kuće. Samo se ti utahiri“.

„Majčice, oprosti svom sinu što te mora ostaviti, ali ti tvrdu besu dajem da te neću zaboraviti. Ubrzo ću se ja vratiti“. Poljubi majku u oba obraza, čvrsto je prigrli, a majčine suze se stopiše sa njegovim dok se halaljuju, umiše se lica toplim suzama. Zadnje riječi sinovljeve odzvanjaju u majčinim ušima: „Halali, majko, i na Boga se osloni“. Majka mu kroz plač odgovara: „Halalosum, sine. Nek mi te igbal i sreća prati. Neka ti je hairli put kojim si namjerio poći. A bogme ja te više, strah me, vidjet neću“.

„Vidjećeš, majko, vidjećeš. Ostaj mi zbogom“. Još jednom se povrati, poljubi je pa, što tiše, otvori prozor i sa njega skoči. Uteče njima koji su ga čekali pred kućom, a ovi ostaše i dalje da čuče i čekaju žrtvu.

Osta majka, plačna, ranjiva srca, da brine šta će biti sa sinom, proklinjući sve one koji su mu izmišljali da ima oružje, da se umiješao u neke nedozvoljene radnje, i one koji su se bili nameračili da mu oduzmu život.

Noć je mrkla, prst se pred okom ne vidi. Rule nekako otetura niz livadu koja se kao šaren ćilim prostire ispod kuće, mada se to šarenilo sada ne vidi, jer svu ovu nepodnošljivu stvarnost pojačava kiša koja je, kao zainat, navalila pa lije kao iz rukava. Nebom sijevne šimšik, meće iznad Đuđa, zagrmi, a kiša pljušti kao i majčine suze što joj se slijevahu niz obraze. Rekao bi čovjek sve plače i žali nad iznuđenim rastankom sina i majke, samo su ljudi zvijeri bez ganuta

srca i osjećaja. Oni samo hoće žrtvu i njome se dodvoriti nadređenima.

Prođe Rule preko livade po kojoj je napravio i prve korake u životu, brzo se nađe sa druge strane rijeke Popče, pa sjede da osluhne šta li se dešava oko njegove kuće, pošto se ništa nije moglo vidjeti. Čuo je samo neke nerazumljive glasove kao psi kad brundaju, a svjetlo sa prozora njegove kuće jedva dopiraše do očiju mu od velike tame i kiše koja nemilosrdno pljušti.

„Čuvari reda“, kada shvatiše da su nadmudreni, izvikaše se na bespomoćnu staricu uz prijetnju: „Uhvatićemo ti sina, prebiti ga, života mu više neće trebat“.

Hrabra starica na to im reče: „Znam da biste to uradili, nesoji jedni. Gubite mi se s praga!“

Odoše od kuće uz ljutnju i urlanje, sasvim osramoćeni i bez željenog trofeja.

Dok su se oni udaljavali iz sela, Rule se već popeo na vrh Duđa, gdje stade da se odmori i da još jednom baci pogled u pravcu kuće. Tišina i tama vladaju cijelim krajem, samo Rulovo srce kuca, dok mu se razne misli roje u glavi, a sa prozora njegove kuće žmirka jedva vidljiva svjetlost. Zna on dobro da je na prozoru majka koja plače i osluškuje ne bi li šta čula. Plače i sin za majkom, najbližima svojim i za živopisnim zavičajem, al' povratka nema, bijeg iz Bihora je neminovan.

Selo spava mrtvim snom. Obgrlila ga tama, rekao bi čovjek da je negdje propalo. Bjegunac zadnji put pogleda u pravcu svoje kuće, nemilo mahnu rukom pa okrenu na svoj daleki put.

Zoru je dočekaao na nekom brdu iznad Rožaja. Predahnu, umi se vodom sa obližnjeg potočića pa nastavi put k Novom Pazaru, i za četiri dana obreo se u Njemačkoj. O pređenom

putu, o njegovom tumaranju i prebacivanju do zamišljenog cilja... Samo on i Bog znaju šta je preživio i koliko se namučio. Ali, uporni, hrabri i snalažljivi Bihorac Rule sve je prepreke savladao, uz veliku patnju i potucanja od vrata do vrata.

Napokon je našao sebi stan i posao. Pošten i vrijedan u radu, gazdi Njemcu se svidio pa je ovaj sve učinio da mu obezbijedi stalni boravak u toj zemlji.

Skraši se bjegunac iz Bihora, poče zarađivati pristojnu platu i kovati sebi srećnu budućnost kad već to nije mogao u svojoj domovini. Vrijeme je neumoljivo prolazilo, a majka ostala sama... Od tuge i bola za sinom jako se razboljela. Srce joj je dosta oslabilo, kako su utvrdili i kardiolozi iz Berana i Petnjice. Otkucaji srca su bili rijetki, slabi, a to je vjerovatno od čežnje i bola za dugo neviđenim sinom. Puno je starica propatila, izlila potok suza, mnogo je gorčine u njenoj duši i srcu prošlo otkako joj je sin otrgnut iz naručja. Osjeća ona da joj se bliži odlazak sa dunjaluka i sve češće pominje sina u tuđini. Priželjkuje da ga još jednom vidi, da se čestito nagleda lika svoga sina, porazgovara s njim pa poslije i da umre ne bi joj bilo žao.

Stariji sin, koji je preuzeo brigu o njoj, ubjeđivao ju je da će joj mlađi iz Njemačke uskoro doći, da će sa njim opet biti srećna, samo malo sabora i strpljenja. Majka jeste bila i sabordžija i hrabra i svoj djeci bila uzor kako se u teškim trenucima života treba vladati, i uvijek je govorila da se „na Alahovu pomoć treba osloniti“. No, ovoga reda majčino srce nije izdržalo. Napustila ju je nada i srce je prepuklo od tuge i bola za sinom. Na samom izdisaju obratila se starijem sinu, koji je bio uz nju. „Sine, ja preseljavam na ahiret. Halalite mi, a ja vama sve halaljujem, sve mi je bilo dobro i lijepo. Ostavljam vam blagoslov, da vam Bog sve najbolje da i da u svemu što poželite i uspijete, a posebno mojoj unuci Meci

koja se najviše brinula o meni u ovim zadnjim dunjalučkim danima. Samo da znaš, veliku tugu i bol u srcu i duši nosim sa sobom i do Kijametskog dana me neće ostaviti, a to je žalost što još jednom ne vidoh moga sina kojeg mi dušmani otrgoše iz naručja i otjeraše sa praga, u tuđinu”.

Izusti starica ove riječi, pogleda još jednom oko sebe, baci i zadnji pogled prema prozoru, ne bi li kojim čudom vidjela svog željenog sina, pa polako, kao da zaspala, sklopi oči i preseli na ahiret.

Gorke sudbine i teški dani zadesili su tada mnoge ljude po Bihoru, pa i Rula u tuđini, a da to nije ganulo one koji su tome sebet. Spremao se baš tih dana Lagatorac da dođe i da još jednom vidi svoju majku, samo je čekao da mu i formalno „udare“ vizu. Glas da mu je upravo majka preselila, u trenutku dok se spremao za povratak u domovinu, slomi ga, srce mu steže, a bol za majkom i tuga sasvim ga obužeše. Sve se promijeni, učini mu se da se cio svijet srušio na njega. Prokle sudbinu koja ga je zadesila.

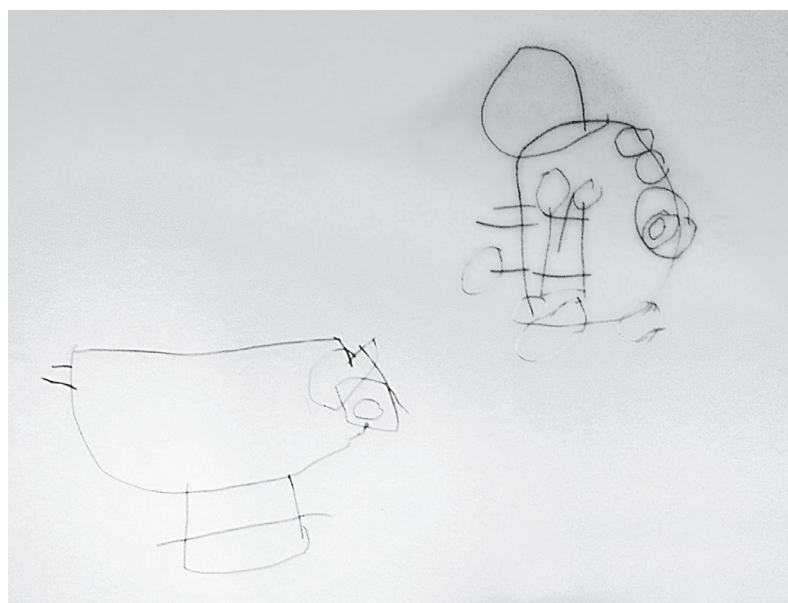
Tamo u tuđini osnovao je porodicu, oženio se djevojkom iz svog kraja i sa njom stekao četovoro djece. Bio je u potpunosti zadovoljan postignutim u veoma kratkom periodu, a posebno svojom familijom, ali rana, čežnja i želja za majkom do smrti će ga boljeti, krvariti i neće mu dati smiraja.

Napokon, stigao je u rodno mjesto, obišao mezar svoje majke, izučio El-Fatih u molbu da joj Alah podari dženet i da mu oprost za nanijete boli koje joj je bez njegove volje priredio. Ubrzo opremi majci mezar, pozva bližnje da svi zajedno izuče dovu za njenu dušu, od majke zatraži halal za iznuđeno bjekstvo iz njenog naručja i toplog zagrljaja.

Vrati se Rule porodici u Njemačkoj. Nastavi da živi u tuđini i sam sebi, sa svojom porodicom, gradi svijetlu budućnost i

sreću, pošto mu to u njegovoj domovini ne dadoše.

U srcu i dalje osta sjeta i bol, te sjećanje na Đuđ i na razne čobanske igre, na bezbrižno djetinjstvo, a pred očima vječiti lik majke i oca, kao i slika domovine koje će se sjećati sve do povratka.

Deda i krava, crtež na zidu

Riad '15

Mirsad Rastoder

Manishar

– Ode još jedan dan – prošaputa Hećim zureći kroz prozor, za jesenjim suncem što kopni niz doline žmirkajući iz šumovitog gnijezda na Gradini. Na tom visokom brdu nekada su živjeli preci čuvenog Biočaka i još nekoliko učenjaka toga doba, koje mještani danas urijetko pomenu; ne mare za nasihate i kasidu, kao da su popili svu pamet ovoga svijeta.

A Hećim, human čovjek, od ranog jutra, kao i godinama unazad, nesebično pomaže onima koje je bolest svojom nevidljivom tojagom, bezvoljne i snuždene, sjurila u sobičak umirisan jodom. Pomaže im koliko može i savjetuje šta i kako bi valjalo da bi bilo bolje. Slabo se prima.

Ali, Sentištani su to – svoje pameti nemaju, a za tuđu ni da čuju.

Prvi put otkad se vratio u Sentište, otkako je nanovo postao dio svog podneblja – osjeti usamljenost. Uhvati glavu među ruke kao tuđu, duboko uzdahnu i zatvori oči. Bio je sam u svojoj praznini.

Zbunjuje ga pustoš dvoličnosti koja se kao modrica širi oko njega. Špijuni njuškaju okolo i zalaze u njegovu blizinu, što ga dodatno plaši.

Sluti vrijeme u kojem prevlada poganština, pa svako hoće da učari na užtrb drugoga.

***

Dolje, blizu rijeke, između naherenih koliba, cik-cak koracima, pospuštenog vrata, protrčao je Šinter. Slijedi li on to nečiji trag? U čije li se stope zagledao ovaj odvratni insan, do kosti inficiran poganlukom; poganlukom koji crnim čukljastim prstima udara na vrata Sentišta? Da li je to

seoski kokošar nanjušio kakvog pauna? – razmišlja Hećim i korača kroz svoju tijesnu ordinaciju, smješkajući se...

Baš na tom mjestu naherenih koliba, nekada je blistalo zelenilo parka sa nekoliko stabala divljih kestenova u sredini, ispod kojih su se graciozno šepurili paunovi. Ošturio bi zureći kroz drvene tarabice da ponovo ugleda neobičnu ljepotu – ono kad paun istegne svoj dugi vrat i razbaci krila i rep, pokazujući lepezu od bezbroj boja. Mislio je da je to svjetlucavo šarenilo – poprskano s neba.

– „Gdje ima paunova – ne boj se poganica niti druge dihanije“ – govorila je majka, radoznalo čekajući da je pozovem kad rijetka ptica raširi svoj iskričavi svod – uzdahnu Hećim, nesiguran da li su ove riječi izašle kroz pećinu njegovih usta. U toj zbunjenosti, sjenke djetinjstva hrupački prekri nedavna slika bijesa i rumenih kapljica u razmahu.

***

Hećim pogleda kroz prozor. – Šta je ono, kolega, dole pred onom radionicom?! – okrenu se iskusnom tehničaru, koji se dosađivao u kutu male ordinacije i tupkao nogom o pod, a koji je znao svako čeljade od Lima do Lađevaca. Zvali su ga Sunco. Često je obilazio ovaj kraj, a oni kod kojih bi stigao govorili su da ih je – sunce ogrijalo. Sunco priđe prozoru (dotakoše se dva bijela mantila), a onda skoči:

– Jadi! Jadi, moj doktore! Podlaci ne miruju, koliko li miruje crv u rani! – Zgrabio je kolut širokih zavoja i poletio iz ambulante. Dugim koracima očas je stigao do čovjeka koji je ispred drvene radionice sa cvjetno uređenim dvorištem sumanuto mlatarao krvavim rukama...

– Svojih se ušiju najeli! – derao se.

Ovaj neobični čovjek već decenijama pokušava da prizove umjetnost u sokake varošice koja mu je suđena: muziku,

slikanje, vajanje, te osluškivanje znakova prirode, iskonskog izvorišta slobode. Satima posmatra vragolaste piruete golubova u visokom letu, a potom grabi da udahne ljepotu nekom crtežu, slici... Priča se da su njegovi preci, davno, iz Misira došli ovamo, za karavanom svile. Znali su tajni jezik ptica, a on naslijedio tu sposobnost. „Domundava se sa golubovima“, govorkala je jahudija. Nekadašnji đak velike umjetničke škole – jedini je svirao na klaviru koji je nekom partizanskom naredbom, poslije rata, slučajno poklonjen ovdašnjem Domu kulture. Svim svojim bićem trudio se da u srcima učenika potpali fitilj umjetnosti. I uspijevao je. Pominjao je nekakvog velikog persijskog umjetnika po imenu Mani-Alisher, koji je slikao prirodne pojave sa toliko dubine i metafizičkog naboja da su mnogi pjesnici, inspirisani njegovim platnima – započinjali pjesmu. Prozvali su ga, tako, Manishar, a pošto Sentištani krata sve što se skratit' može – saželi su i njegovo ime pa ga zovu Maho.

– Znanje je najbolje oružje – govorio je i gledao u onog kome bi se obraćao, sve dok te njegove riječi ne bi zamakle u glavu onoga kome su bile namijenjene.

***

– Polako, evo, evo – samo da zaustavimo krvarenje – tješio ga je je sanitet, pokušavajući da zamota nemirnu ruku niz koju su se slijevali tamnocrveni potočanjci.

– Ne! – brecnu se Maho. – Niko više ne može da unese svjetlost u ovu nesretnu varošicu.

– Pogledaj! Pogledaj! – zapovijedi, i nogom odgurnu vrata radionice, koja se širom otvoriše. Iznad dovratka stajao je lijepo uređen kavez u obliku doksata na starinskim kućama.

Prinuđen, Sunco zakorači prema ulazu i zinu od prizora. Kroz glavu mu prođe završna scena bojišta iz filma „Pokolj

na farmi fazana". Kao ranjenici virili su, jedni preko drugih, portreti karakternih lica, parčad glinenih skulptura, figure od drveta, raščerupani golubovi, a tu su i prosute boje, tragovi stopala dole po zemljanom podu i sitno raspršena krv po daskama brvnare. Sve je odisalo smrću, samo jedan golub, iznenada probuđen, prhnu kroz vrata i kao strijela zamače niz dolinu.

Sa druge strane, iza čoška brvnare, virio je Šinter. Nasmrt prepadnut, gutao je nepostojeće zalogaje.

– Hajdemo! Hajdemo malo brže! – podviknu Hećim, stežući podlakticu Mahove desnice.

– Pusti, doktore, neka toči; nek ide za dušom koja je rastrgnuta među golubovima. Ovi jadi ubijaju i posljednju nadu. Bježi odavde dok još imaš snova! – odjeknulo je ambulantom. Maho je gutao vazduh između riječi kao žedan kosač kad halapljivo navede testiju.

– Smiri se, čovječe! Sjutra ćemo o tome – prekide ga Hećim.

– Šta sutra?! – dreknu Maho. – Vidje li kako ti zahvališ na zboru građana? Za podbijanje tabana do svake čuke, po kiši, snijegu... da im liječiš stare, djecu... Za smanjenje smrtnosti odojčadi, za šivenje posjekotina i vidanje razbijenih glava... Vidje li?! Kvrc ovamo, kvrc onamo, teke – umjesto tebe izabraše Šintera. Minjika se žali: „Mehko pita, al' ne pipa kad pregleda“. Mahniti Zunzo je podrža, a ostali su ćutali kao zaliveni... „Rukovođenje narodnim odborom nije poslo za učene ljude, oni su zanešeni“, kreštavam glasom Maho je imitirao Giljevca. Njegovo lice mijenjalo je oblike kao razvučeno tijesto na vreloj rerni šporeta. Između nabreklih damara sijevale su zastrašujuće iskolačene oči, oprhane umnožavanjem figura i likova kroz vrtlog zaglušujuće muzičke tevbe što je odzvanjala kroz Mahovu glavu.

– Razumijem, Zunzo je svakako značajniji od mene, svakom

policajcu ispriča i kaže je koja kokoš jaje snijela, a kamoli šta drugo. Ali Šinter umjesto doktora! E, to može samo kod nas. Osjećao li ti da, otkako je iščilila sjenka opštinskih službenika, gmizavci preuzeše sve u svoje prljave ruke – sipao je Maho, dok mu grč ne presječe glas. Pored tijela mlohavo kleknuše ruke do lakata isječene ujedima i ostrim kandžama mačka kojem je htio da presudi za pokolj golubova.

Sjutradan, osvanuo je u gradskoj bolnici, a Hećim svu noć nije spavao misleći o pozadini događaja koji su po viđenju komšija priredili Zunzo, Minjika i novi član mjesnog predsjedništva – Šinter. Rano je stigao u posjetu. Uzgred je, vozeći svog oronulog yuga 45, sabirao:

Dok je Maho sa đacima nadahnuto pripremao priredbu za dan škole, oni su kalauzom otvorili radionicu i ubacili dva mačka, da sa unutrašnje strane dođu do golubova. Nešto ranije, pokušali su da ga unize sjećom mladih trešanja, čupanjem cvijeća, trovanjem psa Meduna kojeg nije odvajao od svog djeteta. Sada su ga uzdrмали kao grom. Njegovo srce više nije moglo izdržati, ali – ostao je u životu.

***

– Kako si, profesore? – upita Hećim samo što otvori vrata bolničke sobe, u kojoj je zabrinut i mrzovoljan ležao Maho.

– Dobro, kad znam da sam već mrtav. Žao mi je što si se toliko trudio; čak si me, rekoše, svojim kolima dovuko do bolnice. Čemu?! Ništa više nema smisla. Para nemam da bi se ove izjelice sjatile oko mene, a da imam koga u Njemačkoj ili Švajcarskoj... Eh... – odmahnu Maho glavom koja se sporo okretala na bijelom jastuku. – Otkako se dinar izlizao, majku prodaju za markice. Pošten čovjek može da umre ili da se nekud skloni – razvuče Maho i podignutom rukom pokaza kroz zamusan prozor, između čijih krila bješe

nekoliko mrtvih muha.

– Pala muha na međeda, jelde, učo? – kao sa neke visine promunđa Šinter, koji tek što bješe ušao u sobu.

– Jeste, podrepušo, samo mi se miči sa očiju... Miči, miči...! – odbrusi Maho uz škripu kreveta koji je cijukao na svaki pokret tijela.

– Imam nešto hitno za Doca, a ti džaba režiš, popio si kvasac – dobaci izvlačeći glavu ispred tijela.

Hećim ga dohvati za ramena i s gađenjem gurnu prema vratima.

– „Bolja je šaka vlasti no kilo pameti”, ali se to ne uči u školama, već u birtiji – iskezi Šinter.

– Sestro! – Hećimov glas se razliježe hodnicima i bolničko osoblje je brzo pristiglo da smiri pacijenta Maha. Blagost i toplina osmijeha kojom je čovjek nesebično obasjavao ljude, odjednom se počela kovitlati u nepodnošljivi bijes. Spremao se da zadavi poganštinu.

Kada Hećim izađe na hodnik, tamo ga sačeka Šinter – pružio mu je plavu kovertu sa razdaljine kao da bješe prešao na drugu planetu.

Vaša jedinica je još sinoć krenula prema granici sa Hrvatskom. Hitno se javite komandi u Kolašinu.

Hećim se nasloni na zid da mu kockice poda ne izmaknu ispod nogu. Kao u snu čuo je iz daljine podrugljivi glas:

– Počeo je *rat za mir!* Ti idi na ratište i ne brini za nas – snaći ćemo se mi i bez vas učevnjaka-čevnjaka-njaka!!!

Stropošta se na pod i na nebu, među zvijezdama, ugleda onog ošamućenog goluba kako plovi prema zapadu.

Vratio se nakon petnaestak godina. I samo na prvi pogled u varošici u kojoj je nekada Maho razbuktavao umjetnost, a on liječio ljude – izgledalo je da ništa nije kao onda davno, kada se morao vinuti u daljinu.

(Tevba – kompozicija za mrtve S. Gačevića.)

Denis Rastoder

Radost i sreća

Sumorni oblaci pritiskaju hladni Zapad da čovjek mjesecima ne osjeti kad noć uguši ono malo dana u pokušaju. Na bledunjavim licima prolaznika čitam dio lične melanholije koja se, s posla i iz škole, vraća u keramičke kutije. Nikome nije do razgovora pa se često pitam da li uopšte postoji neko mjesto prirodne radosti i sreće? Da li se ljudi tamo smiju ili samo rade? Spavaju i rade? Na izlazu iz tramvaja, kao jabuka, sa praznog sjedišta osmjehnu mi se knjiga „Šetnje po Šipovicama”. Neko je zaboravio, pomislih, da nađe baš mene. Zgrabih je hitro, kao ukradeno voće i čilo pređoh ulicom do stana. Gutao sam pjesme, kao gladan zalogaje i dugo šetao dolinama do bistrih izvora. Kao iz bajke, koju mi je sestra čitala pred spavanje. Ali ovaj vilajet je bio još ljepši, sigurniji. Nema strašnog vuka, nema svirepih lisica, već samo hrabrih ljudi, i onih mudrih kao što su bile sove u narodnim predanjima.

Uronio sam u bajku koja se zove Bihor.

Lagano otvaram prelijepo korice i osjećam da me miluje svjež vazduh iz Radmanske klisure, koji tihano šapuće o vjekovnim ognjištima i dugom životu mještana. Radmance, kaže ne može nigdje pobjeći. Ma gdje da krene, opet će ga vjetar vratiti ispod krševitog vijenca. Kao što sunce prigna stado ovaca da planduju ispod jabuke, koja ih tiha i nježna, svojim zelenim ćebetom pokriva. Poput škole koja na Brodu grli piliće željne znanja. Vidio sam dječaka, kako ispod zalazanog čuperka, poput sundera upija riječi učitelja o svjetlosti znanja. Nastavio sam sa čitanjem, došao do rijeka što kao neke vitke djevojke neprestano jure. Pitam se kuda li one to

žure, a ne idu jedna drugoj. Sigurno traže svog dragog, da mu onako mokre skoče u zagrljaj. Ali, taj mladić možda nije ovdje. Ne znam, saznaću tokom putovanja. Zaista su bile čiste i ni u jednoj nije bilo prljavih misli. A kao da su znale da ih prvi put vidim. Male, sitne ribice vrckale su svojim glatkim tijelima, i kao da su me zvale kod njih dok su pomjerale svoje škrge. Negdje na dnu stranice, dočeka me oronuli most koji spaja dva lista. Ko zna koliko je samo ljudi prošlo preko njega, ko zna koliko ga je puta rijeka udarila svojim snažnim grudima, poslije kiše. Ili ga je, pak, ljubila. I on tako stoji polomljen, djelimično živ, ali stoji. Kao stvoren za lješkarjenje divljih patki, koje se po čitav dan kupaju u rijeci. Sa obala je dopirao miris biljaka za koje tigrasti mačak zna da su ljekovite. One su starim Bihorcima bile apoteka, šapnu mi graktanjem vrana, a nemarni trzaj ruke dočeka ubod rascvjetalog šipurka. Pluća mi se naglo raširiše pred najezdom mirisa rascvjetalog gloga. Pomislih: njegove bjeličaste ćubice ljepše su i od behara na trešnji ispod mog prozora.

Sunce je već bilo na sredini neba, kao velika žuta sofa na kojoj za svakoga ima ponešto. Izgleda da se smijalo, ali ne znam zašto. Možda zbog toga što je sijalo baš iznad mene ili je bilo srećno što sam i ja upoznao Bihor. Činilo mi se da će od sunca procvjetati i tanki listovi knjige u mojoj ruci.

Prijalo bi mi jedno kupanje u hladnoj vodi i ta pomisao odvede me do Brativira, skrivenog vodopada sa prirodnim bazenom, koga rijeka Popča glača od postanka svijeta. Zadihan od pentranja između gorostasnog drveća što skriva tajnu otkrića, uronih u iskričavo plavetnilo, zagrljih odsjaje što iz dubine frcaju put neba. Poželio sam da zaspim i da se više ne probudim. Međutim, kada sklopim oči, shvatih da je ostalo još mjesta koja nijesam upoznao. Možda je ovo taj momak kojem onako hitro žure sve rijeke u Bihoru. Ali ne,

odgovori mi vrelo u Trpezima, pođi uz ovaj brijeg prema Turijaku pa ćeš vidjeti drugu stranu života, reče glas iz dubine obližnje pećine.

Odjednom, na moje golišave ruke počеше da se lijepe kapljice. Seljani su žurili da sklone žito, pokriju sijeno i uvedu djecu u kuću. Vjetar je skidao rano ostarjelo lišće i krzljave grane. Na nebu se pojaviše crni oblaci i nastade tama. Nijesam znao šta se dalje dešavalo. Da li će sada borovi i jele ašikovati ili će možda suva jabuka plakati za svojom zelenom bluzom, ne znam. Da li će ovaj pljusak dočekati i ona uvela ljubičica pored puta? Crni oblaci su počeli ridati. Suze su bile tako krupne da je lišće pucalo od muke!

Preskočih u novo poglavlje: „Petnjica”. Srce Bihora. Mozaik na obalama rijeka, sred šarenih ćilima, koje čovjek kosi, ali ih priroda opet veze. Obnavlja se kao ezan mula-Osmana što je iz stare džamije grijao dušu za opstanak. Ljeti se preporodi. Čujem u daljini Refikov „Strah od behara”, Faruka kako mudro besjedi, Abida, Stamena, Faiza, Nadu, Damira, Mirsadu - što kao melec šire krila i podižu Bihor. Podupiru Safet, Šemsudin, Miraš, Braho, Branka, Ruždo, Enver i Mirsad. Kao da rodnu kuću obnavlja. Brane gnijezdo iz kojeg se odlazi. Negdje daleko, Bihorci traže slađe parče hljeba. Ali Petnjici će se vraćati, pa makar i sa lastama u proljeće. Da odlete do Poroča, Murovca, Javorove, Dobrodola, Goduše, Lađevca - tog mitskog Olimpa - s vjerom u jednog boga.

Sa nestrpljenjem sam čekao noć. Da li je to jedna usijana lampa u dolini, ili su kuće poput zvijezda na nebu? I napokon sam došao do te stranice. Dan je izmicao kao bjelina tijesta što se ispod sača u hljeb lagano pretvara. Nema onog brzog mraka, koji zavije sve istog trena. Polako se utišavala muzika velikog pijetla u selu, djeca su se krišom uvukla u kuće, a

veliki okrugli kaktus na prozoru stare kuće otvorio je svoje krupne bijele oči. Izdaleka se osjećao miris tek ispečene pite sa krompirom. Na sredini sofre, pored tepsije debe sa kiselim mlijekom. Sve se umirilo i zaspalo. Teško sam čitao. Odjednom, počеше padati zvijezde sa neba. Začudih se! Zar u Bihoru i zvijezde padaju sa neba? Ali, kako se one kreću? Gdje ostaju tokom dana? Zapravo ne, bili su to razigrani svici koji su mi osvjetljavali stranice. Plesali su oko mene. Čas bi odletjeli visoko, da se poljube sa zvijezdama, pa se vratili k meni. Svi su bili isti, isti kao zvijezde na nebu. Ali, ko je njih rodio? Čim sam se to zapitao, pojavi se velika bijela lopta na nebu. Zvijezde počеше da se okupljaju oko nje, kao da je grle. Ta bijela lopta obasjavala je svaki prozor na kućama, nježno umivala tek rođene bebe, zadojila svaki novi list u vrtu.

Čuo sam otkucaje srca i kvrckanje skakavaca. Mjesec je pokupio zvijezde i okačio plavu zavjesu. Miris pogače iz brvnare na Cigleni omami želudac, a pijetao kliknu: buuuđeenjeeeee!!!

Pored jastuka smiješila mi se knjiga. „Šetnje po Šipovicama”. Negdje sam krajičkom oka snimio i to mjesto, ali ne znam na kojoj strani srca se utkalo. Jesam li čitao ili sanjao, ne znam. Kroz glavu mi je odzvanjalo: „*Pogledah u sat pred sobom, da vidim koje je doba. Bilo je pola noći. I sinoć je bilo pola noći. I preksinoć. Učini mi se da sam već nekud pošao. Da čujem koraka svojih bat. Ali ostaje sve isto: gore na nebu Mjesec, dolje preda mnom moj sat.*”

- Je li procvjetala stara babovača u našim Ravnima? - upitah telefonom brižnu majku.

- Jeste, sine! Kao nikad do sada.

- Nadaj se mom brzom povratku iz tuđine. Tamo je moja radost i sreća. Kutak prirodne ljepote za iskonsku snagu i čvršći korak.

- Odričem se zahtjeva za azil...

Vlatko Simunović

A sad možemo poći

Niko mi neće povjerovati da je to tako bilo. U to doba, na Begluku još se nalazila česma i šedrvan. U Kaplan-begovoj kući, na poziv prijatelja koji je u njoj imao stan, ispraćao sam jedno umorno ljeto. Kratio sam vrijeme ispijajući ljutu rakiju u kavanama koje su odisale duhom starog vaktu. U jednoj od njih, ostarjeli Bahro ispričao mi je priču o Belmi Ferizović.

Reče da su pod pritiskom nepravde i gladnih godina Bošnjaci, prvo bogatiji a za njima i sirotinja, godine 1919. napuštali imanja u bihorskom selu Radulići. Zlo je zadesilo sve podjednako. Pođoše i Ferizovići.

Da bi im prtljag bio lagan i da ih na nesigurnom putu stvari ne bi opterećivale, odoše goloruki. Prije polaska Belma zamoli braću, Haruna i Osmana, da izvade jednu ciglu u bunaru, stave pod nju kockicu od voska i vrate ciglu na svoje mjesto. Poslušajte je.

Vjerujući da je jedan narod jači od drugoga, ljudi koji su se nastanili na napuštenim imanjima nepravredno se oveseliše, kao da su bitku dobili. Raspredajući svoju pređu, Bog je tako htio. Prvi se tu nastaniše neki Dedovići sa Police. Svake godine nešto im je jelo sijeno u planini, skapavali su im konji i volovi. Oni shvatiše da Alahu pripada kraj stvari i da on uistinu pruža hranu onome kome hoće, pa se u strahu od gorega zla vratiše na svoju starevinu. Ni narednima koji nastaniše pustolinu troje siročadi ona ne bi talična. Gradili su na imanju lijepu kuću. Na dan kada dizahu krovne grede, u kazan sa vrelin katranom jednom od ljudi koji su pomagali u gradnji uskoči muško dijete... Razumješe i oni da je to loš znak.

I tako opusti imanje Ferizovića.

O njemu desetak godina kasnije brigu preuze jedan

prostodušan mladić od familije Kustudija koji se u Carstvu, u bjekstvu od krvne osvete, nekada davno skloniše. Preživljavali su argatujući po Bihoru. Već u trećoj generaciji bijahu vješti zidari. Vrijedni i čestiti, vremenom stekoše i nešto imovine. Kad opustješe Radulići držali su se svojega. Nijesu se, prije Pavla, na tuđemu širili.

Na čuđenje hodže, prve jeseni nakon što je ušao u imanje Ferizovića, Pavle Kustudija džamiju u Beranama nekakvom crkavicom dariva. Kako reče: na račun štete koju je njegovo stado po imanju Ferizovića činilo...

Mislio je hodža da je momak od one vrste čeljadi koja posle malo truda odustane od svoje želje te da Pavle pred džamiju tim poslom više neće navraćati.

Bog drugačije zapovijedi i ovaj se iduće godine vrati s istim novcem i istim opravdanjem za dio što ga je za džamiju namijenio. Bijaše mu imanje Ferizovića nafakali i nikada sa poklonom nije izostao.

A Belma se sa starijim bratom Harunom zaputila u Tursku i skrasila u Stambolu. Mlađi, Osman, ostao je u Rožajama. Nekoliko godina služio je na imanju Selman-efendije Ibrišimovića. Mada prema njemu nikakve teške namjere efendija nije imao, što od teškoga posla, što od žalosti za izgubljenom familijom, mladić brzo svenu.

Harunu i Belmi se posrećilo. Brigu o njima preuzeo je jedan od Ferizovića koji se na Bosforu našao poslije opsade i pada tvrdog Onogošta, dobro se namjestio i bijaše iskusan u poslu. Znajući da Alah naređuje pravednost, dobročinstvo i potpomaganje rodbine, starac je i znanje i posao prenosio na Haruna. Kad njega nestade, od dućana što mu je u nasljedstvo ostavljen na Sikerdžiju, ovaj se brzo bogatio. Trgovao je, gomilao novac ne hajući za ovozemaljske obijesti. Decenijama je izbjegavao šejtanova napastovanja. Nigdje

nije posrnuo. Činio je dobra djela. Osim obiljem novca, bi blagoslovljen i velikim porodom. I najmanjim tajnama zanata sinove je naučio.

Nikada nije spominjao dane provedene u zemlji crnih brda.

Jednom u godini Bahru, čovjeku koji mi je ispričao priču, slao je nešto novca da bi ovaj brinuo o nišanu brata mu Osmana.

Belma se nije udavala. Ni ona nije spominjala Karadag. Istina, za razliku od brata koji je bio prav i zdrav, s proljeća je zapadala u stanja nekakve bezopasne melanholije. U te dane pjevala je stare pjesme „Lijepa je Đulsima đevojka“ i „Zvezda se njihnu, džanum“...

Godine 1969. počne nagovarati brata Haruna da se pođe do Bihora. On odbije. Ali jednom usni da spava u kući svoga oca u Radulićima i da pred njom niče jela čije grane rastu i venu. Kao čovjek koji je znao kako mu je od Alaha ukazana pomoć, na kraju se dosjeti da će se Belma brzo Bogu povratiti, pa riješi da sestri ne uskrati želju. Istina, i sam putovati nije htio. Naredi najmlađem sinu da sa njom otputuje u Crnu Goru.

Tako se te godine, negdje oko Petrovdana, prizivajući u sjećanje obrise srušene Čarši-džamije, Belma pojavila u Beranama. Imala je na sebi košulju, jelek, dimije i preko njih maramu od organdina ukrašenu biserima. Pozlaćenom srmom ukrašene nogavice, crveni svileni ćurak sa dugačkim raskrojenim rukavima i bogatim zlatnim trakama, na nogama cipele od najfinije kože, sa izraženim vrhom.

Varoš je u to doba živjela običnim, jednostavnim životom i do tog dana ništa čudnije nije vidjela od te starice u djevojačkom odijelu.

U kući Bahrovoj, koji mi je ispričao povijest njenoga života, pojavila se taman kad se ovaj spremao da dremne poslije ručka. Tražila je da joj kalauzi do Radulića.

Kad bijahu nadomak sela upita ima li u njemu koga od Kustudija. Ovaj se ne mogaše sjetiti.

Primijetiše uz put jedno žensko dijete. Belma naredi sinovcu da zaustavi auto. Pozdravi djevojčicu, koja ustuknu pred njom i pobježe uz brdo... Starica osjeti glad i zatraži da odmored. Zamoli da joj se isiječe dinja koju su ponijeli za osvježenje. Taman je bijahu počeli jesti kad im se približi ono dijete u pratnji živahnog starca...

Belma se zagleda u njegovo lice i kaza: „Pavle!“

Ovaj zadrhta. Iskrivljene usne izustiše: „Belma!“

I poče duga priča. Sjetiše se kako su skupa, kao djeca, čuvali stada. Sjetiše se i kako je vočka bila svetinja te kako su, da niko ne primijeti, krali kruške sa imanja Hajdarpašića. Da se ne odaju, svaki dan su po jednu brali i dijelili... Sjetiše se kako su učili slova..., i poklona kojim ju je Pavle darovao. Ne rekoše kakav je bio...

U neko doba pozva je Pavle da idu kod njega doma. Belma mu kaza da je svojoj kući došla.

– Povezismo uz put – pripovijeda mi Bahro dalje. – Na jednoj strmini stajala je oburdana kula Ferizovića. Počnemo se peti ali Belma nakon pet koraka ostade bez daha. Pokušasmo nakon malo odmora, ali džaba... Sjetismo se da je iznesemo ali ona ne dade.

Onda reče Pavlu da bi htjela ostati sama... Što god to značilo, da ostane sa svojim. Opraštajući se od njega kratko mu dodirnu smežurano čelo. On raširi obje ruke, kao da ju je htio zagrliti. Ostade tako. Za trenutak, izgledao je kao razapet na žaropeku. Brzo se trgnu i strese ramenima. Okrenu nam leđa i skliznu niz strminu. Kad zamaknu, Belma me zamoli da pođem do ruševine u brdu.

Kaza: „Bio je pred kućom bunar. Ako tamo bude ostao moći ćeš lako na njemu prepoznati jednu žutu ciglu u

prvom redu. Molila bih te da je izvadiš. Ako što pod njom nađeš donesi to do mene.“

Popenjem se do kuće. Pred njom stoji bunar. Lako prepoznah onu ciglu. Izvadim je. Ne nađoh pod njom ništa. Onda uzmem jednu suhu granu i razgrnem mjesto na kom je cigla bila uzidana. Odvoji se iz krečnog maltera parče nečega tamnog. Taman kao kocka. Kako uzeh to među prste i stisnuh, ubode me nešto u prst. Razdvojim kocku po jednoj naprslini. Rasu se vosak i nađoh mali krug od žice, taman kao prsten. Nađoh i jednu žicu od koje je formirano slovo P, te jednu oblikovanu kao slovo B. Sklopih to da starica ne pozna što sam petljao. Spustim se i predam joj parče voska. Ona ga je dugo vrtjela prstima.

Prijatelju moj, nikada neću zaboraviti kako sjedi na suvoj leđini, gleda u kuću na brijegu i bez suze u oku plače.

U neko doba reče: „A sad možemo poći.“

Vratili smo se u Berane. Nije htjela tu konačiti i otpratio sam je do Rožaja. Otišla je na mezarje. Kratko se zadržala uz nišan brata joj Osmana.

Na rastanku gurnula mi je u šaku nagradu za moj trud. Reče da će me što sam se do kuće peo i donio joj onaj vosak, još ako budem i ćutao kao što je od mene tražila tamo u Radulićima, dobro darivati.

Kaza: „Ne bi to niko trebao znati. Naročito ne bi valjalo da sazna Pavle Kustudija i neko od njegovih. Dirao si ti ono što si donio i znaš što je bilo zapečaćeno u vosku...“

Priznah. Obećah da ću ćutati. I bi tako. Do danas...

Svake godine, pred Bajram, s porukom da mi to dar čini Belma Ferizović iz Istanbula, od mesara Osmana dobijao sam pečenog ovna. Godine 1981. taj dar prestade – završi svoju priču stari Bahro.

Od straha, nad našim glavama hvatao se mrak...

Adem Softić

Albin fir

(Istinita priča o Rizvan-begu i njegovoj hanumi Albi)

Nadaleko čuveni arhitekta Rizvan-beg, projektant i začetnik urbanističkog rješenja Berana, živio je u Haremima, u sada već srušenoj kamenoj kuli koja i danas po njemu nosi naziv: Rizvan-begova kula. Njeni prozori gledali su preko Lima pravo na neobično široku glavnu ulicu, projektovanu po uzoru na evropske avenije i bulevare kojima se beg divio dok je tamo učio visoke škole. Rizvan-beg je imao mladu i lijepu ženu po imenu Alba. Međutim, kao arhitekta često je poslom putovao u Carigrad i ta njegova putovanja znala su da traju mjesecima. Dugo se zadržavao i samo bi nakratko dolazio u Berane da obiđe imanje, kulu i svoju mladu hanumu Albu. Čekajući ga da se vrati sa jednog od tih dugih putovanja, usamljena Alba zagleda se u mladog i zgodnog Rizvan-begovog seiza, pade mu u naručje i počini neoprostiv grijeh. Ali, njena romansa sa begovim slugom bila je kratkog vijeka. I tada je u Beranama bilo onih koji sve vide i sve čuju, koji su bili budne oči i uši svojih gospodara, pa tako glas o Albinoj nevjeri brzo dođe do Rizvan-bega. Svjesna svega, kad se beg posljednji put iz Carigrada vraćao u Berane nesretna Alba je znala da ga ne smije čekati. Očajna i uplašena, strčala je u nanulama sa Jasikovca do nabujalog Lima, na mjesto pored današnjeg hotela „Berane“, gdje se ispod visoke i strme obale nalazi dubok vir poznat pod imenom Zelenika, i sa vrha stijene bacila se u nemirne talase. Lim se otvorio i u svoje mračne i hladne dubine odvuкао krhko tijelo nesrećne mlade žene.

Kad je beg stigao u Hareme i čuo šta se desilo sa njegovom Albom, pogubio je svoga seiza i nakon toga zauvijek otišao

u Carigrad. Nikad se više nije vratio u Berane, niti ga je iko više vidio ili za njega čuo. A mjesto gdje je njegova Alba skončala svoj mladi život stanovnici Berana nazvaše Albin fir. Taj duboki, tamnozeleni prirodni bazen ispod visoke stijene, tu plažu hrabrih i odvažnih, u Beranama odranije zovu Zelenika, ali danas oni koji znaju za strašnu sudbinu begove hanume Albe, često se prisjete i njenog imena.

Lim se nakon svega gorko pokajao i dugo je pokušavao slučaj da prikrije. Vremenom je na to mjesto nanosio zemlju i šljunak ne bi li kako zatrpao duboki zeleni bazen ispod stjenovite obale i tu tužnu epizodu prekrio velom zaborava. I, eto, poslije mnogo i mnogo ljeta uveliko je uspio u tome. Na tom mjestu danas, ustvari, više i nema nekadašnje plaže ni pravog bazena. Veoma rijetko, pored ovog vira danas prođe tek po neki ribolovac...

Ali istinu o mladoj i nesrećnoj Albi siloviti Lim nikada nije uspio da sakrije. Ona i danas ovdje živi, u sjetnim pričama i baladama iz starih Berana.

Jasmina Srdanović

Odluka

Prvoj zulumčar, drugoj hizmečar.

Ove je riječi još kao dijete slušala od starijih žena, koje su često, u dugim zimskim noćima, dolazile kod njene majke i nane na posijelo. Nije ih razumjela, ali ih je dobro upamtila. Nena, kako su je svi zvali, nekako naročito bi tada promijenila glas i podigla desnu obrvu kada bi se ta tvrdnja, po ko zna koji put po njenom predviđanju, ispunila.

„Nego, rekla sam ja! Prvoj zulumčar, drugoj hizmečar! Taman mu ga!“

Neni, vjerovatno, nikad nije palo na pamet da bi se ta njena proročanska tvrdnja mogla obistinuti u sudbini njene najmlađe unuke.

Šćućurena u ćošku velike, kao kutija srezane sobe, u tami koja ju je progutala, sjećala se tih riječi i mislila o njima. Poslije toliko godina, dolazile su joj nezvane u misli, opet i opet iznova. Utrnule glave mislila je kako Nena nije bila u pravu. I kako su, ustvari, bile naopake, kako u njima ništa nije bilo tačno. Jer, ona nije bila ona prva, nego ta druga, a ovaj što spava pored nje, nije joj bio hizmečar nego – zulumčar.

U sobi je bio mrak. Potpuni, gluhi mrak duge zimske noći u kojem se ništa ne vidi, ni prst pred okom, ni sjenka u bilo kom ćošku. Zbog snijega, struje nije bilo danima. Lamba se odavno bila ućešila i u sobi se osjećao miris pregorjelog gasa. Čulo se samo disanje, njegovo, promuklo i u prekidima, tu do nje i djece što kao fišeci, jedno pored drugog, dolje na podu, na dušek u spavaju. Nije bilo hladno. Furuna se

bješe ugasila, ali se osjećala toplota koju je ispuštala stara, pocrnjela lastra. Ruke, utrnule, zalijepljene jedna za drugu, osjeća ali ih ne vidi. Obgrlila je koljena očajnički, kao da hoće da stegne noge da ne ustanu, da ne krenu dolje niz sokak i dalje niz ulicu, kući. Jer, ova u kojoj živi nije njena kuća. U njoj je, evo sedma godina, čisti je i pere, rađa djecu u njoj, ali je ne osjeća kao svoju. Ništa u njoj nije joj blisko, sve je neprijateljsko i tuđe, jer je ona, velika kamena kuća, nijemi svjedok njenog propadanja. Kad bi bar mogla da se isplače, isprazni, da se oslobodi bolnog pritiska u kopcima i bola u rebrima. Ali ne smije. Probudiće ga, a to nikako ne želi. Jer, uzeće joj i ovu noć kao sve dane što joj uzima, kao snagu što joj uzima. A ovu samoću, i ova sjećanja koja su samo njena u ovoj noći, ne da.

Nikad joj nije bilo jasno kako je mogao poslije ovakvih svađa, teških riječi i ružnih psovki, lupanja i treskanja, tako brzo zaspati. Tada bi hrkao tako glasno da je ponekad, zbog toga osjećala fizičko gađenje. Ta njegova vika i ljutnja dolazile su periodično, kao oluja, kao nešto što mora naići, poput zime ili ljeta, nešto što se sa strahom i zebnjom iščekuje i konačno se, kad se najmanje očekuje, desi. Skoro uvijek je počinjalo tako što bi se tražila krivica bez krivice, riječ kojom je izvrtan smisao, posjeta rođake ili rođaka koji odavno nije dolazio, ili jednostavno kakav šer dječji za koji je uvijek majka kriva. Jer, „kakva majka, takva djeca“.

Bilo joj je dosadilo.

Sve je znala unaprijed: ovakve bučne, neprospavane noći i jutro naredno kako sviće, dan koji otkriva modrice i njeno beživotno lice, i vriska djece što se čuje, i njegov pogled koji traži oproštaj, i glas u kojem se osjeća kajanje, ali i tvrdoglavost da se išta nabolje promijeni. Izgledalo je kao da je sve to već odavno bilo, pa se opet ponavlja u nekom

novom obliku a ona se, eto, navikla na život bez smijeha i radosti, prerano u duši otupjela, skrivena i od sebe same.

Jeste, bilo joj je dosadilo. Zato ga je prije dva mjeseca napustila i zato je večeras bila još jača u svojoj odluci, teškoj, najtežoj, o kojoj odnedavno misli i s kojom ovih nekoloko mjeseci jedino i živi.

Bila je u poodmaklim dvadesetim kad ga je upoznala. Iz sela koje je dobilo ime po vrbama što su u dugim nizovima rasle pored bezbrojnih potoka, i sam je bio tanak i izrastao kako samo umiju biti vrbički momci. Dolazio je pazarnim danom u čaršiju da nešto kupi ili da majci nabavi lijekove. Nikad ga dotad ne bješe vidjela, sreła. Potpuno nepoznati jedno drugom, tog proljeća, kao po nekom dogovru, često su se sretali na putu k čaršiji ili ka Boru. Pozdravio bi je veselo, kako to rade poneki seoski momci, i uvijek u šali ponešto dobacio. Upamtila ga je, ali nikad nije ozbiljno shvatala ta njegova dobacivanja. Zadnji put je to bilo u jednoj đurđevskoj noći, ustvari u sumrak, kad ga je sreła s punom rukom zdravca, dok se žurno vraćao kući.

– Zamisli želju – pogledao ju je smjelo, odvojivši za nju pola buketa – kad se budeš ujutro kupala. – Oko mu je gorjelo, a poluosmijeh otkrivao kao biser bijele zube.

Narednog jutra nije se okupala, niti je zamislila želju. Zdravce je za prvom okukom bacila. Nije čak ni mislila o njemu. Ali ga je te đurđevske noći – sanjala. Čistio je dimnjak dvospratne kamene kuće koja nije imala prozore. U snu joj je dao jastuk, u kojem je umjesto vune bilo kamenje.

Sreli su se još nekoliko puta, ali nijesu nešto posebno ni razgovarali. Posljednji put vidjeli su se na česmi Dezderači, i kratko ju je zaprosio. Bez majke, sa ostarjelim ocem i maćehom nad glavom, usamljena, brzo je odlučila da se uda. Nije se raspitivala o njemu. Samo je znala da je razveden, to

joj je sam rekao tog dana kad ju je zaprosio. Kako i zbog čega, nije kazao.

– Nije nam se dalo – progovorio je hladno, gledajući nekud mimo nje.

Uzeli su se brzo, najesen, i skoro ćutke. Plašeći se da mu ne pokvare prosidbu, on nije dao da se išta o tom govori, a ona nije ni imala potrebe da o tome sa bilo kim priča. Zbog maćehe, otac je imao dovoljno briga i bez nje. Uostalom, odavno je vidjela da maćeha jedva čeka da je isprati.

On se brzo pokazao kao domaćin. O svemu se starao, bez pogovora nabavljao, sve sam radio, ali zato svuda sa nojom išao. Nikada se za ovih sedam godina nijesu odvajali, nikad ona nije spavala u očinskoj, niti u bilo čijoj drugoj kući, jer on to nije dao. Čak ni kada je ljeti, jednom godišnje dolazila udata joj sestra iz inostranstva, on ne bi dozvoljavao. Kad bi je tražili u „rodovanje“, odgovorio bi uvijek isto, kao i prvi put.

– Ne mogu bez nje da zaspim – rekao bi kao u šali, ali bi uvijek istrajavao u svojoj odluci.

Njegovu je prirodu upoznala brzo.

Prvi put ga je vidjela „takvog“ nekoliko mjeseci pošto su se uzeli. Bili su na njihovom imanju, visko gore u Međi, da sprema drva za zimu. Tu u Međi bila je stara porodična kuća u kojoj su stanovali njegovi bratanci. Oni su održavali imanje, koje je bilo mnogo veće nego što se to zbog kuće i okućnice na prvi pogled činilo. Sa bratancima je nekoliko dana, motornom, gotovio drva a ona im je, zajedno sa još jednom, starijom jetrvom, spremala i nosila jelo. Poslije četiri dana zatekao ih je kako gledaju jedinu sliku sa njegovog vjenčanja. Pomodrio od ljutine, bijesan na snahu što zabada nos tamo gdje joj nije mjesto, sliku je pocijepao tu pred njihovim očima, i usred nezavršena posla, nakon sat vremena rekao joj je da se spremi jer se vraćaju kući.

I sad se tačno sjeća: ključ od kuće prvi je spremila. Savršeno očuvan maslinasti, vojnički ranac imao je unutrašnju pregradu, nalik na omanji džep. Tu je zavukla hajdučku travu koju je ubrala na imanju a ispod nje, stavila ključ. Imao je poveći okrugli privezak, vješto izrađen u obliku ruže od šarene vune što je ostala poslije raznih pletenja. Nikad nije saznala ko je izvadio ključ – on ili jetrva. Samo, sjeća se, u povratku, na pola puta niz šumu, tražio je ključ. Začudila se šta će mu tu usred šume, ali je ipak stala i bez riječi zavukla ruku u ranac. Ključa nije bilo. Ni u tom, niti u bilo kojem drugom džepu ranca. Sve su izvrnuli, pretražili – ali ništa. Ipak, nijesu se vratili, nastavili su strminom, kroz šumu kući.

Spuštajući se naniže psovao je i vikao, mahnito mahao i mlatarao rukama, udarao nogom o stabla i panjeve na koje je nailazio. Šuma je odzvanjala, a ona je u čudu posmatrala njegovo izobličeno lice i razrogačene oči. Nije mogla shvatiti da joj ne vjeruje da je ključ sigurno bio u torbi jer ga je ona tamo ostavila, i da ga je neko namjerno uzeo. Vika nije brzo prošla kako je očekivala, već je trajala sve dok su se spuštali šumom. Vrijeđao ju je ne birajući riječi, i ne štedeći glas. U jednom trenutku joj se učinilo da će prići te je u bijesu zadaviti. Ali umjesto da to učini, naglo je zamukao i više od dva sata hoda nije progovorio ni riječi. Ćutanje se nastavilo i kući.

Da može biti i gore, uvjerala se još istog ljeta.

Gore na Međi kosili su danima. Imanje je bilo veliko i lijepo, osunčano. Imalo je svoju vodu – izvor i veliko močilo koje je nekad korišćeno za pojenje stoke. U poodmakloj trudnoći, trudila se da što ranije njemu i kosačima pripremi jelo i prije podnevne žege ponese. Tog dana kosili su Taljovu livadu. U blizini kuće, na strmom dijelu imanja, četiri kosača velika Taljova livada bila je posebno lijepa zbog

velikog drveta trešnje koje je svoje mjesto našlo na omanjoj ravni. Iako odavno nije kako treba rađala, imala je široku, raskošnu krošnjju, koja je izdaleka mogla da se vidi. Naročito je bila posebna u rano proljeće kad bi blistala beharom, koji je uvijek bio prvi u cijeloj okolini – tada bi izgledala kao kakvo drvo iz lijepog sna. Livada je zbog blizine kući i hlada trešnje bila omiljena svim ukućanima, jer je u časovima dokolice bila mjesto porodičnog okupljanja i razgovora. Zbog toga, radovala se što će tog jutra, njemu i mlađem brataniću, ponijeti doručak, jer je voljela da sjedi pod trešnjom i gleda u drugu stranu na kojoj su se, kao u vijencu pružale daleke Prokletije. U dugoj, kao krv crvenoj haljini, srećna zbog svoje prve trudnoće, lijepa kako samo mogu biti lijepe trudnice sa muškim djetetom, prije devet donijela im je doručak.

Bijahu dosta pokosili i čim je vidješe, sjedoše da se odmore i jedu. Zadovoljan zbog posla koji je napredovao, zbog nje onako vesele i nasmijane, a najviše zbog djeteta koje je nosila, on je, što nikad nije pred drugim učinio, zagrl i poljubi.

Kad su doručkovali, reče joj:

– Idi pomjeri kravu. Ne drži je za konopac, da te ne povuče; samo potjeraj prutom! Mi ćemo je kasnije zavezati.

U blizini, na skladu koji još nije bio pokošen, bila je zavezana djeverova krava. Ožednjela, krava se bijaše vrteći se zamrsila. Nije mogla da joj priđe. Nemirna i žedna, bezuspješno je pokušavala da se oslobodi. Trebalo ju je prvo napojiti, ali voda je bila daleko, a ona je znala da u ovom stanju vodu ne smije toliko nositi. Uostalom, oko jedanaest su je zbog žege u štalu uvodili a to već nije bio njen posao.

– Dođi ti, zamrsila se, ne mogu da joj priđem! – doviknu mu, i poče žurnim korakom da se vraća kući bježeći od prijepodnevnog sunca koje je počelo da pripijeca. Uzevši

posuđe, nije se ni osvrnula.

Na nekoliko koraka prvo je čula njegov bolni, a zatim i djeverov užasnuti glas. U poluokretu, u sjenci trepavica u koje je udarilo sunce, krajičkom oka vidjela je sliku koju nikad nije zaboravila: krava je niz strminu trčala i vukla ga! Bio je vezao konopac oko šake u namjeri da je povuče, a ona, oslobođena i razobadana, trčala je niz padinu kao sumanuta, pravo naniže dok joj nije bilo dosta, do kraja livade i komšijskog plotu koji je odvajao imanja.

Kad je stigla do njega, on se već bio oslobodio. Izgreban, isprljan i uplašen, naslonjen na stari plot psovao je kravu i nju. Lijevom je pridržavao desnu ruku, koja je očigledno bila ozbiljno povrijeđena.

– Bogu hvala, mlada – rekao je bratanac – kad je ti nijesi pomjerala! Ne pitaj šta bi bilo s tobom i s tom makanjom!

Košenje je prekinuto, i već nakon pola sata krenuli su kući.

Poslije dva sata, u bolnici u Bijelom Polju stavili su mu gips.

Predveče, kad je došao kući, viknuo joj je pred svima:

– Ti, nesposobna!... Ti si kriva! Ni kravu ne umiješ da pomjeriš! Nije mi za ruku, ozdraviće. Nego, ko će sad livade da završi? Da kosi. Kaži, ko?!

Rođenjem djeteta, došao je mir u kuću.

– Kad se rodi muško, snaho – govnila je svekrva – i šašovci se smiju!

Ali, ona se nije smijala. Nosila je u sebi tihu radost što joj niko, nikad više neće postavljati ona glupa pitanja koja se nikog, osim nje i njega, nijesu ticala. Dijete je bilo zdravo i mirno pa je brzo napredovalo.

Već prve godine djetetova života često je znao, najčešće za sitnice, da viče, i to ne samo na nju nego i na majku i druge ukućane. To joj je smetalo.

– Ima pogan jezik, ali mu srce nije takvo – branila bi ga majka.

Znao je da slomi, baci, gurne sve što mu je u trenutku ljutnje bilo u blizini. Tada bi poslije vike izašao u avliju ili na livadu, i satima ga ne bi bilo. Kad bi se vratio, utišan i ćutljiv, uvijek bi tražio da jede, a potom bi, naročito kao sada zimi, zaspao. Činilo joj se da se tom vikom brani, iz nekog razloga krije od svih, da ne da nikom da mu se približi, da mu priđe. Svekrva je govorila da je bio najbolji od braće, ali da ga je takvog bratova smrt učinila. Ipak, ona nikako nije mogla, naročito na početku braka, da se navikne na takve nagle, neočekivane promjene njegovog raspoloženja.

Kad se rodilo treće, žensko dijete, osjetila se promjena. Prvi put od prosidbe na Dezderači, vratio mu se sjaj u očima. Uzeo bi je onako malu, okupanu i povijenu u ruke i nježno je gledajući čekao da zaspi u njegovom naručju:

– Babova golubica. Braće hvala bogu imam, ali sestre nijesam imao. Zato ćerku imam.

Spretan sa rukama, napravio joj je krevetac i nije dao da je, kako je to bilo sa sinovima, povija i stavlja u kolijevku. Bezbroj puta našla bi ga kako naslonjen sjedi u nemogućem položaju zbog straha da je ne probudi. Naslonjena na njegovo rame, znala je zajedno s njim da spava satima. A kad je s nepunom godinom prohodala i progovorila, prvi put ga je čula kako joj tamo u sobi u kojoj je sa braćom spavala, priča priče. Svako več, iako često umoran, pričao bi joj po jednu priču. Ali, samo po jednu. Pričao je polako i otegnuto, ne mijenajući boju glasa, onako kako samo znaju ljudi koji malo pričaju. Ali baš zbog te sporosti, čak i njoj te priče koje je još od djetinjstva znala, zvučale su meko, i onako kako je i trebalo, bajkovito i nestvarno. Kada bi umoran htio svoju priču da skрати, ona bi ga uvijek opominjala zbog onog što je preskakao.

– A sedmo jare, babo? Ono što se iza sata sakrilo?!

Rastući, djevojčica je tako napredovala da se istinski počeo plašiti da joj se nešto ne desi. Nabavio joj je lančić s priveskom, plavim okom. Ali joj ga nije stavio oko grla, nego ispod bluzice na ruku, da se ne vidi.

– S Čabe je, znaš! Protiv zlih očiju, da je čuva! – rekao je značajno.

– Pa, ko bi je urekao? – pitala bi majka.

– Bilo ko. I ja, i ti. Kažu da najviše urekne onaj koji najjače voli. I da nije dobro kad se roditelj i dijete puno vole. Bude nešto nekom od njih dvoje. Razboli se, umre ili razdvoji te više ne budu zajedno.

Mušku je djecu tukao. To je ono što nju najviše boli, što joj najviše smeta, o čemu često misli i zbog čega se najčešće svađaju. Nikada ranije nije, gledajući djecu kako kao iz vode rastu, razmišljala o tome kakav će on otac biti, i da li će ih, onako male, tući. Uvijek je to činio kad ona nije bila tu, dok bi radila napolju, prala, bila u štali, ili ma šta drugo poslovala oko kuće. Najčešće bi djecu našla u ćošku, na sunđeru, kako ćute ili spavaju nepokrivena. Ponekad bi najstarijeg, Tarika, čula kako jeca u snu. Na njene uvijek iste komentare, odgovorio bi:

– Mali, kako je mali? Ne zna ništa? A zna šer da čini, je li? Za to nije mali!

Kad se narednog ljeta sestri koja je došla sa porodicom na odmor požalila, ova joj je jednostavno rekla:

– Pa, odvedi ga odavde. Tamo djecu ne smiju da biju.

A to „tamo“ bio je – Luksemburg, u koji su, iz godine u godinu, odlazile cijele porodice. Iako se poneko i vraćao, uglavnom je većina ostajala, a selo je polako pustjelo. Odavno ona to vidi, samo nema vremena o tome da misli. Sestra joj je pričala kako žive u Luksemburgu. Nju nijesu interesovale priče o sjaju koji nije poznavala, niti o novcu

jer ga je i ovdje imala. Ovdje, ona ima sve što želi: i kuću i djecu, i nebo i borove, a i zimu ovu ona voli iako se u njoj muči. Nju ne boli sestrina sreća, već njena i zetova djeca, što zeta pjevajući čupkaju za brkove, što prospu, slome, viču a niko im ni riječ ne kaže. I što uvijek poslije bude njegova ista dosadna priča:

„E vidiš, to ti je ta tuđina! Ni djeca ne liče djeci. Ja neću da moja djeca budu ovakva!“

Kakva? Sestrina djeca su bila zdrava i – srećna.

– Šta ćete ovdje? – govorila bi joj sestra. Vidiš li, jadna ne bila, da je ovdje sve stalo, da je isto kao prije deset godina kad sam ja otišla. Ništa se nije promijenilo, blato kao što je uvijek i bilo. Ni moj nije htio. Ali, našla ja način da ga ubijedim. Nađi i ti. Hajde, nagovori ga. Mi ćemo vam pomoći.

Kad mu je to prvi put pomenula, slomio je stolicu. U bijesu ju je gurnuo nogom tako snažno da je „troštila“ kako bi rekla svekrva, u sto komada. Brzo je ućutala i nije više ni pominjala. Ali, prije dva mjeseca bilo je drugačije. Nije dala da je uplaši. Nije više mogla da se guči i u strahu za djecu da živi.

Timku je i dalje najviše volio.

– Leti, leti, pilice, babova golubice! – bacao bi je radosno uvis, dočekujući je u raširene ruke.

„Babova. I - tačka!“

Kad je počeo rat u Bosni, zadnji su put o tome razgovarali. Ustvari, ona je rekla jednu a on je, kako je to inače znao, dalje sam u nedogled pričao. Sam sa sobom i sam za sebe. Psovao je svastiku i badžanaka što dolaze, što im se u život miješaju, i što hoće životom da im upravljaju. Neka ih oni tamo, niko ih ne dira, ništa im ne traže, još manje mu njihovo što treba. Samo nek njega i njegovu porodicu ostave na miru.

– A kome ćemo sve ovo ostaviti? – pitao ju je suvih usta.

Pa sve će ovo propasti, raskući ćemo se, ženo!

– E, neka ćemo vala! I drugi su, a nijesu bili ni bolji ni gori od nas!

Za čudo, i svekrva ju je podržala:

– Dobro, ona i ti, ali šta ćete sa djecom? Sa sinovima? Šta ćeš sa Timkom? Prutom da tjera ovu tvoju jednu kravu krivorepu? Vidiš li, jadan, kakva je pametna. Da je nečija!

Umjesto da vikne na majku, on se na nju razdrao.

– I ovu si mi navila! A znaš li ti, kučko jedna, da je ta tuđina meni brata ubila?! A sad treba još djecu da joj darujem!“ – viknuo je tako snažno da se kuća prolomila, srce sledilo a riječi okamenile.

Taj njegov mrtvi brat bio je muka o kojoj nikad nije pričao. Sve je bilo u njegovoj sjenci. Nikada se o njemu nije govorilo, ali se osjećalo, uvijek a naročito uoči Bajrama i drugih praznika. Nije se glasno obradovalo, ni nasmijalo, kao da je to bilo juče a ne prije petnaest godina. A tu priču o njemu, Ishaku, nikad nije u potpunosti saznala. Znala je samo da je ubijen u Americi, mjesec dana pošto je preko Meksika otišao.

– Uoči Petrovadne, prvoga petka dođoše nam pismo i pare. Drugoga petka dođe mi crni glas –plakala bi svekrva, koja se od sinove smrti zbog šećera sušila.

Tri nedjelje čekali su sanduk iz Amerike. Za nepunu godinu i otac mu je, od tuge za sinom umro.

– Eh, kad bih ti ja, snale, srce moje otvorila! – govorila bi svekrva gužvujući krajeve.

Ali, nikad nije to učinila. Bilo je dovoljno što je čitava porodica zbog toga godinama tiho patila i bolovala.

Ućutala je. I taman je htjela da mu kaže kako ni on ni ona nijesu krivi za to, i kako više neće i ne može ovako da živi, pukao je prvi, drugi, pa zatim i treći udrac. Pokrila je glavu

rukama. Koliko puta ju je udario nije znala. Osjetila je samo da je zadnji put učinio to nogom. Toliko ju je zaboljelo da je, onako sklupčana, prvo izgubila dah, a onda je došao mrak. I više se ničeg nije sjećala.

Nedjelju dana je ležala gore na spratu, u gostinskoj sobi, koja se rijetko koristila. Svekrva joj je svaki dan, ćutke, bijelim vunanim šalom rebra previjala. Vikao je i galamio i ranije ali ovo – ovo se nikad nije dogodilo.

Sedmi dan je ustala. U zoru, prepolovljena i još uvijek nesigurna u nogama, umjesto da se spusti na prizemlje, u kuhinju, umotala je Timku u šal kojim ju je svekrva previjala i vratila se u grad.

Za dva mjeseca koliko je prošlo otkad ga je napustila, niko nije došao, niko je nije zvao, nije se desilo ništa. Pazila je oca koji je bio na postelji i ćutke se oporavljala. Početkom marta, koji je te godine bio naročito sniježan, došao je sa bratanićima u kuću i kao uvijek, kao da se ništa nije dogodilo, sa Timkom u naručju koja ga je, obradovana, grčevito grlila, kratko je rekao da su u vozu koji je zaustavljen u Štrpcima oteli i njegovog rođaka.

– Rat je u Bosni. Kažu i kod nas da će biti. Nećemo ga, vala ženo, kao ovaj nesrećnik čekati. Da idemo, pa kako nam dragi bog da. Švedska prima bosanske azilante. Dosta ljudi je i odavde otišlo. Samo da mal prodam i pare pokupim.

Ućutao je, a zatim pomirljivo dodao:

– Ako hoćeš da idemo.

A tuđina? A mrtvi brat? Strah za djecu otvorio je sve puteve za koje je mislila da su bili zauvijek zatvoreni.

To su bili mučni dani čekanja.

Šesnaestog maja, na Bajram, sa još dvije porodice, vozom iz Bijelog Polja krenuli su na put neizvjesnosti.

Od tada je prošlo dvadeset godina.

Sada žive u Geteborgu.

Život se u potpunosti promijenio. Zadugo, njihovim životima upravljali su neki nevidljivi ljudi, selili ih iz grada u grad, iz centra u centar dok najzad nijesu prvi zajednički smještaj dobili. To ih je zauvijek zbližilo, a babo je, pritisnut sopstvenim životom, brigama i strahom za djecu od života u tuđini, na brata i selo polako zaboravljao.

– Nikad ne zaboravimo – govorio je blago milujući Timku po kosi. – Samo naučimo da živimo s bolom.

Bar ih više nije pominjao. Na Petrovdan – dan bratove smrti, on bi se osamio. Naučili su da ga ne uznemiravaju. Taj dan bi odbolovao, a zatim se život vraćao tamo gdje je stao.

Braća Tarik i Rejhan odnedavno rade. Mirni su i tihi momci – djeca za primjer. Za to su oni život i zdravlje svoje uložili.

Babovoj golubici, Timki, odavno više niko priče ne priča. Sada ih sama piše.

Ovu je priču majci namijenila. Na pitanje kako su došli, ispričao joj ju je jednog popodneva on, Babo, još dok je majka u bolnici ležala, a on tugovao i sa djecom čamio. Majka je ozdravila ali više nikad nije otišla u Vrbicu. Kad se vratila iz bolnice, u novom, lijepo opremljenom stanu koji su dobili, pričala im je o kući njihovoj, kamenoj i dvospratnoj, koju je jednom davno u snovima svojim vidjela i u koju se udala, ali koju ponekad nije voljela niti ju je kao svoju osjećala. Govorila im je o kući kojoj moraju da se vraćaju, koju nikad ne smiju zaboraviti i u koju i djecu svoju moraju da dovode. Najviše im je pričala o nani i o Taljovoj livadi na kojoj su se igrali, te o trešnji ispod koje su ljeti često spavajući rasli.

Ovu priču majka nikad nije pročitala.

Ispunili su joj amanet. Prije dvije godine sahranjena

je pod trešnjom koja je u proljeće cvjetala kao u njenim snovima.

Sada odmara na jastuku koji joj je, jednom davno, babo u snu poklonio.

Damir Šabotić

Ionako je upućeno mrtvacu

Kiša je divlje udarala u okna kad je žena napravila posljednje ispravke prije nego je stavila već vlažno pismo u grub koverat na kojem se nazirao blijedi pečat školske biblioteke. Ustajala je svakih pola sata kako bi ispraznila posude u koje je kapalo s plafona. Ali voda je uprkos tome podmuklo i bez žurbe probijala podove i natapala stari etison mirisom umrlih trava.

– Opet si budna – prigovori joj muž kad je otvorila jedno prozorsko krilo. Ona uzdahnu i bez riječi upali ručnu lampu. Osvijetlivši stari tranzistor u čošku, bezuspješno pokuša da pronađe stanicu s vijestima. Starac joj reče gotovo pokajnički:

– Mora da je prehladio... – gledajući kako snop svjetlosti razgoni tamu oko bijele spavaćice ispod koje se već godinama nije moglo nazrijeti tijelo. – Mislim na predsjednika – dodao je.

Okrenuvši svejtlo prema zavjesama u kojim je venulo zadjenuto cvijeće, žena se nakratko šćućuri u jednom čošku sobe. Trenutak kasnije začulo se kako slab mlaz mokraće lijeno udara o stijenke latora.

– Kao da pljušti iz oluka... – začula je mužev sjetni glas.

Potražila ga je lampom, još uvijek se ne ispravljavajući, i zaustvila mu svjetlo na licu izmorenom od nesаницe.

– Nema više oluka – reče glasom djevojčice. – Odnijela ga bujica. Zajedno s kokošima.

Štiteći se od snopa svjetlosti podignutom nadlanicom, starac uzdahnu. Posljednja ženina rečenica naprečac ga vrati u stvarnost i on se dosjeti da je prije dva dana iz poplavljenog

podruma izbacio tri kokoši utopljene u vodama petodnevnice kiše koja je prijetila da od svijeta napravi masnu kaljužu.

– Ionako su bile jalove – gotovo prošapta, bojeći se da mu osuda ne zazvuči pretjerano grubo.

Žena ugasi lampu i kiša se začu jače.

Još četiri puta u toku noći čuo je korake po sobi, škripu prozorskog okna i pljuskanje vode iz ispražnjenih posuda. Čuo je kako žena svaki put provjerava pismo koje je ležalo na stolu i iznova pali radio, da ne bi propustili predsjednikovo obraćanje. Sobu bi tada ispunili nerazumljivi zvukovi dalekih frekvencija i činilo se da je u toj nerazmrsivoj zvučnoj mreži svaki glas mogao biti predsjednikov, jer je žena čvrsto vjerovala da se predsjednik jednom mora obratiti povodom otmice svojih građana i pritom izreći najiskrenije žaljenje što se to dogodilo ili bar obećanje da će učiniti sve kako se nešto slično nikada više neće ponoviti.

Muž se za vrijeme njenih noćnih seansi pretvarao da spava. On više nije vjerovao da će se predsjednik ikada obratiti naciji kako bi joj rekao da zbog nečeg žali, pogotovo ne zbog neke otmice nekakvih građana na nekoj pograničnoj stanici čije ime nikada prije nije čuo.

Pred jutro, kada je kapanje s plafona prestalo, na radiju se začula vremenska prognoza: najavljivala je razvedranje.

– Možda u Arabiji – reče starac ustajući. – Kiša ovdje pada i kad se razvedri...

Žena je već sjedila za stolom i šila čarapu.

– Ova zabit... – mrmljala je.

Bila je to primjedba upućena mužu, koji je poslije skoro četrdeset godina života i rada u gradu odlučio da se vrati u svoje rodno selo iza sedam gora, već tada posve zaboravljeno i skoro bez stanovnika.

– Ovdje mrtvi kličaju – nastavila je ne podižući pogled s čarape.

Tada ih oboje prenu zvonjava starog budilnika koji je svakog jutra nepredviđeno zvonio u različito vrijeme iako ga niko nije navijao. Starac sporo ustade. Na sebi je imao dnevnu odjeću, onu istu koju je nosio na dan kada je čuo vijest o otmici. Otada je lijegao u postelju obučen kako ne bi dočekao sina u gaćama u slučaju da mu iznenada pokuca na vrata.

Sveli različak u zavjesama otužno je vonjao na uspomene. Matičar protrlja trodnevnu bradu, zagleda se u budilnik i ustanovi ono što ga je zabavljalo nekoliko posljednjih jutara: sat bješe ponovo zastao na dvanaest i dvadeset.

– Još je prošlogodišnje podne – našali se.

Žena priđe prozoru i poče da izvlači svelo cvijeće iz zavjesa da bi ga zamijenila svježim. Bio je to jedini način da za izvjesno vrijeme soba ne bude ispunjena mirisom groblja. Dok je odsutno odlagala mrtve stručke, starac ju je promatrao bez zanosa, ali s prijatnim osjećanjem da pred njim stoji usamljena djevojčica koja se nakratko zamislila u svojoj starosti.

Kad je izvukla i posljednji cvijet, izašla je napolje i zadržala se taman toliko koliko je njenom mužu bilo potrebno da se sjeti gdje je ostavio nevažeće kovanice kojim je svakog jutra iznova punio džepove da bi se nakratko osjetio dostojnim svog nekadašnjeg položaja. Pronašao ih je u staroj džezi gdje je inače čuvao novac vjerujući da je tu najsigurniji budući da ni on ni žena nisu pili kafu a gostima – onda kada ih je još bilo – obično su nudili čaj. Kovanice su sada bile tek bezvrijedne relikvije jer nije stigao da ih potroši prije nego je na radiju čuo da su davno povučene iz optičaja.

– Napolju je teško – reče mu žena preko volje nakon što se vratila u sobu. Zadržavši pogled na buketu mokrog cvijeća koje je nosila, on klimnu glavom:

– Trebalo bi da je lakše za čitav naramak...

Ali ni tada joj nije izmamio osmijeh. Shvativši da nije bila dobre volje, on priteže kaiš i protegnu se uz ječanje. Stajao je u hodniku gledajući kroz otvorena vrata horizonte ispunjene maglom sve dok žena nije zakitila zavjese svježim cvijećem. Prije nego je izgubio strpljenje, ona se pojavi s kovertom u ruci.

– Da se ne raspadne u sobi – reče pružajući mu pismo.

Njene utonule oči, kratkotrajno osvježene jutrom, podsjetile su ga na dane kad se činilo da će je starost zaobići. Strpao je pismo u džep i naborao čelo. Dok mu je ispravljala kragu na košulji, još jednom se osmjehnuo.

– Ostario sam preko noći...

Ona potvrdno klimnu glavom.

– Bio bi mlađi da se obriješ.

Zakoračivši na daske pred ulazom, prešao je pogledom preko kaljuže u dvorištu gdje su trunule stranice koje je vjetar iznosio iz provaljene školske biblioteke.

– A mogo bi i da se presvučeš... – napomenu ga žena. – Za slučaj da autobus dođe.

Umjesto odgovora, starac protrese džep da bi još jednom čuo umirujući zveket nevažćih kovanica. Za trenutak se osjeti poletnim, ali ga ženine beživotne oči opomenuše da krene i on odlučno zakorači u mekano blato staze koja je vodila prema stanici.

Prolazio je već četvrti mjesec od otmice putnika iz voza 671, na pruzi Beograd–Bar, među kojima je bio i njohov sin, trgovački putnik bez stalne adrese. Nekoliko dana prije najavio je svoj dolazak pismom u kojem je planirao da putuje upravo vozom i naveo dan i tačan čas njegovog polaska. Ali nikada nije stigao, jer je baš taj voz, na pograničnoj bosanskoj stanici, prisilno zaustavila jedna paravojna formacija i izvela devetnaest putnika kojima se otada izgubio svaki trag.

Starac i njegova žena nikada nisu prestali da očekuju putnika koji nije dolazio, ali su počeli da vjeruju u zlokobnu neporecivost vijesti koje su izostajale. Čitavo proljeće proveli su uz radio, okruženi nezemasljikim eterom radiotalasa koje su slušali i po deset sati dnevno, ne progovorivši međusobno ni jedne riječi, tješeći se vlastitim rukama grčevito stisnutim u krilu. Dok je radio miješao stanice i hvatao frekvencije na italijanskom i albanskom jeziku, oboje su bili u stanju transa iz kojeg su se vraćali u stvarnost toliko izmoreni da nisu mogli ni da tuguju.

Žena je već tada donijela zaključak kojeg se držala kao jedine moguće istine, rekavši:

– Zaklela bih se da je i ovo vladino maslo – uvjereni da iza svih nedjela ovoga svijeta stoje nedodirljive glave države koja je i dalje nosila ime mrtve Jugoslavije. Takav zaključak donio je i njen muž, rukovodeći se vlastitom logikom vojnog stratega: ako uprkos novinskim izvještajima, niko od predstavnika vlasti nije smatrao za potrebno da se obrati javnosti povodom otmice svojih državljana, onda je otmica bila nešto što je vlada odobravalala. Starac je sačuvao isječke iz novina, onih rijetkih koje su o otmici izvještavale kao o zločinu. Po stoti put, dok je žena bila napolju, vadio je iz džepa ispresavijan papir i čitao svjedočenje jednog očevica. Pokušavao je da zamisli cijeli događaj i svaki put bi mu sve djelovalo kao halucinacija: *Najjezivije je bilo to što, u stvari, nije bilo nikakvog otimanja* – stajalo je u tom članku. *Niko se nije bunio, sve se odvijalo u zlokobnoj tišini. Sve to nije trajalo mnogo duže od pola sata. Začudo, voz je nastavio put kao da se ništa nije dogodilo...*

U jednom drugom novinskom tekstu, objavljenom nedugo nakon otmice, autor se čudio upravo šutnji javnosti i tome što je mnogima izgledala posve prirodno činjenica da se

predsjednik republike, čije su građane razbojnici pretvorili u taoce, nije tim povodom obratio naciji: što niko nije zatražio vanredno zasjedanje skupštine, što vlasti svojim političkim i vojnim saveznicima nisu uputile barem javni prijekor, što niko iz republičkog vrha makar iz pristojnosti nije posjetio porodice onih koji se nisu vratili s puta...

Minibus je tada još dolazio iz grada i poštar Zaharije Kuč donosio je sve dnevne i sedmične listove koje bi starac čitao na stanici da bi ženu poštudio bolnih nagađanja o sudbini otetih. No kako je vijest odjeknula tako se i ugasila, a u očekivanju novih informacija, predsjednikovog obraćanja i zvaničnog saopštenja vlade, prošli su mjeseci. Tada je stekao naviku da do kasno u noć sluša radio nadajući se da će u kolopletu različitih vijesti čuti ohrabrujuće novosti prije nego ih novine objave. Žena je u međuvremenu počela da piše pisma na sve one adrese s kojih se javljao njen sin, a starac ih je odnosio poštaru iako su se sva do jednog vratila. Više nije imao važećeg novca kojim bi platio poštarinu, jer je inflacija koja je rasla iz minuta u minut od njihove skromne uštedevine za kratko vrijeme napravila samo bezvrijedan papir i hrpu nevažećih kovanica kojima se mogao popločati pod barem u dvije sobe. Ali ženu je poštudio te istine smatrajući priču o nestašici novca nedostojnom jednog muškarca u poznim godinama.

Zaputivši se starom prugom prema stanici, ponovo je ustanovio da će čitavo naselje uskoro prekriti korov. Obrasla gustišom, pruga je tonula je u zemlju, kao pragovi napuštenih kuća, a glavna cesta, koja je vodila prema gradu, odavno upropaštena kišama, već se pretvarala u mutni potok. Mnogi puteljci više nisu postojali otkad su za vrijeme posljednjih policijskih racija, koje su uslijedile nedugo nakon početka

rata u Bosni, mještani napustili selo. Odlazeći, predavali su ključeve onim koji su ostajali, a ovi su ih na odlasku ostavljali drugome tako da je na kraju, prelazeći iz ruke u ruku, jednog dana do matičareve žene dospio čitav svežanj ključeva. Naselje je prepušteno zalutalim životinjama, koje su odasvud počele da pristižu u parovima. Krave su ubrzo provalile u mjesnu ambulantu i pojele posljednje smotuljke gaze i kutije laksativa, a potom su u divljem naletu, skršivši kapiju, provalile u školu i opustošile biblioteku, ostavljajući iza sebe nered ravan višednevnom potopu: polomile su i zasrle biste nekadašnjih narodnih heroja koji su decenijama stražarili u ćoškovima, smrvile ručne radove učenika, pojele čitavu književnost za djecu pa se preselile u učionice pretvorivši ih u zagušljive izbe na čijim su zidovima visile prašnjave slike slavni narodni prosvjetitelja i stare table išarane žitkom balegom. Otada je sve unaokolo bilo okićeno stranicama raspadnutih knjiga koje su letjele kroz polomljene prozore biblioteke i na najmanji dašak promahe. Već idućeg dana, u svom nezaustavljivom pohodu, krave su provalile vratnice ispred kuća, popasle zadivljalo povrće, izrovale zemlju ispred ulaza pokušavajući da dovrše osvajanje ulaskom u sobe i napokon izmorene legle u jedno dvorište smirene bjelinom zaboravljenih košulja koje su se na terasama nadimale poput jedara nasukanih lađa.

Samo je kuća nastavnika geografije ostala pošteđena kravljeg osvajanja. Nakon što je nastavnik otputovao zajedno sa ženom i dvojicom sinova, u nju su se uselile ptice. Starac nije imao šansi protiv podivljalih krava, ali je poveo rat protiv ptica rastjeravši ih vikom a potom je začepio rupe kroz koje su se uvlačile. No kad je poslije nekoliko dana ponovo ušao da provjeri učinkovitost svoje strategije, priznao je poraz zaprepašten količinom blijedog cvijeća koje je raslo

u ćoškovima i ispunilo sobe nostalgичnim mirisom svježeg hljeba. Borbu protiv biljaka, a pogotovo protiv njihovog nepredvidivog mirisa smatrao je ne samo uzaludnom već i nečovječnom.

Njegova žena je od čitave zbrke imala i praktične koristi. Skupljala je leteće stranice i od onih čistih pravila koverta za pisma dok je one s tekstem pažljivo sušila i potom ih slagala među korice starog albuma. Redala ih je bez ikakvog plana, čitala ih dok je matičar bio na stanici i čitajući često plakala. On je to tumačio kao logičnu posljedicu nostalgije, jer je žena, dok su živjeli u gradu, često provodila vrijeme u biblioteci. No istina je bila više prozaična: plakala je nad sudbinama nedorečenih priča ne zbog nostalgije već zato što je iza svake stranice zjapio ponor neizvjesnosti od koje joj se stezalo srce.

Znajući da će se sva njena pisma bez izuzetka vratiti, muž ju je jednom oprezno upozorio da sav njen trud možda i nema smisla u vrijeme kad su se i ljudi gubili poput dugmadi s košulje. Ali ona je tada njegovo poređenje vješto okrenula u svoju korist, rekavši:

– U pismima prišijem svu dugmad. – Onda je mirno zapečatila svoju opasku prostom istinom koja je starca natjerala na suze:

– I košulja je opet čitava.

Poštar Zaharije Kuč ranije je po tri puta sedmično odlazio do glavne gradske pošte da bi predao nove pošiljke i preuzeo one koje su se vraćale na adrese s kojih su poslana. Otkako je mjesto ostalo bez većine stanovnika, starac i njegova žena postali su njegovi jedini sagovornici. Kad je minibus prestao da dolazi, sa starcem se ujutro sretao na stanici, gdje su obojica provodili i po sat vremena očekujući da začuju

brujanje motora. Poštar je ponekad pokušavao začiniti svakodnevicu čitanjem fragmenata iz raspadnutih knjiga, nagađajući pritom moguću sudbinu književnih likova prije nego bi se krave dočepale istrgnutih stranica.

Već pola sata sjedio je na klupi kad je začuo zveckanje nevažćih kovanica. Praćen jednim linjavim psom, starac se pojavio u istoj odjeći kao nekoliko prethodnih dana.

– Jedan naprema sto – reče poštar praveći mjesta na klupi za čekanje.

Sjedajući pored njega, starac mu prvo pruži koverat.

– Hiljadu naprema jedan da se neće pojaviti u narednih mjesec dana – reče.

Poštar se zagleda u kosi rukopis i u poznatu adresu s koje su se ista pisma nebrojeno puta vratila i naglas izreče ono u šta nije vjerovao:

– Valjda ovo bude te sreće, pa autobus dođe...

Starac u istom trenutku posegnu za džep na hlačama. Kovanice muklo zvecnuše.

– Ne treba to... – reče poštar. – Dok autobus ne stigne, pisma se smatraju neposlana.

– Onda ćeš mi sračunat koliko dugujem – predloži starac.

– Pa ću sve najedno...

Poštar izbjegnu taj pogled prepoznavši u njemu starčev nadljudski trud da održi dostojanstvo. Stavljajući koverat u torbu, reče s iskrenim žaljenjem:

– Šteta što ih niko ne čita.

– Šteta – složi se starac i pogleda niz cestu.

Usljedila je duga šutnja. Poštar napokon uzdahnu i dovrši misao koja mu se motala po glavi.

– Ako ovo pismo ikada i ode odavde, vratiće se ili će se zagubiti...

Sjetivši se s kakvom je upornošću njegova žena pisala

pisma i pravila koverta od čistih stranica, starcu se poštareva rečenica učini kao puko nagađanje. I sam je počeo vjerovati da su njena pisma ne samo tragala za sinom već da su ga sva pronalazila, osamljenog i zauvijek zaustavljenog u namjeri da se stigne na vrijeme, ali da su se ipak vraćala s novostima koje niko nije umio da pročita.

Nakon gotovo sto dana od otmice sina i cijeli mjesec otkad je minibus prestao da dolazi, starac se već bio pomirio s nesretnim usudom ženinih pisama, ali nije mogao da sumnja u njihovu neophodnost. Trebalo je biti pažljiv prema bližnjima, svejedno da li su živi ili ne.

– Kako god... – reče ustajući.

Pogledavši niz cestu, slegnu ramenima i nakašlja se kao čovjek koji se priprema da kaže nešto iznimno važno, ali umjesto toga obori pogled i jedva čujno se nakašlja:

– Svejedno.

Onda zavuču ruku u džep i zvecnu nevažecim kovanicama kako bi prikrio bolećiv ton zaboravljenih:

– Ionako je upućeno mrtvacu.

Mirsada Bibić Šabotić

Uglješa

„Junaštvo je vrlina kojom sebe branimo od zla drugih, a čojstvom čovjek brani druge od zla u sebi.“ (Marko Miljanov)

Vreva i avgustovska žega na autobuskoj stanici u Podgorici stapale su se sa umorom na licima putnika, koji su izbezumljeno trčali ka ulazu kao da će zakasnuti na autobus. Miris pečenog hamburgera iz obližnje kafane, pomiješan sa gustim slojevima zagušljivog vazduha, odavao je sliku cvjetova bez boja na izgorjelim poljima.

Samir je polako izašao iz taksija i sjeo na klupu, odsutno prešavši pogledom po nepoznatim ljudima. Mahinalno je spustio svoje umorne oči k ruci i posmatrao ožiljke od zapaljenih cigareta. Pogledom je dodirivao prošlost koja se stapala sa krikom tišine sklupčane u njemu. U srcu mu je tutnjalo. Stezao je ruke zarivajući nokte sebi u šaku, vrijeđajući žuljeve koje je zadobio kosidbom. Zid tišine počeo je da puca pred valom istine. Prošlo je mnogo vremena, ali ni snjegovi ni kiše, ni užagreno sunce, nijesu mogli da izbrišu korake sjećanja ogoljene stradanjem njegove nevine duše. Ostali su u pukotinama vremena i zidovima života. Osjećao je da luta po lavirintu trenutaka. Upravo je bio stigao natrag iz podgoričkog KBC-a. Trenuci vožnje taksijem od bolnice do autobuske stanice poput šila su ga boli u srce. Podiže pogled nadajući se da je taksista otišao, ali utom štrečnu kad uoči da se upravo parkirao ispred njega. Bješe izbacio lijevu nogu i vrhom patike skida blato sa prednjih vrata. Samir duboko uzdahnu. Osjećao je da se u njegovom srcu

usadio moćni okean i da mu se svaka vena poput burnog mora ljulja izazivajući jako lupanje srca.

Nije znao šta da radi. Po prvi put mu se poslije dvadeset godina, otkako je prestao sa konzumiranjem cigareta, javila želja da zapali. Jedan bolan uzdah proteže se njegovim tijelom. Rubovi prošlosti pekli su mu srce. Sjetio se davne 1993. godine kada je bio na odsluženju vojnog roka u Nišu. Ratni vihor je plamtio na teritorijama Bosne i Hrvatske, a on vojnik JNA. U zanosu pijančenja uoči Božića jedan od vojnika, koji se zvao Milan, porijeklom negdje sa Kosova, gasio je cigarete na njegovoj desnoj ruci. Samir nikada to nije zaboravio. I eto, poslije toliko godina, isti taj čovjek vozio ga je taksijem.

Zbunjen i šćućuren na klupi, borio se sam sa sobom pokušavajući da ugrizom za donju usnu na trenutak pobjegne od sjećanja. Padao je u behut. Zamalo se snemogao. Dohvati se za ogradu klupe. Za časak se nagnuo na lijevu stranu i osjeti kako mu čemer razjeda srce. Popio je malo vode iz plastične flaše koja mu je bila u kesi. Čehre mu se vrati. Osjetio je da je neko sjeo pored njega. Poluotvorenih očiju pogleda u mladića koji je bio čuruk i koji se bez razloga smijao gledajući ga. Samir zavuče ruku u džep od pantalona, izvuče euro i daje mu. Uzevši euro, mladić počne još glasnije da se smije i, hramajući, izgubi se u gužvi. Samir mu pozavidje na bezbrižnosti vjerujući da mu, zasigurno, duša nije ogoljena stradanjem kao njemu. Mješavinu trenutnog mira i buncanja srca koje para unedogled razbi opet prizor pred njim. Milan bijaše ustao i posipajući vodu po šoferšajbni, pokušavao je da uglanca krpom staklo. Samir se opet strese. Da je imao pištolj ubio bi ga, ali ovako, goloruk, samo je posmatrao u taksistu pokušavajući da, sad već lupajući nogom o beton, smiri svoju mržnju, srdžbu i bijes. U jednom trenutku je

izvadio telefon i nazvao brata Harisa. Pokušavao je da bude smiren, ali nije uspijevao. U dahu je ispričao bratu šta mu se dešava. Skupljena usta i često mahanje glavom otkrivali su da se nešto dogovara sa njim. Nakon petominutnog razgovora Samir je ustao, prišao istom taksisti i zatražio od njega da ga opet vozi, ali ovog puta do Berana, tačnije do Petnjice, naglasivši da su velike gužve i da prevoz ima tek za pet sati, a do tada ne može da čeka. Dogovorili su se oko cijene s tim da, na zahjev taksiste, do Kolašina prevezu jednu ženu, što je Samir upola riječi odobrio.

Uskoro je taksi, pun turobnih sjećanja, jurio ka Zlatici napuštajući Podgoricu. Šćućuren na zadnjem sjedištu, Samir je ćutao, no i da je htio šta progovoriti nije mu se pružala prilika, jer njegova saputnica, omalečka žena pedesetih godina, usta nije zatvarala do Kolašina. To mu je i godilo. Imao je vremena da detaljno isplanira svoj naum. Dogovorio se sa bratom da ga taksista odveze do samog ulaza u Petnjicu i da ga tamo istuku.

Polako su počele da kaplju olovne kapi tišine iz njegove osvetničke duše. Konačno je zaključao trenutke dvoumljenja i ulazio u odaje pune prkosnih iskušenja.

Kada su stigli u Kolašin, Samirova saputnica iziđe iz auta. Taksista ponudi Samiru da pređe na mjesto suvozača, ali Samir odbi. Naravno, to bi ga samo ometalo, jer se sve vrijeme dopisivao sa bratom i obavještavao ga o situaciji.

– Bio si u bolnici? – odjednom upita Milan, gledajući u Samira preko retrovizora.

Samir se uplaši. Ne navikao da laže, sasvim zbunjen ispriča da su mu žena i tek rođeni sin, koji je dobio patološku žuticu, na neonatologiji u KBC-u.

– Vidim ja da sve vrijeme ćutiš i da te neka muka spopala. Ama, burazeru, ništa ne brini! I moj sin je imao tu žuticu, a

evo, sada mu je sedam godina. Ozdravio je. Da ga samo vidiš koja je to momčina, hehee – pomalo razdragano će Milan.

– E, ne znam šta će biti, nekakvi bilirubini su mu uvećani – kao kroz zube reče Samir, čudeći se i sam sebi zašto o tome priča sa ovim čovjekom.

– Ma, ovo ti bratski kažem, to je izlječivo. Ja sam zamalo ispametio. Jedinac sam u pet sestara. Rodi mi se sin poslije dvije ćerke i odmah ga prebace na neonatologiju. Uh, kad se sjetim... Razumijem te. Vidim ja da si ti nasekiran. Sav si uveo kao biljka. Biće dobro, biće... – saosjećajno je zborio Milan.

Samir je ćutao kao klada. Nije znao kako da se ponaša. Na trenutak mu se učinilo da je onaj bijes u srcu počeo splašnjavati, ali pogled ka ožiljcima na ruci mijenjao mu je raspoloženje. Uzdahnuo je tako jako da je uzdah nadvladao prigušenu muziku u autu.

– Ne brini, bre! Ne brini, čovječe! Evo, da ti razbijem dilemu. Nazvaću sina. Znaš, kupio sam mu telefon i, nećeš vjerovati, po čitav dan se čujemo. Kad se najviše umorim od posla, njegov glas me okrijepi – reče veselo Milan, ne čekajući da Samir bilo šta kaže.

Samir se nađe u bunilu. Najradije bi ga dohvatio za vrat i udavio ga kao životinju, a umjesto toga morao je da razgovara s njim. I što je najveće čudo, ovaj čovjek mu je nametljivo pružao ruku podrške, ruku koja je nekada davno uništila plamen ljudskosti u njegovoj duši. Redale su mu se tamne slike iz prošlosti. Činilo mu se da još osjeća bol u nogama. Sjećanja počеше da se nižu. Morao je svakog dana da prelazi dvadeset kilometara noseći prazne pivske flaše, jednu po jednu, iz kantine kasarne do kontejnera. Upravo mu je to naređivala bahatost čovjeka koji ga vozi i koji sa prijateljskim nametanjem pokušava da mu razgali dušu.

Gledao je u Milanovu ruku koja je bila prebačena preko

sjedišta i koja je prstima tapkala prateći ritam muzike što je odzvanjala u autu. Dohvati se za svoju ruku, jer ga pramen dima iz prošlosti opet štipnu. Istovremeno, drobilo se i rušilo u njemu. Tješio se da će uskoro stići i da će konačno ovoj neizvjesnosti doći kraj. Sklopio je ponovo oči, stežući dlanove. Pokušavao je na trenutak da odagna prošlost, ali mu se nije dalo. Ta njegova turobna sjećanja razbi Milanov povišen ton, ali pun topline i razdraganosti:

– Uglješa! Čuješ li me, Uglješa? Gišo! Taj o je! Jesi li mi dobro, tatina junačino? Evo sjedim sa jednim čikom. Reći ćeš mu kako se zoveš i otpjevaj mu onu pjesmicu koju si naučio u školi. Haj, ljubi te tajo.

Ne čekajući da Samir išta kaže, Milan mu daje telefon. Samir zbunjeno prisloni telefon do uha. Poslije jedne minute, vrati telefon Milanu, koji se nasmija i nastavi:

– Hehe, jesi ga čuo? Zdrav i živ! Nećeš vjerovat, isti ja.

Samir je ćutao jer ga je zbunjivalo ponašanje čovjeka zbog kojeg mu je i dan-danas svako buđenje iz sna praćeno lupanjem srca.

– Ama, pomalo te razumijem, jer sam se i ja sekirao. Danima sam bio bez sna. Ali, hvala svemogućem Bogu, sve je prošlo bez posljedica.

Na trenutak je nastala tišina u autu. Samir se još više sklupčava pokušavajući da smiri svoje uzburkano srce.

– Znaš – nastavi Milan – svi smo mi grešni, pa kada doživimo neki problem, molimo se Bogu za spas. Ovaj krst sa brojanicom oko retrovizora, puno mi pomaže i kad putujem i kada se nađem u nekom problem. – Sa dozom olakšanja završi svoje ispovijedanje Milan.

Samir ustuknu, ali je i dalje ćutao. Djetinji glas je polako počeo da mu bistri mozak. U glavi su mu odzvanjale riječi malog Uglješe. „Miš je dobio grip, pa je sjeo u džip...“

Sklopio je oči. Znao je da Milan povremeno upućuje pogled ka njemu, preko retrovizora. A trebao mu je mir...

Milan je u jednom trenutku prestao sa pričom. Računao je da Samiru nije do razgovora.

Na samom ulazu u Berane, Samir otvori oči i reče:

– Evo, već smo stigli. Skreni ka gradu, imam želju da te častim kafom. Predlažem da svratimo u neki lokal.

Vjerujući u dobronamjernost Samirovu, Milan potvrdi glavom. Čak je razvukao i osmijeh, nadajući se da se Samir smirio.

– Eto, povezala nas je sudbina preko sinova – protutnja kroz Milanovo zadovoljno srce. Vjerovao je da je pričom pomogao ovom čovjeku kojem ni ime ne zna.

Uskoro su se našli u jednom od lokala u Beranama.

– Vidi molim te, putovali smo već tri sata, razgovarali, a ti mi ne reče ni kako se zoveš. Možda mi u životu zatrebaš, jer „čudni su putevi gospodnji”. Ja često prolazim kroz Berane. Porijeklom sam sa Kosova, tamo mi je ostalo ognjište poslije rata, ali eto, životni put me nanio u Crnu Goru – kao kroz smiješak prozbori Milan.

Jedno bolno uh... proteže se Samirovim tijelom. Pogleda pravo Milana u oči. Uskovitla se. Steže čvrsto ruke kao da gazi bos po trnju.

– Samir, zovem se Samir. Sjećaš li me se? Imam uspomenu na tebe – sa bolom u srcu i sarkazmom na licu izusti Samir. Drhtavim i znojnim rukama zavrnu rukave na košulji, sve do ramena, pa nastavi: – Ja te nijesam zaboravio, a ti mene jesi. Nije ni čudo što ne možeš da me prepoznaš, imam čir na želucu i smršao sam, a i oćelavio. Eto, ti se dobro držiš – pomalo ironično reče Samir – no – nastavi – prepoznao bih te u hiljadu ljudi. Prepoznali bi te moji ožiljci u duši i ovi na rukama.

Milan raskolači oči. Gledao je u potamnjele ožiljke koji

su ličili na fleke od prezrelih višanja. Bio je u bunilu. Na trenutak mu se vratiše sva sjećanja. Zadrhtao je. Mahinalno dohvati šolju u kojoj je bila neispijena kafa, ona mu se prosu po sivim pantalonama. Gledao je nijemo, čas u Samira, čas u njegovu ruku. Ćutao je, a hladan znoj mu je prelivao čelo. Pokušavao je maramicom da očisti ostatke taloga od kafe, ali bezuspješno. U tome momentu nije ga bilo briga ni za pantalone ni za fleke, htio je načas da zaboravi na ovu nemilu situaciju. Kako je pokušavao da otkloni crnilo sa svojih pantalona, ono se sve više širilo, pa mu u jednom času i ruke ucrnješe.

– Ništa ne briši, opraće to voda. Sve voda pere, ali prljav obraz ne može – pomalo ironično reče Samir, i sam se čudeći otkud mu tolika snaga.

Milan ništa ne reče. Diže ruke i dohvati se za glavu.

– Oprosti! Možeš li mi oprostiti? Oprosti... – skoro plačući izgovarao je Milan.

Nastao je muk, i tu tišinu sjećanja jedino je razbijala tiha muzika u lokalu „Pod orahom“ u Beranama.

– Nećeš mi vjerovati, često sam te sanjao, i dan-danas te sanjam. Onu noć kad su mi sina prebacili u bolnicu, molio sam Boga da mi oprostí grijehe prema tebi, a i prema drugima. I ja nosim ožiljke, ali srama, u srcu. Alkohol i strah od rata nadjačali su tada moju ljudskost i od mene napravili životinju. Demoniski svijet ratnog vihora, pun neizvjesnosti, izazvao je u meni strah, a na kraju i svirepost, mržnju. Duša mi je utjehu nalazila u povređivanju drugih. To je bio moj lijek... Moj atak protiv rata i surovosti koju on nosi sa sobom. Bio sam slab, slab... Moj um se otrgao kontroli... Silan udesni val rata bacio me na tvrdu, mračnu zemlju, a ljudskost se zgusnula na mrežici mojih očiju. Bio sam slijep u srcu i duši, rat me oslijepio... – reče Milan.

Tresle su mu se ruke. Nehotično je pokušao da zapali cigaretu, ali ga sam pogled na nju presječe. Stegnutih usana, paklicu ronhila i plavi upaljač spusti pored staklene piksle. Shvatio je da je došao trenutak očajnog dara sudbine. Prošlost ga sačekala i on plaća račune. Slike i glasovi iz prošlosti došli su po svoj danak.

– Ima li na ovom svijetu nešto što bih mogao da učinim za tebe, samo da mi oprostiš? Oprosti mi zarad naših sinova, oprosti mi... – molećivo, stežući uprljana mjesta na pantalonama, kao da vapi za malo vazduha, reče Milan. – Kajem se!... Mada, moje ti kajanje neće ništa značiti. Ima li nešto što bih mogao da učinim?

– Ima – sada već staloženo reče Samir. Duboko u srcu, priželjkivao je ovo pitanje. Gledao je sada u Milanove ruke i kao da je čuo krv koja se kovitlala u njegovom ručnom zglobu.

– Reci, reci, reci; olakšaj mi duši – ponizno i blago izgovori Milan.

Samir ugrize donju usnu, pogleda ga pravo u oči i prozbori:

– Znaš... pokajanje iz duše je čin koji pokazuje da smo svjesni veličine svoje greške. Vjerujem da si iz svojih grešaka nešto naučio, pa, nemoj se samo kajati, već učini jedno dobro djelo više. Ja od tebe tražim samo jednu stvar da učiniš, jednu jedinu. Hoću da naučiš sina ljudskosti i dobroti. Želim da bude bolji čovjek od svog oca. Ojačaj mu dušu i srce. Samo to hoću od tebe. Ti to možeš. Možeš, jer nas je Bog dao kao plemenite, ali mi u toku života skrenemo sa pravog puta. Onaj drveni krst u tvom autu neka ti bude putokaz u vaspitavanju tvog sina, a ne samo ukras na retrovizoru. Spasićeš i sebe i njega i druge, od patnje i neljudskosti. Nauči ga da voli i prašta, onako kako sam ja

naučen. Eto, to tražim od tebe i neka ti je sve halal, ako znaš šta to znači. Vjeruj, jednog dana bićeš samo sjećanje nekim ljudima. Zato daj sve od sebe da budeš ona dobra uspomena.

Milan je ćutao. Jedino je mahnuo glavom i stisnuo usne. U jednom trenutku zari šake u svoje lice. Tresao se kao da mu je neko zabio nož u srce.

– Sada te molim da odeš do toaleta i skloniš taj talog od kafe sa pantalona – hladno izusti Samir.

Ne shvatajući šta mu se dešava, Milan ustade i pognute glave krenu prema toaletu. Nakon pet minuta je izašao, ali za stolom nije zatekao Samira. Jedino mu se opušak od cigarete dimio u piksli, ispod koje su stajala 42 eura – dva za kafe i četrdeset za taksi.

Milan je blijedo gledao u novac i, onako poražen, pokušavao da shvati besmisao svojeg grijeha. Iz tog bunila probudi ga zvono na telefonu. Pogleda, pisalo je – *Uglješa zove*.

Bolno je jauknuo.

A dok je on pokušavao da bude pribran u razgovoru sa sinom, Samir je već, beranskim taksijem, jurio ka Petnjici s pobjedničkim osmijehom na licu, svjestan da je dobio rat u najtežoj borbi. U borbi sa samim sobom.

Samirovo čojstvo je odgurnulo i zaboravilo ružnu prošlost.

SUSRET KOD ĆAMILOVE ČESME

Prof. dr Novak Kilibarda

UGODNO SE SJEĆAM ĆAMILA SIJARIĆA

U pripovijetci „Parapko” Ćamil Sijarić uspijeva da književnom slikom, u okvirima jednoga detalja pripovijetke, iskaže složenost jedne ličnosti, ponašanje jednoga vladara i historijsko vrijeme u kojem se iskazuju ta ličnost i taj vladar.

Imam emotivnu potrebu da na ovom skupu nešto kažem o odnosu Ćamila Sijarića prema meni.

Na prijedlog Alije Isakovića, uglednog urednika u sarajevskoj izdavačkoj kući „Svjetlost”, da prikazem ep Avda Međedovića „Ženidba Smailagić Meha”, koga bijaše objavila „Svjetlost”, ja sam prikazao Međedovićev spjev u beogradskim „Književnim novinama”. Onda je neko, nijesam saznao ko, taj moj prikaz Međedovićeve spjeva prenio ad literam u crnogorski dnevni list „Pobjedu”. To je prvi tekst o epu „Ženidba Smailagić Meha” koji je objavljen u Crnoj Gori.

Ćamilu Sijariću dopao se moj tekst, pa prvi put kad sam se s njim srio, u Titogradu u CANU, izrazio je simpatije prema meni. Otada sam imao čast i zadovoljstvo da se uvaženi književnik Sijarić sa mnom intimno pozdravlja na književnijem susretima u Jugoslaviji. I ubrzo mi je rekao da mu se dopada moja proza, pa sam ja tom činjenicom bio podstaknut da aktivnije nastavim svoje književno stvaranje u obliku pripovijetki i romana. Kad mi tako značajni prozni pisac izriče javne pohvale, to je za mene značilo da utišam svoj naučni rad u korist moga književnog stvaranja. I u vezi sa ovijem što sam rekao istaći ću sljedeći doživljaj koji mi je podstakao Ćamil Sijarić.

Jedan književni skup, takozvani Sopoćanski susreti, održavaše se jedne nedjelje u Novom Pazaru, 1988. godine. Ja sam bio pozvan na te susrete. Međutim, kad sam se u kolima primicao Novom Pazaru šetim se da sam zaboravio da poneseš neku svoju proznu knjigu iz koje bih mogao da čitam detalj teksta na književnoj večeri. Bilo je uobičajeno da na takvim večerima pjesnici čitaju svoje pjesme, a prozni pisci detalje iz svoje proze. I počelo je književno veče u prepunoj sali književnika i slušalaca. Određeni voditelj prozivao je pisce da izlaze za govornicu i čitaju svoje tekstove. Kad sam ja bio prozvan, ustao sam i rekao da sam zaboravio da poneseš knjigu iz koje bih čitao odlomak teksta. Uto je glasno rekao Ćamil Sijarić, koji je sjedio u prvom redu sale: „Ajde Kilibarda za govornicu i prepričaj jednu svoju pripovijetku, ajde kreni!” Ja sam izašao za govornicu i prepričao jednu svoju kratku pripovijetku. Iako je ovo hvalisavo što ću reći, naglašavam da nikad nijesam na književnijem večerima, a bio sam česti učesnik na njima, doživio tako vruć aplauz slušalaca kao što sam ga doživio te večeri. Razumije se, to nije bila samo moja zasluga nego i Ćamila Sijarića, najuglednijega književnika na tom skupu, koji je svojim prijedlogom da izađem za govornicu suštinski sugerisao publici da treba pozdraviti taj moj izlazak.

Želim da istaknem i sljedeći detalj iz svoga odnosa prema Ćamilu Sijariću. Kad sam čuo vijest na titogradskom radiju da je Ćamil Sijarić poginuo u saobraćajnoj nesreći u Sarajevu, to je bilo 1989. godine, doživio sam istinsku tugu. Međutim, kad se ubrzo zamutila jugoslovenska situacija, a posebno kad je počeo genocidni obračun s bosanskijem muslimanskim življem, odnosno Bošnjacima, pomislio sam da je neka umnomoralna sudbina oduzela Ćamilu Sijariću

život da ne bi doživio ljudske muke od raspada Jugoslavije i genocidne tragedije na njezinijem prostorima. Odista, može se bogatstvom činjenica dokazati da je Ćamil Sijarić bio jednako prijatelj svih jugoslovenskih naroda. Taj veliki književnik bio je bez ikakve etničke i vjerske primjese koja bi ga udaljavala od tipičnog Jugoslavena. E, jednako zbog njegova elitnog književnog djela i njegova demokratskog jugoslovenstva, bilo bi pošteno da mu se bistama i nazivima ulica istakne ime u svijem današnjim državama koje su bile u sastavu Socijalističke federativne republike Jugoslavije.

Kao što je poznato, o Ćamilovom književnom djelu napisano je zavidno osvrta, članaka, eseja i studija. A ja ću ovom prilikom ukazati samo na dva detalja. Jedan je o njegovom odnosu prema Avdu Međedoviću i drugi o njegovoj pripovijeci „Parapko” koja je objavljena u zbirci „Zelen prsten na vodi”, Sarajevo 1957. godine. Ćamil Sijarić je napisao nekoliko tekstova o Avdu Međedoviću, i kao pjesniku i kao guslaru. Ističem tri njegova rada: „Avdo Međedović – narodni pjevač” („Odjek”, XL, br. 20, Sarajevo 1987. g.), „Avdo Međedović – pjevač epskih narodnih pjesama” („Život”, XXXII, br. 11-12, Sarajevo 1983. g.), „Avdo Međedović – pjevač epskih pjesama” („Sopoćanska viđenja”, br. 8., Novi Pazar 1989. g.).

Ćamil Sijarić je saopštio značajne podatke o Avdu Međedoviću, tom najznačajnijem pjesniku-pjevaču u usmenoj književnosti Bošnjaka alijas Muslimana s južnoslovenskijeh prostora. Jednako lapidarno i sadržajno Sijarić iskazuje svoja viđenja Avda Međedovića. Evo nekih detalja o Avdu koje saopštava Ćamil: „Avdo Međedović je bio krupan čovjek, temeljit, kako se to kaže – sapat, ni tanak ni visok kao što su, uporedim – mnogi Crnogorci, od kojih

je starinom i poticao. Bio je ramena razvedenih i jakih, prsa širokih – stvorenih upravo za pjevača. Neka kažem i ovo: lijepom figurom glave i svim drugim odavao je sliku čovjeka u koga se ima rašta gledati”. Onda Sijarić nastavlja: „Pokušaću da Avda Međedovića još više približim, a to ću učiniti kroz njegovo gostovanje u našoj kući, u kući Ilijasa Sijarića iz Godijeve 1925. i slijedećih godina kada sam bio đak... Gradili su mu mjesto u vrh sobe, uz prozore – ondje gdje mogu da sjednu samo odabrani ljudi, dajući mu time čast i uvažavanje – a ne znajući da će, poslije pedeset godina, taj njihov gost biti upoređivan sa Homerom, a još manje znajući ko je taj Homer. Amerikanci su nam rekli da imamo Homera. Malo je ko tada u Bijelom Polju i znao za nekakvog Homera, i da je neko gledao Avda Međedovića kako pije vodu sa šedrvana i rekao – Ovo je Homer, to bi prošlo kao dokona lakrdija, jer je svak znao da je Avdo Međedović običan seljak sa Obrova, kraj Bijelog Polja, koji se od drugih razlikuje samo po tome što umije da pjeva uz gusle. Ko je dokon može da ga sluša i dangubi, a ko ga sluša pašće na njegove grane, osiromašiće kao što je i on osiromašio. U kojoj kući gusle gude, tu žizak na tavanu žito ne jede. Sem ovoga – ništa drugo o Avdu Međedoviću nijesmo znali, dok nam to nijesu Amerikanci kazali. Rekli su nam da imamo Homera! Da je Avdo Međedović jedan od najvećih pjevača epskih pjesama ne samo kod slovenskih naroda nego i u svijetu... Avdo Međedović nije počinjao pjesmu kao što mnogi počinju: *Đe šedimo da se veselimo / e da bi nas i Bog veselijo / i dobru nam sreću dijelijo* – nego je često išao pravo u pjesmu – *Alabanda zametnu se kavga, / tu brat brata poznat ne mogaše / a kamoli bližnjeg bratučeda.* – Glas mu je bio bariton, slaže se sa guslama, koje su takođe u baritonu, tako da se dobija jedno zvučno suglasje strune i grla, koje nije u duru nego u

molu, i biće, valjda, da je sva naša epska poezija u molu”.

Ćamil Sijarić nije se zadržao samo na opisu ličnosti Avda Međedovića, nego je znalački izrekao i svoje viđenje njegove poezije. Istakao je značaj Avdove motivske građe, eventualnih istorijskih podudarnosti, istorijskih slika, ritmike i rime, jezičkog kompleksa, sintakse i, posebno, leksičko-lirske organizacije u epskom spjevu „Ženidba Smailagić Meha”. Interesantna je i sljedeća izjava Ćamila Sijarića: „Amerikanci su rekli da je Avdo Međedović drugi Homer. Neka je za njih to što oni hoće, a za nas je Avdo jedan od naših velikih jugoslovenskih pjevača-pjesnika epske poezije. Umro je 1955. godine, a danas – kad u rukama imamo njegove pjesme – rodio se da u našoj duhovnoj baštini živi.”

A sad ću iskazati svoje gledanje pripovijetke „Parapko”, koja je prvi put objavljena 1957. godine u Sijarićevoj zbirci „Zelen prsten na vodi”. Taj književni tekst, od tridesetak stranica uobičajene knjige, ide u niz Sijarićevih pripovijedaka visokog književnog nivoa. Sve vrline književnog talenta Ćamila Sijarića svijetle iz njegove pripovijetke „Parapko”. Istorijsko vrijeme koje je pisac uveo u svoju pripovijetku o kojoj je riječ jeste prva polovina XV vijeka, a obrađeni događaj iz tog vremena konkretizuje se na moćnog turskog sultana Murata II i vazalnog despota Đurđa Brankovića iz Rascije, odnosno Srbije. A konkretna tema pripovijetke je vojvoda Parapko koga je despot Đurađ odredio i otpremio da preda sultanu veliki dar kao zahvalnost vazalnoga despota što ima čast da mu kćerka Mara odlazi na položaj sultanije, u harem sultana Murata II. Iako je tema, konkretna tema, pripovijetke vojvoda Parapko, pisac je, s jedne strane, upriličio likove moćnog sultana i vazalnog despota kako su poznati istoriji, i s druge strane, književno uobličio osobine

dvojice vladara kao ljudi, odnosno njihove psihofizičke likove za koje se ne interesuje istorija. Evo konkretno tih neistorijskih podataka koje je pisac umjetnički naglasio. Sultan Murat II je toliko uvučen u svoj carski položaj da se iz njegova ponašanja prema licima koja su došla na razgovor sa njim, a među njima je i vojvoda Parapko, ne može oštetiti bilo kakva iskazanost koja bi ga osjenčila kao čovjeka bez prijestola. Bezmalob, u lik toga turskog sultana iz XV vijeka Ćamil Sijarić je otjelotvorio sve autarhe svijeta ab ovo usque ad mala. Isto tako, u liku despota Đurđa potpuno je iskazano njegovo vazalno pridvorništvo sultanu kojemu kao svoju zahvalnost zbog odlaska Mare u sultanske dvore poklanja krдове ovaca, džepe govedi, ergele hatova, čopore hrtova i jata sokolova. I u tom liku vazalnog despota, kao i u liku moćnog sultana, ucrtane su opšte osobine i vazalnih i moćnih vladara koje u različitom iskazivanju traju kroz sva vremena. Tako veliki pisac iskaže u svom djelu i ono što, možda, i nije imao namjeru da iskazuje. Konkretno, Sijarićeva pripovijetka ne nosi u svom naslovu ni ime sultana Murata II ni despota Đurđa, nego samo Parapka.

Evo kakvog je poslušnog vojvodu izabrao despot da uruči poklon sultanu. Evo kako ga Sijarić opisuje: „I despot, od svojih mnogih vojvoda, sevastokratora i boljara, za taj posljednji čin u pripremama oko svadbe izabra Parapka – vojvodu od Ibra, po ljepoti lijepog, po junaštvu junačkog, po snazi snažnog, po viteškim igrama uigranog, ali u pameti ne baš sasvim sređenog. I ako bi mu neko tražio manu, taj drugi ne bi mogao naći – do to što je male pameti. To što se ticalo njegove pameti donekle je znao i sam despot, ali je despot znao i to: da Parapko ne ide da prodaje pamet – Agareni pameti imaju dovoljno, nego ide da darove odnese i da svadbu Marinu ugovori.”

I Parapko je okićen zlatom i srebrom, naoružan svojim nepobjedljivim mačem i uvjerenjem u stabilnost svoga viteštva, prešao teritorije Bugarske, Grčke i domogao se Turske, jednako vjerujući na čitavom tom putu u bljesak svoga viteštva. On je tako visoko dizao glavu, a stoka koju su njegovi goniči javili i čuvali jednako je kradena na svim pređenim teritorijama. Pisac Sijarić gleda lupeštinu i sirotinju kao zajedničku karakteristiku koja se iskazuje kod svih naroda, bez obzira na vrijeme u kome žive i vjere kojima pripadaju. I kad je Parapko dospio u Jedrene, tamo su ga isto dočekali lupeži i sirotinja. Pa kad je vojvoda Parapko vidio da vezir, kao posrednik između despotova povjerenika i sultana, više radi na svojim grabljivim interesima nego na ugledu svoga položaja, počeo je pomalo analitički da gleda na svoj dotadašnji stav prema društvu i životu. A posebno je odstupio od svoje viteške nedostižnosti kad je razumio da će ga sultan primiti samo kao člana rulje koja želi da izađe pred sultana. Prilike o kojima nije ni sanjao okreću Parapka životu koji ga okružava, a o kome ranije nije razmišljao. Stoku koja je još djelimično trajala a koja je iz Rascije enormno krenula, Parapko je davao da se kolje i da služi kao hrana jedrenskoj sirotinji. A kad je nestalo te stoke, Parapko je svoje zlato i srebro, koje je sijalo s njegove viteške odjeće, poklonio sirotinji. To je uradio kad je krenuo iz Jedrena u Rasciju.

Doživljajem sirotinje, na koju se nije osvrtao sa svoga visokog položaja, odnosno uobličjenja svoga ponašanja koje se iskazivalo u položaju vojvode i krajnje odanosti gospodaru koji mu definiše položaj u društvu, vojvoda Parapko iskazao je svoju ljudskovinu koja je u njemu postojala, ali koja nije do izraza dolazila. Ćamil Sijarić tim likom iskazuje opšteljudsku istinu uobličenu u konkretnom slučaju. Razumije se, samo veliki književni stvaraoci uspijevaju da u svakom ljudskom

postupku pronalaze opšteljudske pojave, ali se te pojave uobličavaju konkretizacijom istorijske, etničke, vjerske i drugih okolnosti u kojima dato lice svoju suštinu iskazuje. Riječju, Ćamil Sijarić pripada soju književnika koji jednako poznaju opšteljudske istine i konkretne društvene prilike u kojima se te istine iskazuju.

U pripovijetci „Parapko” Ćamil Sijarić uspijeva da književnom slikom, u okvirima jednoga detalja pripovijetke, iskaže složenost jedne ličnosti, ponašanje jednoga vladara i istorijsko vrijeme u kojem se iskazuju ta ličnost i taj vladar. Ponavljam, to je samo detalj u pripovijetci „Parapko”, detalj bez koga bi pripovijetka bila umjetnički oslabljena. To je lik vojvode Vlatka, sina humskog hercega Stjepana. Tom mladom izbjeglici iz svoje zemlje, rođeni mu je otac preteo ženu ljepoticu i njom se oženio. A Vlatko je tako unižen prešao na islam i imenovao se kao Ahmet Hercegović. O toj svojoj sudbini Vlatko je ispričao Parapku dok su čekali da ih primi sultan Murat II. Eto, jedan detalj iz pripovijetke može kod čitaoca da probudi više asocijacija. Ukratko, svaki detalj u Sijarićevoj pripovijetci „Parapko” tumači složene sadržaje života, vremena i istorije, a sva ta nazovi tumačenja iskazana su književnom slikom date konkretnosti.

I da zaključim svoje izlaganje sljedećom izjavom. Kad bih se odlučio da antologijski priredim najuži izbor pripovijedaka iz pisane književnosti četiri naroda – Crnogoraca, Srba, Hrvata i Bošnjaka alijas Muslimana – naroda koji, u dubljem lingvističkom značenju, govore istijem jezikom, pripovijetka Ćamila Sijarića „Parapko” imala bi visoko mjesto u tom izboru. I napominjem da bi pripovijetku „Parapko” trebalo objaviti kao brošuru, da bi uplovila u široke čitalačke mase naroda koje sam spomenuo.

Šipovice, 8. avgusta 2015. godine

Nadija Rebronja

ZATEČENOST NA POLA PUTA

– Beseda na Ćamilovoj česmi –

Dok stojimo ovde pored Ćamilove česme, ne mogu a da se ne setim svojih prvih i jedinih susreta sa Ćamilom Sijarićem. On je često dolazio u našu kuću, a jedino moje detinje sećanje na njega je da sam se uvek radovala kada dođe, i da me je zvao „Ismetov cvijet“. Kasnije, kada sam odrasla, pitala sam se zašto sam baš tog čoveka tako dobro zapamtila, a kroz našu kuću je prošlo mnogo pisaca, umetnika, intelektualaca, i zašto mi je njegovo obraćanje bilo posebno važno. Shvatila sam da je to zbog toga što je davao naročitu važnost meni kao detetu, a verovatno i svoj ostaloj deci. Nije mi se obraćao kao što su to ostali odrasli činili, već sa posebnim uvažavanjem, uvek me pozdravljajući i pružajući ruku kao da sam već velika i zaslužujem naročito poštovanje. U tom odnosu prema detetu, kasnije sam tražila Ćamilov odnos prema svetu oko sebe, prema svetu njegovog Bihora. Sa naročitom pažnjom i poštovanjem, on je posmatrao svaki kamen, svaku vodu, svaki put u svom Sandžaku i Bihoru, dajući mu naročit, univerzalni simbolički značaj, i ni jedan kamen tog njegovog utopijskog prostora za njega nije bio nevažan.

U ukupnom svom književnom opusu Ćamil Sijarić se bavio fenomenom dvojnosti, prelaznosti, a najčešće je taj fenomen iskazan kroz simboliku puta. I to nikako nije slučajno, jer upravo taj Sijarićev Sandžak i Bihor stalno je u nekoj dvojnosti, prelaznosti, na pola puta između tradicionalnog i modernog, religijskih težnji i potreba savremenog sveta, individualnih težnji i očekivanja patrijarhalnog kolektiva. Kako Sijarić pristupa fenomenu dvojnosti može se videti na

više primera. Jedan od njih je simbolika zatečenosti haduma Alije u romanu *Konak* u Biogradu, u konaku Lemeš-age, na pola puta između Stambola, u kom je proveo veći deo života, i rodnog Akova kom teži da se vrati. Do kraja romana on ostaje na pola puta, rastrzan između onoga što mu je sudbina donela i onoga čemu teži. I sam hadum je suočen sa svojom individualnom dvojnošću, pre svega polnom, pa za sebe stalno govori da je „ni muško, ni žensko, ni mač ni korice“ i jedini on je prisutan i u ženskom svetu, u ženskim odajama i razgovorima, kao i u muškom. Radnja čitavog romana *Carska vojska* je na putu ka Jedrenama, gde vojska sastavljena od siromašnih seljaka, bedela, ide u rat protiv Grka a da i sama ne zna za koga i zašto se bori. Roman sadrži i političke metafore o vođama i vojskovođama koji stvaraju ratove, dok u besmislu ratovanja stradaju obični ljudi, potpuno nesvesni političke realnosti. Preispitujući tu zatečenost običnog čoveka na pola puta, roman sadrži snažne antiratne pasaže i izrazito humane poruke. U romanu *Kuću kućom čine lastavice*, Sijarić preispituje rascepljenost i dvojnost između individualnih težnji i očekivanja kolektiva, govoreći o unucima iz porodice Sejdić, koji do kraja romana pokušavaju da se kao pojedinci ostvare ali usled tradicionalnog kolektiva i društvenih okolnosti u tome ne uspevaju. Oni su lastavice koje pokušavaju da pronađu vlastiti put, ali i da učine kuću kućom i očuvaju tradicionalne norme i verovanja.

Sijarić je kao pisac bio fasciniran Sandžakom i Bihorom, ali je u svom književnom opusu uspeo da obuhvati sve kulturne specifičnosti šireg južnoslovenskog i balkanskog prostora, a to specifično mešanje kultura i kulturnu višeslojnost smestio je u Bihor praveći od njega, u okrviru svog književnog sveta, nesvakidašnji mikrokosmos. Upravo

u tom Sandžaku i Bihoru, kao na celom Balkanu, stalno se nešto sreće ali istovremeno i sudara, stalno smo na pola puta između tradicije, starog vremena i savremenih očekivanja, religijskih arhetipskih ideala i modernog sveta, zatečeni na pola puta između tradicionalnog i modernog, ličnog, individualnog i porodičnog i kolektivnog, i to je i kulturna i politička realnost ovog prostora koja je ostala zapisana u književnom delu Ćamila Sijarića.

Šipovice 8. avgusta 2015. godine

R. Ćelahmetović, N. Kilibarda, N. Rebronja, U. Mušović, M. Rastoder

Poklon biblioteci u Godijevu

Besjede: N. Kilibarda
i N. Rebronja

Šipovice, muhabet u „šadržvanu”

Poetski čas u Čamilovoj bašči

Za uspomenu iz Čamilove bašče

VEĆE NAGRAĐENIH PISACA

Faruk Dizdarević, odluka žirija, 8. avgusta 2015.

E. Halilović, M. S. Sijarić

R. Čelahmetović, A. Dreković

N. Rebronja, S. Husić

M. Rastoder, R. Kočan

Sead, Ajtana, Misera i Ruždija

Misera Suljić Sijarić

Bihorski harmonikaši, Rafet i Zejto Skenderović

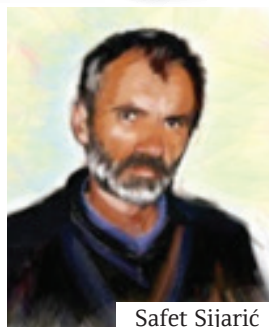
AUTORI PRIČA

Abid Jarić

Rebeka Čilović

Safet Sijarić

Šemsudin Hadrović

Refadija Abdić

Braho Adrović

Ruždija Adžović

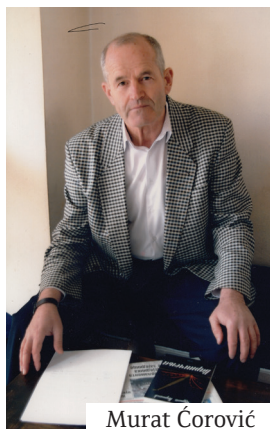

Nikica Banić

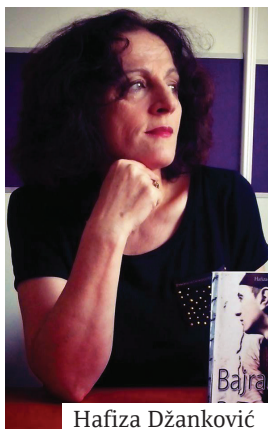

Elma Ćeman

Murat Ćorović

Hafiza Džanković

Mela Hadrović Murić

Afan Latić

Maida Mujević

Ferid Muratović

Velija Murić

Kemal Musić

Jovan Nikolaidis

Anita i Denis Perić

Reho Ramčilović

Mirsad Rastoder

Denis Rastoder

Vlatko Simunović

Adem Ado Softić

Jasmina Srdanović

Damir Šabotić

Mirsada Šabotić

LAUREATI

Misera Suljić Sijarić

Ajtana Dreković

Sead Husić

Ruždija Kočan

Ovosvjetske prevare

Kada sam mailom obaviještena da sam jedan od četiri ovogodišnja laureata, prvi moj komentar je bio: „Kako je lijepo naći sebi mjesto među svojim!“ A sada, čuvši iz obrazloženja žirija da je upravo moj **Odabranik** izabran za najbolju priču ovogodišnjeg Festivala, moram priznati da sam neopisivo sretna. Zato ću najprije žiriju zahvaliti, prvo na lijepim riječima o pobjedničkim pričama, a potom i što je moju priču prepoznao i okarakterisao kao najbolju. Dobiti prvu nagradu na Festivalu priče daje mi potvrdu da moje pisanje vrijedi. Zato ću nastaviti s dodatnom snagom. U svakom slučaju lijep je osjećaj naći se u kolu sa prethodnim laureatima: Abidom Jarićem, Stamenom Milovanovićem, Faizom Softićem, ali je veliko zadovoljstvo biti i PRVA ŽENA koja je dobila prvu nagradu.

Divno je da ova manifestacija postoji i daje nam priliku da se okupimo i udružimo svoje spisateljske energije. Cijenim trud koji ulažete u ovu manifestaciju, a posebno zahvaljujem Mirsadu na nesebičnom zalaganju da se, ono što ja naročito izdvajam, Festival priče razvije i opstane.

Moja nagrađena priča govori o jednoj od prevara koje su se neiskusnim djevojkama u narodu dešavale nekad, ali ujedno to je i priča o prevarama kakve se danas dešavaju, i to na još perfidniji način. Punu vrijednost ova priča bi postigla tek ako bi poslužila kao upozorenje mladim generacijama. Koliko je samo djevojaka čija ljepota svakodnevno završava kobno... I sama sam odrasla u blizini jedne nesretnice koja je na identičan način kao i moja junakinja Ajna, prevarom dovedena u dom.

Uvijek sam se pitala kako se nosi s tim. No, prevare se ne dešavaju samo ženama, i nisu samo one zavodene – prevare su svakodnevica s kojom živimo, i što je najgore, sve to gledamo kao da i ne želimo drukčije. Varaju nas na svakom koraku, od samog rođenja i prve uspavanke. Prevareni smo kad nas majka odbije od grudi, prevareni i kad nas učitelj prvi put prozove dok stojimo u redu uzbuđeno se držeći sa drugima za ručice, prevareni i kad navršimo osamnaestu i puni nade i povjerenja izađemo na prve svoje izbore. Prevareni... Uostalom, šta je i ova današnjica nego jedna velika prevara.

Istinsku zahvalnost sa ovoga mjesta upućujem mojim roditeljima koji su me odgojili u atmosferi koja mi je omogućila zdravo djetinjstvo, iz kojeg i sada crpim energiju za život i rad. Zahvaljujem i svojoj djeci, koja me podržavaju u spisateljskom radu, pa i onda kad im ručak pokasni. Posebno se zahvaljujem svojoj princezi Šehzadi koja me zdušno podstiče na pisanje, pa često i nadređuje svom ocu, afirmisanom piscu. Za svoj književni uspjeh se iskreno zahvaljujem i suprugu Safetu Sijariću što me je strpljivo upućivao u spisateljski zanat, ukazujući mi na prave vrijednosti i poteškoće s kojim se susreću svi oni koji se ozbiljno namjere baviti pisanjem. Naučio me da pisanje zahtijeva kapanje nad tekstom, da se mora raditi baš kao i ono, kako mi je pokušao primaći, kad naš rođak majstor Suljo najprije obilno nabaci malter na zidove, bacajući dok se ne zadiha, pa onda uzme ravnaču i razmahne te ravna, glača, ravna...

Hvala svima koji moje književno stvaralaštvo smatraju vrijednim! I kao što rekoh: kako je divno naći sebi mjesto među svojima, meni je večeras zaista divno bilo među vama, i samo se još nadam da se čitajući moju priču nećete osjetiti prevarenim.

Misera Suljić Sijarić
Petnjica, 8. august 2015

Predskazanje

Pisati priče inspirisane Bihorom znači podržati i produžiti bihorsku iluziju. Danas je Bihor više književna činjenica nego geografski prostor. Kao mjesto naročitih naravi i priča, Pešter i Bihor se javljaju kao mogućnost, kao izazov za moderne tendencije u književnosti. Upoznavanje ovog realističko-magijskog prostora najbolje teče čitanjem priča Ćamila Sijarića, a potom i romana, pjesama.

Za priču *Prsten* poslužila je inspiracija pjesmom Ćamilovom („Imam jedan prsten/ stari prsten nekog starog Rimljanina. Izvađen je iz groba./ Ima jedno doba/ kako me muči taj prsten:/ sve mi se čini da mi onaj Rimljanin govori/ da je i on, kad je živ bio,/ na istom, na malom prstu,/ taj prsten nosio“). Taj prsten mučio je i mene od susreta sa doktorskom disertacijom Nadije Rebronje u kojoj je u okviru naslova „Roman Konak između orijentalne tradicije i modernosti“ predložena simbolika prstena.

Često ističem i da je moguće razmišljati o Pešteri i peštarskim dogodovštinama, a pisati o Bihoru i obrnuto, pa sve što se dogodilo u jednom kraju s istom dosljednošću se moglo desiti i u drugom kraju. Pričanja o ova dva prostora istinita su koliko i svaka književna činjenica, dovoljno moguća da možemo reći kao Ćamil (u pjesmi „Pričao je on mudre priče“): „Teško nama što smo ljudi“ i dovoljno magijska i literarna da možemo uzviknuti: Blago nama što smo ljudi!

I kao što Rilke govoreći stihom o jeseni zaključuje da „ipak, neko beskonačno nježno padanju ovom daje smjer i sklad“, tako suptilno i svjesno neko određuje tok bihorske književne sudbine, koja se, možda, najbolje ispoljava kroz Festival Zavičajne staze Bihor, koji predskazuje naš konačni pad u kulturu.

Ajtana Dreković

Kolebanje između staroga i novoga

Dame i gospodo, uvaženi prijatelji, prije nego počnem kazivati o Ćamilu, neka mi bude dopušteno da vas poselamim i pozdravim. Budući da ste postali otnedavno općina ja vam na tome čestitam. Želim svako dobro i puno uspjeha!

Ćamil je iz ovih krajeva. Spada u ponajbolje južnoslavenske pisce. Čitav svoj zavičaj transformisao je u književnost. Njegova književnost je jedno zavičajno kolebanje između staroga i novoga, između tradicionalnoga i modernoga, negdje na granici, tamo gdje su polasci i dolasci učestali... Ja sam, čitajući Ćamila još za studentskih dana, osjetio potrebu da mu se nekada obratim na bilo koji način: prozom, poezijom ili kakvim radovima o njegovoj književnosti.

Danas sam ovdje u Bihoru, rodnom kraju Ćamila Sijarića. Jako me raduje što sam, evo, bio u prilici da posjetim Ćamilovu rodnu kuću i da se obratim večeras na dodjeli nagrada. Nagrade znače nekoliko stvari. Jedna je zasigurno i ta da vas je neko primijetio na bilo kakav način. No, sigurno je da je vrijeme najbolji sud o svemu: o književnostima, o pričama, o ljudima, o onima i ovima pa, stoga, ja ostavljam vremenu da prosudi koliko je sve ovo večeras što vidimo značajno za čitav bihorski kraj i književnost Ćamila Sijarića.

Značajno i neponovljivo.

Svaka godišnja manifestacija i sjećanje na Ćamila donosi pregršt novih kazivanja. Ukoliko se desi (nadam se da hoće) da neka od priča prispjelih na Zavičajne staze postane i antologijska, utoliko je cjelokupan trud i nastojanje da se održi ova manifestacija još afirmativnije, kako za Ćamilovu književnost tako i za sve one koji konkurišu svojim pričama. Ćamil je odgonetajući pripovijedao, pripovijedajući odgonetao svoju smrt, što dovoljno potvrđuje sve ovo večeras ali i svi (na

destine ili stotine ih ima) radovi o Ćamilovoj književnosti.

Ja, ne želeći večeras puno govoriti, moram zahvaliti i žiriju, koji je na vrijeme pročitao prispjele priče i donio ovogodišnji zaključak o nagrađenima, i svima koji na bilo kakav način učestvuju u svemu ovome.

Do nekog drugog susreta želim vam svako dobro i puno uspjeha u daljem radu.

Sead Husić

Petnjica, 8. avgust 2015.

Traganje za smislom

Poštovani Bihorci i dragi gosti, na samom smo kraju još jednog Festivala priče, na kojem je voljom žirija moja priča *Svadba* nagrađena za autentično bihorsko pripovijedanje. Da je priča zaista bihorska i da se bavi nama, u to sam posve siguran. No da li će biti, ne kamen već samo jedan kamičak u veleljepnoj kuli bihorskog pripovijedanja ne zavisi više ni od mene kao autora, ni od članova žirija, kojima se zahvaljujem što su baš nju, u tako velikoj konkurenciji, prepoznali kao posebnu i autentičnu – već samo od budućih čitalaca. Jer priča onog momenta kad ode od autora počne živjeti svoj poseban život i u suštini nikad nije dovršena, pošto je svaki čitalac doživljava i čita na svoj način – nalazi u njoj novi, samo njemu dokučiv smisao, poruke i simbole koje drugi, pa čak ni autor, nijesu možda ni slutili.

Dugo sam se nosio mišlju da i ovo bude još jedan novinarsko-analitički tekst koji se bavi zavičajem. Međutim, kako je priča sazrijevala osjećao sam da je sve skupa mnogo kompleksnije i dublje, a prvobitni pristup se pokazivao

kao „tijesan“, te je ona postepeno dobijala svoj literarni oblik. Tako je nastajala *Svadba*. Usto, želja mi je bila da ovom pričom ukažem na neke pojave i dam određeni doprinos Festivalu, ali i svim kulturnim dešavanjima koja se već nekoliko godina organizuju u ovoj maloj i zapuštenoj Petnjici – centru Bihora. No i takva, samo „preobučena“ u ovo kulturno ruho prepoznata je, ne samo u Crnoj Gori, regionu već i mnogo šire, kao kulturni centar kojem na obimu i kvalitetu kulturnih dešavanja zavide mnogo jače i bogatije sredine. Tome da se i ovdje dešavaju tako velike i važne stvari doprinijeli su mnogi, ali ću ovdje istaći samo jednog. Siguran sam da mi niko neće zamjeriti, pa i da će se s mojom ocjenom složiti svi oni koji misle dobro ovom kraju, a posebno ljubitelji kulture. No to što sam htio reći o Mirsadu Rastoderu, šta čini i kako se bori za svoj zavičaj, prije mene su već, i to pjesnički – kondenzovano, rekla dva poznata književnika. Enes Halilović iz Novog Pazara je prije neki dan kazao: „Mirsad, kad ovoliko i ovako dobro radi, dajte mu još posla“, a naš Faiz Softić maločas: „Da te nemamo, ne znam kako, ali bismo te morali stvoriti.“ Na nama je da mu se pridružujemo.

Hvala za pažnju.

Ruždija Kočan
Petnjica 8. avgusta 2015. godine

BILJEŠKE O AUTORIMA

Misera Suljić-Sijarić je rođena 1967. godine u Tutinu. Živi u Sarajevu, gdje radi kao profesorica. Magistar je odgojnih nauka – metodike bhs jezika i književnosti. Bavi se naučnim i spisateljskim radom. Priče je objavljivala u časopisima i na portalima: „Avlija“, „Almanah“, „Život“, „Bošnjačka riječ“, „Mostovi“, „Diwan“, „Konkursi regiona“, „SarajevoGrad.ba“, „Glas naroda“, „Bosnjaci.Net“..., a neke njene priče su objavljene i u zbirkama priča „Stazama djetinjstva“.

Urednik je i lektor zbornika „Stazama djetinjstva – Izbor sa Konkursa za najbolju neobjavljenju priču za djecu u BiH za 2012“.

Priča *Namještanje kruga* je na konkursu časopisa „Avlija“ za najbolju priču regiona 2012. godine osvojila treće mjesto, *Krv za mlijeko* 2013. ulazi u kategoriju pohvaljenih, a 2014. je na Planjaxsovom konkursu za najbolju dječiju priču u Bosni i Hercegovini, *Elminova mama* ušla u prvih deset.

Ovogodišnji je dobitnik Prve nagrade Festivala priče – Bihor 2015. za priču *Odabranik*.

Trenutno je na doktorskom studiju pri Pedagoškom fakultetu u Sarajevu.

Ajtana Dreković, rođena 1991. godine u Tutinu, diplomirani je filolog i student master studija na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru. Iz oblasti stilistike priprema master rad *Tipovi metafore u naslovima kulturne rubrike Politike*.

Objavljivala je u *Bošnjačkoj riječi*, *Sentu*, pisala za dječiji program Radio-Beograda. Nagrađena je za priču i na konkursu *Poslanik u mom srcu*.

Pobjednica je 30. Festivala *Dani poezije* u Zaječaru, u okviru kojeg priprema prvu zbirku poezije, koja će biti predstavljena na 31. Festivalu u Zaječaru.

Sead Husić je bosanskohercegovački pisac. Rođen je 1986. u Tuzli. Srednju školu završio je u Banovićima, a 2010. diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Tuzli.

Poeziju, prozu, eseje i radove o književnosti objavljuje u književnim časopisima i na web-portalima. Do sada je objavljivao u *Životu*, *Motrištima*, *Beharu*, *Riječi*, *Pismu*, *Lingvazinu*, *Sentu* i dr. Ove godine

mu izlazi iz štampe prva zbirka pjesama, koja je podržana od Fondacije za izdavaštvo u Sarajevu. Izdavač je „Klepsidra“, Kreševo. Ima još nekoliko rukopisa poezije i jedan rukopis kratkih priča.

Ruždija Kočan rođen je 1963. godine u Godočelju. Osnovnu školu završio je u rodnom kraju a srednju u Beranama. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Podgorici, a potom radio u Petnjici. Bio je član Inicijativnog odbora za vraćanje statusa opštine Petnjici početkom 1992. godine.

Razaranje SFRJ i njegovo odbijanje da se pridruži crnogorskim rezervistima u njihovom pohodu na Dubrovnik, odnosno teški dani turbulentnih, bestidnih devedesetih prošlog vijeka, otrgli su ga od rodnog kraja 1994. godine. Sa porodicom je stigao u Luksemburg.

Ljubav prema zavičajju i želja da mu se na neki način pomogne i oduži nije splasnula ni u tuđini, naprotiv, 2009. godine inicira, osmišljava i sa grupom entuzijasta pokreće osnivanje Zavičajnog kluba „Bihor“, nakon čega intenzivno radi na njegovom organizacionom i finansijskom jačanju, te istinskom povezivanju sa zavičajem i matičnom državom, kao i sa ostalom bihorskom dijasporom. U okviru istog udruženja, sa grupom saradnika pokreće reviju „Bihor“, za koju u kontinuitetu piše tekstove u kojim promišlja i analizira društvene pojave u kontekstu zavičajnih tema.

Od početka 2008. godine, član je Savjeta i jedan od agilnih kreatora manifetsacije „Zavičajne staze“, iz koje je 2014. izraslo „Bihorsko kulturno ljeto“.

Svijest o tome da je Bihor utemeljen prije svega duhom, i prepoznat kao književni toponim, te da su pričanje, priče i pisci njegov zaštitni znak, potakla ga je da bude među inicijatorima organizovanja Festivala priče (2011.) kako bi se oduživali stvaraocima koji su Bihor učinili i čine prepoznatljivom kulturnom sredinom, ali i da bi svojom simbolikom i mnogoznačnošću Festival doprinosio afirmaciji i svekolikom razvoju Bihora i opštine Petnjica.

Mimo revije „Bihor“, Kočan je objavljivao i u „Diwanu“, magazinu na bosanskom, francuskom i njemačkom jeziku.

Živi i radi u Luksemburgu.

Abid Jarić rođen je u Duvnu (BiH) 1950. godine. U rodnom gradu je završio osnovnu školu i gimnaziju. Od 1997. godine živi u Zenici, gdje je radio kao gimnazijski profesor.

Autor je zapaženih radova iz područja jezika i književnosti te pedagoške prakse.

Lektor je u „Didaktičkim putokazima“, časopisu za nastavnu teoriju i praksu (Zenica).

Na domaćim i međunarodnim natjecanjima za kratku priču više puta je nagrađivan.

Dobitnik je nagrade za novinku priču „Naše riječi“ – Zenica (dva puta), nagrade „Ulaznica“ – Zrenjanin, „Srebrenica“ – New York, nagrade Susreta „Zija Dizdarević“ – Fojnica, „Simha Kabiljo“ – Zagreb, „Milutin Alempijević“ – Frankfurt (dva puta), Festivala priče „Zavičajne staze“ – Petnjica (dva puta).

Zastupljen je u zbornicima kratke priče.

Autor je triju knjiga: *Podgradinske priče*, *Velika propunta* (roman) i *Bijelo na crno* (kolumne, članci i komentari).

Član je Društva pisaca BiH.

Rebeka Čilović je rođena 1988. godine u Beranama. Diplomirani je pravnik za rukovodeće kadrove.

Iza sebe ima objavljenu zbirku kratkih priča *Sloboda u slovu* i zbirku pjesama *Zvonke smjelogosti*. Učesnik je mnogobrojnih manifestacija: Ratkovićeve večeri poezije, Dani bošnjačke književnosti u Bijelom Polju, Deseti književni susreti „Muhamed Abdagić“ u Sjenici, Sandžački književni susreti 2010. godine u Novom Pazaru. Dobitnik je nagrade „Pjesnici sa Lima o Limu“. Uvrštena je u 10 najboljih mladih stvaralaca Crne Gore. Njeni radovi zastupljeni su u mnogobrojnim domaćim i inostranim časopisima. Član je amaterskog pozorišta u Beranama.

Živi i stvara u Beranama.

Safet Sijarić, romansijer i pripovjedač, dobitnik „Ćamilovog pera“, rođen je 1952. godine u Godijevu kod Bijelog Polja. Osnovnu školu pohađao je u rodnom Godijevu te na Sipanju i u Loznoj a srednju u Novom Pazaru i u Peći, nakon čega završava studije opšte književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. U samostalnim izdanjima

objavio je romane: *Vučja gora*, *San o dragom kamenu*, *Rod idom*, *Udar orla*, *Glas divine*, *Zmijski vez*, *Brod na Bistrici*, te pripovijest *Žena s tromede*. Veći broj priča ovog pisca objavljen je u raznim časopisima i listovima, a jedna od njih, priča *Staripastir*, i na engleskom jeziku. Pisac je zastupljen u nekoliko reprezentativnih izbora savremene bošnjačke i bosanskohercegovačke proze. Najznačajnije književne nagrade su mu: nagrada Izdavačke kuće „Bosanska riječ“ za roman godine, nagrada Radija BiH za radiodramu, te dvaput zaredom prva nagrada Susreta „Zija Dizdarević“ za pripovijetku. Rukopis *Rod i dom* proglašen je najboljim romanom na konkursu Soroš fondacije – Otvoreno društvo BiH za 1998. godinu, međutim autoru nagrada nije uručena iz formalnih razloga. Taj slučaj je doprinio da naslov u kratkom roku doživi dva izdanja, jedno u Bosni i Hercegovini a drugo u Crnoj Gori, dok se nedavno dogodilo i treće izdanje, kod kuće „Almanah“ u Podgorici. Kao nezavisni pisac, Safet Sijarić živi u svom Godijevu i u Sarajevu gdje mu se nalazi porodica.

Šemsudin Hadrović je rođen 1956. godine u Donjoj Vrbici, Bihor. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Peći a medicinski fakultet i specijalizaciju u Prištini. Radio je kao ljekar pri Medicinskom centru „Dr Nika Labović“ u Beranama. Sada živi i radi u Sarajevu, gdje je bio i poslanik u Skupštini Kantona.

Objavio je studiju *Generator genocida Gorski vijenac – Istraga poturica*. Koautorski sa Mirsadom Rastoderom objavio je knjigu *Bihorska muzika*. U pripremi je zbirka pjesama i zbirka pripovjedaka, kao i nekoliko historijskih studija vezanih za značajne ličnosti i događaje Bihora, te roman s tematikom iz bliske prošlosti bihorskog kraja.

Refadija – Pepa Abdić rođena je 1960. godine u Beranama. Osnovnu školu završila je u Loznoj, gimnaziju u Bijelom Polju, a pravni fakultet u Podgorici. Tokom gimnazijskih i studentskih dana aktivno je učestvovala u poetskim i scenskim programima. Festival „Zavičajne staze“ podstakao ju je da učestvuje na konkursu za priču. Živi i radi u Podgorici.

Braho Adrović je rođen 1947. godine u selu Donja Vrbica kod Berana (opština Petnjica). Studirao je srpskohrvatski jezik i književnost na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću. Bio je član prve redakcije lista studenata Crne Gore „Studentska riječ“, a jedno vrijeme i odgovorni urednik toga glasila. Više od trideset godina bio je profesionalni novinar lista „Pobjeda“ i Televizije Crne Gore na mjestu dopisnika iz Berana, Plava, Rožaja i Andrijevica. Osim ovog bio je vršilac dužnosti direktora Centra za kulturu u Beranama i u dva mandata potpredsjednik opštine Berane u odjelu za kulturu i društvene djelatnosti.

Adrović je izdao deset knjiga poezije: *Juče na ulici*, *Biti živ*, *Hiljadu dana ljubavi*, *Balkanske elegije*, *Rat u kući*, *Objava nezaborava*, *Gorki vijenac*, *Vječno uzaludno*, *S one strane nade* i *Izabrane pjesme*. Pjesme je objavljivao u „Stvaranju“, časopisu „Ovdje“, „Oku“, „Književnoj reči“, „Bošnjačkoj riječi“, „Tokovima“, „Odzivima“, „Mostovima“, na TV Crne Gore, TV MBC, TV APR i u mnogim drugim listovima, časopisima i ostalim glasilima. Dobitnik je Prve nagrade mladih pjesnika Crne Gore u Podgorici, Druge nagrade na susretu mladih pjesnika CG u Nikšiću, te Prve nagrade za pjesmu o Limu na festivalu „Pjesnici sa Lima o Limu“ u Bijelom Polju. Dobitnik je i najvećeg opštinskog priznaja, Nagrade „21. jul“ u Beranama.

Junaci Adrovićevih reportaža su u nekoliko navrata proglašavani dobitnicima plaketa za podvig godine i drugih priznanja, a sam Adrović je objavio i četiri televizijska dokumentarna filma: *Vječiti gubitnik Selmo*, *Krila Berana*, *Mlinarica* i *Beranska gimnazija*.

Pjesme Braha Adrovića zastupljene su u više antologija i izbora poezije. Između ostalog i u Perniku u Bugarskoj.

Ruždija Adžović, novinar, publicista i književnik, rođen je 1962. godine u Podgorici. Nakon završetka osnovne škole u Tuzima i gimnazije u Podgorici, u Sarajevu je završio Fakultet političkih nauka – Odsjek žurnalistika.

Na Radio-televiziji Crne Gore u Podgorici radio je 13 godina, kao novinar i urednik. U njegovoj bogatoj novinarskoj karijeri pisao je za brojne ugledne časopise i dnevne novine. Između ostalog, bio je novinar sarajevskih „Večernjih novina“, kasnije „Jutarnjih novina“, „Nezavisnih novina“, zatim zamjenik glavnog urednika dnevnog

lista „BH Dnevnik“ i dnevnog lista „As“, te glavni urednik biznis-magazina „Banke“. Bio je dugogodišnji urednik u „Dnevnom avazu“, najtiražnijem dnevnom listu u Bosni i Hercegovini. Trenutno je portparol MDD-a Merhamet i glavni urednik lista „Naš Merhamet“. Ruždija Adžović je do sada objavio nekoliko knjiga: monografiju „Merhamet – 100 godina“, zatim knjigu „Sto godina dobročinstva – Merhamet“ (objavljene i na turskom jeziku u Turskoj), roman „Ogrlica iz Šanliurfe“, te knjigu „Kilibarda – Sarajevski dani“. Trenutno radi na novom romanu, pod naslovom „Put do tihe luke“, kao i na knjizi priča i pripovijetki.

Adžović se bavi i slikarstvom, a poznat je i kao dugogodišnji muzičar. Svirao je na bubnjevima u nekoliko muzičkih grupa, među kojima i u podgoričkoj rok-grupi „Posljednji vagon“. Bio je i dugogodišnji harmonikaš i šef nekoliko narodnih orkestara u Sarajevu i Podgorici. Sarađivao je sa mnogim pjevačima, a okušao se i kao muzički stvaralac i tekstopisac.

Ruždija Adžović je zastupljen u biografskom leksikonu „Ko je ko u Bosni i Hercegovini“, objavljenom 2014. godine u Sarajevu.

Od 2000. godine, s porodicom živi i radi u Sarajevu.

Nikica Banić je rođen 1955. godine u Brgudu, opština Benkovac, Hrvatska. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Živi i radi u Indiji.

Do sada je objavljivao aforizme i prozu u književnim časopisima i knjige *Koma*, aforizmi, *Nezgrapne istine*, meditativna proza, *Priče i snovi*, roman, *Razgovor pred bogomoljom*, roman, te *Sagledavanje spektra duginih boja u poeziji Milijana Despotovića ispod 20 000 miliona vodenih kapljica – o našoj savremenoj poeziji*, dijalozi, zajedno sa Vladanom Pankovićem, i *Atletsko hodočašće nad jelisejskim vodama i poljima Zorana Bognara – dijalozi kroz istoriju i filozofiju umetnosti*, također sa Vladanom Pankovićem.

Elma Ćeman rođena je 1995. godine u Beranama. Osnovnu školu završila je u Vrbici, a srednju saobraćajnu u Beranama. Student je Filozofskog fakulteta u Beranama, odsjek za obrazovanje učitelja. Od ranog djetinjstva piše pjesme. Osvojila je prvo mjesto na literarnom

konkursu povodom Dana solidarnosti 2012. godine u Beranama. Voli igru i muziku i aktivni je član KUD-a „Bihor“ iz Petnjice, od 2008. godine.

Murat Ćorović rođen je 1942. godine u Ivanju kod Bijelog Polja. Osnovnu školu učio je u Ivanju i Loznoj, učiteljsku u Novom Pazaru, a studije pedagogije završio je u Prištini.

U Ivanju je radio kao učitelj deset godina, nakon čega se profesionalno bavi novinarstvom. U „Bjelopoljskim novinama“ je od 1977. godine radio kao novinar, urednik, pa glavni i odgovorni urednik tog lokalnog lista. Nakon što su 2003. godine „Bjelopoljske“ prestale da izlaze, pokrenuo je reviju za kulturu, obrazovanje i tradiciju, pod imenom „Mozaik“, čiji je on osnivač i glavni urednik, dok Redakciju čini grupa uglednih novinara i Bjelopoljaca. „Mozaik“ je u početku izlazio mjesečno, kasnije tromjesečno.

Za rad u školi, 1974. godine dobitnik je nagrade i priznanja „Oktoih“, za rad u novinarstvu od Udruženja novinara Crne Gore 1985. godine dobio je Godišnju nagradu, a 2013. godine od Društva novinara Crne Gore – Diplomom „za poseban doprinos crnogorskom novinarstvu“. Dobitnik je Druge i Treće nagrade na Ratkovićevim večerima poezije u kategoriji zavičajnih pjesnika. Godine 1996. objavio je knjigu aforizama „Varničenja“, u izdanju Međurepubličke zajednice za kulturno-prosvjetnu djelatnost iz Pljevalja.

Živi u Bijelom Polju, gdje vodi i uređuje reviju „Mozaik“.

Hafiza Džanković je rođena u Subotici 1960. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Novom Pazaru. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Objavila je knjigu priča *Bajram u Beogradu*.

Mela Hadrović Murić rođena je 1951. godine u Beranama, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Studije na Filološkom fakultetu u Prištini – odsjek za jezik i književnost, okončala je 1974. godine. Do penzionisanja radila je u srednjim školama u Beranama, Novom Pazaru, Bijelom Polju i Rožajama.

Aktivno se bavi književnom kritikom, te pisanjem eseja i kratkih priča koje su objavljivane u brojnim časopisima i zbornicima.

Afan Latić je rođen u Beranama 1983. godine. Osnovnu školu je završio u Plavu, a nakon osnovnog obrazovanja upisuje Gazi Husrevbegovu medresu u Sarajevu. Nakon srednjoškolskog obrazovanja upisuje se na Odsjek za orijentalnu filologiju, smjer Arapski jezik i književnost i Turski jezik i književnost. Nakon studija se vraća u Crnu Goru, gdje svoj dalji angažman nalazi kao profesor arapskog jezika u medresi „Mehmed Fatih“ u Podgorici, gdje i danas živi i radi. Bavi se prevodenjem djela sa arapskog jezika, prvenstveno djela teološke tematike, kao i pisanjem poezije i proze.

Maida Mujević je rođena 1992. godine u Malmeu u Švedskoj. Osnovnu školu i gimnaziju je završila u Rožajama, a pravni fakultet na Univerzitetu u Podgorici. Piše poeziju, prozu i kratke pozorišne komade za djecu. Autor je dva neobjavljena romana i više kraćih tekstova objavljenih u časopisima za kulturu i književnost.

Ferid Muratović je rođen 1973. godine u Petnjici. Objavio je dvije knjige poezije: *Spremište za moju tugu* i *Pjesme noći*. Njegova pjesma *Vrela suza* našla se na CD-u Mirsada Tarhaniša, poznatog sandžačkog izvođača pjesama u narodnom duhu. Opsjednut je zavičajem, koji kao lajtmotiv, prožima skoro svaku njegovu pjesmu. Živi u Luksemburgu.

Velija Murić je rođen 1948. godine u Tutinu. Završio je srednju ekonomsku školu, a zatim pravni fakultet, nakon čega je tri godine obavljao dužnost policijskog inspektora u Rožajama i u Novom Pazaru. Sa položenim pravosudnim ispitom, skoro dvije decenije proveo je na dužnostima sudije Osnovnog suda, te državnog tužioca u Rožajama i sudije Višeg suda u Bijelom Polju. Od 1991. godine bavi se advokaturom, a ujedno i ljudskim pravima, u čemu postiže izvanredne rezultate. U oblasti publicistike, posebno se ističe pisanjem i objavljivanjem satiričnih tekstova, kolumni i kratkih priča iz života ljudi.

Kemal Musić iz Godijevea bio je lud za loptom. Trčao je za šarenom „bubamarom“ po godijevskim sokacima, livadama, njivama, kukuružištima, vrtovima, kamenjarima, guvnima, prlima, klancima, puteljcima, putevima, kršima, pećinama, ždrijelima, potocima... Šutirao je nebu pod oblake, pimplao i žonglirao dok ga ne zabole noge. Spavao s loptom i radovao se kad mu je zet donio iz Njemačke kopačke sa potpisom Pjera Litbarskog. Imao je ovaj zaljubljenik u loptu odličan dribling, znao je po nekoliko puta da proturi loptu kroz noge protivničkom igraču. Jednom je, priča se, preševao krdo divljih svinja u očevom kukuruzu. Kažu da su životinje dobile vrtoglavicu i popadale mrtve na licu mjesta. (“Imaš dobar dribling, a praviš se lud”, što rekao Džoni Štulić.) Sa lakoćom je izvodio biciklicu. Davao golove pod prečku. Samo, kao i Leo Messi, nije htio loptu da udari glavom. Zbog toga, nijesu ga voljeli treneri. I nikada nije zaigrao u prvom timu!

Jovan Nikolaidis je pisac grčkog porijekla, rođen 1950. godine u Crnoj Gori, na obali Jadrana. Veliki dio svog života proveo je u Sarajevu gdje je diplomirao na Filozofskom fakultetu. Rat ga je potjerao u rodni Ulcinj, gdje piše i urednik je časopisa za književnost i kulturu PLIMAplus što okuplja oko sebe kvalitetne majstore pera iz bivše Jugoslavije.

Jovan Nikolaidis je autor desetak knjiga, kako romana i poezije, tako i eseja.

Aktivni je učesnik dijaloga između pisaca Crne Gore i susjednih država Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Albanije. Urednik je i direktor kulturnog društva PLIMA, koje istrajno promovise ideju kulturnog pluralizma u Crnoj Gori.

Objavio je: *Ulcinjska pisma*, politička hronika, *Valdinos 33*, roman, *Velaskez opet*, novele, *Fosforne brojanice*, politička hronika, *Valdinos*, pripovijetke i kratki roman, *Rane pjesme*, pjesme, *Crnogorska krivica*, politički eseji, i *Dnevnik o ništavilu*, roman.

Denis Peričić (1968.) po struci je profesor kroatistike i južnoslavenskih filologija te magistar znanosti o književnosti, ali uglavnom je radio u medijima. Sada je samostalni umjetnik – profesionalni književnik. Autor je 30-ak knjiga (romani, zbirke priča,

drame, poezija, eseji, stručne knjige). Dobitnik je više od 50 nagrada, zastupljen je u 20-ak antologija te preveden na devet jezika. Dobitnik je Medalje Grada Varaždina 2014. godine „za najviše zasluge u kulturi i umjetnosti te izvanredne rezultate i osobite uspjehe u književnom radu”. Djeluje i kao prevoditelj, esejist, kolumnist, kritičar, medijski stručnjak, novinar i publicist, recenzent, urednik, redaktor, lektor i nakladnik. S engleskoga je preveo 10-ak knjiga.

Anita Peričić (1965.) po struci je učiteljica, ali radi kao voditeljica odnosa s javnošću Gradskog muzeja Varaždin. Autorica je više stručnih članaka. U posljednje vrijeme sve je češće i suprugova suautorica (zajednički su osvojili državnu Nagradu „Marin Držić“ za najbolji dramski tekst u 2014. godini). Ova priča karakterističan je primjer njihove autorske suradnje.

Reho Ramčilović je rođen 1955. godine u Lagatorima, opština Petnjica. U rodnom kraju stekao je osnovno i srednje obrazovanje a studije jezika i književnosti završio u Prizrenu, Kosovo. Od tada radi kao nastavnik maternjeg jezika i književnosti u Petnjici. Njegov pedagoški rad više puta je pohvaljen i nagrađen od nastavničkog vijeća. Po potrebi škole stekao je diplomu bibliotekara na Cetinju i neko vrijeme radio u školskoj biblioteci. Aktivni je učesnik kulturnih manifestacija. Bio je predsjednik KUD-a „Bihor“, društva koje je nakon brojnih gostovanja u regionu, uspješno predstavljalo Crnu Goru na Međunarodnom festivalu folkloru u Bursi, Turska, 2011. godine. Početkom ove godine, sa grupom entuzijasta osnovao je pozorište „Divan“, i režirao predstavu *Poštar Haso*, koja je premijerno izvedena u okviru Bihorskog kulturnog ljeta 2015. Objavio je stručni rad *Istorijat škola Gornjeg Bihora* („Almanah“ br. 11-12), a priprema za štampanje i hroniku *Počeci pismenosti Bošnjaka Petnjice*, te zbirku poezije. Živi i radi u Petnjici.

Mirsad Rastoder (Radmanci, Bihor, 1957) završio je pravni fakultet u Podgorici. Profesionalni je novinar Radija Crne Gore od 1985. godine. Uspješno je uređivao Emisiju za mlade, Jutarnji

program, Hroniku Podgorice, radio magazin Mozaik 240, Novosti dana, te izvještavao o političkim i kulturnim događajima, čak i sa suđenja u Hagu. Bio je urednik Redakcije za kulturu od 1995. do 2003. godine, a potom urednik Radija 98.

Jedan je od osnivača antiratnog Udruženja profesionalnih novinara Crne Gore, 1991. godine, Instituta za medije CG 2002, a kao predsjednik NST-a dao je značajan doprinos razvoju samoregulacije u medijima. Organizator je i učesnik manifestacija identitetskog pozicioniranja Bošnjaka. Bio je potpredsjednik udruženja „Almanah“. Aktivni je član Foruma Bošnjaka Crne Gore od njegovog osnivanja 2002. godine i daje nemjerljiv doprinos objektivnom sagledavanju, artikulaciji i prezentaciji interesa Bošnjaka u multietničkoj Crnoj Gori. Širokih je i raznovrsnih interesovanja. Tokom studija i u ranoj mladosti bavio se pozorištem kao glumac i reditelj Dramske scene „Rifat Burdžović Tršo“ i alternativnog pozorišta Dodest. Autor je dokumentarno-dramskih emisija za radio i televiziju. Dva puta je nagrađen godišnjim priznanjem za novinarstvo u RT Crne Gore.

Povremeno piše pjesme i priče. Sa dr. Šemsom Hadrovićem objavio je knjigu *Bihorska muzika*. Tekstove objavljuje u časopisima i novinama. Živi u Podgorici.

Denis Rastoder rođen je 1992. godine u Beranama. Osnovnu i srednju stručnu školu završio je u Petnjici, a nedavno i učiteljski fakultet u Beranama. Piše priče i poeziju. Priprema za štampu prvu zbirku pjesama.

Živi u Radmancima, opština Petnjica, Crna Gora.

Vlatko Simunović je rođen 1965. godine u Foči. Diplomirao je na Odsjeku za srpskohrvatski jezik i književnost Filozofskog fakultetu u Nikšiću. Bavi se novinarstvom i književnom kritikom. Urednik je rubrike za kulturu dnevnog lista Pobjeda, te član redakcije časopisa za kulturu i književnost manjinskih naroda Crne Gore „Kod“.

Autor je knjiga *Zapisi* i *Razgovori*.

Živi i radi u Podgorici.

Adem Ado Softić rođen je 1959. u Ivangradu, gdje je završio gimnaziju a zatim je diplomirao na Defektološkom fakultetu u Beogradu. Sa pisanjem poezije, kratkih priča i crtica počeo je još u srednjoj školi ali tek posljednjih nekoliko godina, nakon ekspanzije društvenih mreža i portala, počeo je da objavljuje. Bavi se fotografijom kao fotograf hroničar i kao kolekcionar starih fotografija koje objavljuje na svom veoma posjećenom i popularnom fejsbuk-profilu, a kao predsjednik Udruženja građana „Beranda“ organizovanjem kulturno-sportskih manifestacija i poetsko-književnih večeri poput „Limovanja“. Živi u Beranama i radi u Opštoj bolnici kao zdravstveni statističar.

Jasmina Srdanović rođena je 1961. godine u Plavu. Osnovnu i srednju školu završila je u rodnom mjestu. Visoko obrazovanje stekla je na Univerzitetu u Prištini. Radila je od 1987. do 1995. na Kosovu kao profesor maternjeg i nematernjeg jezika. Od 1995. do 2000. radila je kao profesor maternjeg jezika u osnovnoj školi u Murini, a potom u srednjoj školi u Plavu. Učesnik je stručnih rasprava kao što su: „Jezik Bošnjaka u Crnoj Gori“ (Podgorica, 2013), „Književno stvaralaštvo Huseina Bašića“ (2014) i dr.

Damir Šabotić rođen je 1978. godine u Beogradu. Filozofski fakultet završio je u Sarajevu, a postdiplomski studij Književnost u postmoderni na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Objavio je knjigu poezije *Privatna svetišta*, knjigu priča *Zazivač meleka* i roman *Nadi me*. Njegove su priče zastupljene u tri antologije (Beograd, Zagreb, Podgorica). Za knjigu *Zazivač meleka* dobio je nagradu Naklade „Zoro“. Živi u Sarajevu.

Mirsada Bibić Šabotić rođena je 1966. godine u Peći, gdje je završila osnovnu i srednju školu, a filološki fakultet, odsjek za jugoslovensku književnost i srpski jezik, završila je u Prištini. Kao profesorica maternjeg jezika i književnosti radila je u Prištini, Peći i u Rožajama gdje i sada predaje u gimnaziji. Za poseban doprinos u oblasti obrazovanja dobitnica je Septembarske nagrade, najvećeg

opštinskog priznanja za obrazovanje i kulturu u Rožajama i Državne nagrade „Oktoih” za 2015.godinu. Autorica je (tekstopisac, scenograf i režiser) dvadeset pozorišnih predstava, te zbirke pjesama *Žad*, zbirke dramskih tekstova *Drame*, romana *Majko, zašto?* (dva izdanja) i zbirke priča *Nemiri*. Objavila je i brojne recenzije, romansirane biografije poznatih ličnosti, te analitičke i istraživačke radove obrazovnog sadržaja u časopisima i zbornicima u zemlji i inostranstvu.

Dobitnica je književnih nagrada, za priče *Vriska* i *Đula*. U toku su pripreme za publikovanje drugog dijela romana *Majko, zašto?* i knjige *Mišljenja, prikazi i stavovi*. Roman *Majko, zašto?* preveden je na albanski jezik i očekuje se skoro publikovanje.

Govori ruski, turski i albanski jezik.

Živi u Rožajama.

.....

SADRŽAJ

Uvodna riječ.....	7
ODLUKA ŽIRIJA.....	9
NAGRAĐENE I DRUGE PRIČE.....	13
Misera Suljić-Sijarić... ODABRANIK.....	15
Ajtana Dreković..... PRSTEN.....	29
Sead Husić ..... VODENI ZAVIČAJ.....	37
Ruždija Kočan..... SVADBA.....	45
Abid Jarić ..... FARBANJE ŽIVOTA.....	53
Rebeka Čilović..... DUKAT.....	63
Safet Sijarić..... MURAT I MILORAD.....	71
Šemsudin Hadrović .. FETVA.....	81
Refadija Abdić ..... PUT.....	93
Braho Adrović ..... BRONZANI POLJUPCI.....	99
Ruždija Adžović..... NA IME „SLOBODANKA..P”.....	115
Nikica Banić..... POVRATAK MORUNE.....	125
Elma Ćeman..... LJUBAV RAZLIČITOSTI.....	131
Murat Ćorović ..... MUSTOV POTOK.....	137
Hafiza Džanković..... MOJ DAIDŽA ĆAMIL.....	147
Mela Hadrović-Murić ZEHRINA SUDBINA.....	153
Afan Latić..... ČIČA.....	159
Maida Mujević ..... JA I ALIJA.....	169
Ferid Muratović..... GORAK OKUS ČOKOLADE.....	177
Velija Murić ..... IZ „TAJNOG NADZORA“.....	181
Kemal Musić..... ZLA STRANA.....	187
Jovan Nikolaidis..... MANTRA SA BIHORA.....	193
Denis i Anita Peričić.. PAŠČAD: NEMEZA.....	201
Reho Ramčilović ..... BIJEG IZ BIHORA.....	207
Mirsad Rastoder ..... MANISHAR.....	217
Denis Rastoder..... RADOST I SREĆA.....	223

Vlatko Simunović	A SAD MOŽEMO POĆI	227
Adem Softić	ALBIN FIR	233
Jasmina Srdanović	ODLUKA	235
Damir Šabotić	IONAKO JE UPUĆENO MRTVACU	249
Mirsada Šabotić	UGLJEŠA	259

SUSRET KOD ČAMILOVE ČESME	269
--	------------

BESJEDE:

Novak Kilibarda	UGODNO SE SJEĆAM Ć. SIJARIĆA	269
Nadija Rebronja	ZATEČENOST NA POLA PUTA	277
VEĆE NAGRAĐENIH PISACA (fotografije)	281	
AUTORI PRIČA	(fotografije)	283
LAUREATI	(fotografije)	286

RIJEČ LAUREATA:

OVOSVJETSKE PREVARE	287
PREDSKAZANJE	289
KOLEBANJE IZMEĐU STAROGA I NOVOGA	290
TRAGANJE ZA SMISLOM	291
BILJEŠKE O AUTORIMA	293

